

105453

Sikteletpelvény
1889. máj. 2

XXIX. 159.

AZ

ALSÓFEHÉRMEGYEI

TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI

EGYLET

MÁSODIK

ÉVKÖNYVE.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PÁL ISTVÁN,

főgymn. tanár, egyleti első titkár.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

1192 * 1903. MÁJ. 2

KOLOZSVÁRT,

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

AZ

ALSÓFEHÉRMEGYEI

TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI

EGYLET

MÁSODIK

ÉV K Ö N Y V E.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PÁL ISTVÁN,

16gymn. tanár. egyleti első titkár.

*KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET.*

KOLOZSVÁRT,

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

105453

I.

APULUM.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Írta:

KIRÁLY PÁL,

DÉVAI ÁLLAMI FŐREÁLSKOLAI RENDES TANÁR.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A P U L U M .

A római köztársaságnak folytonos hódításokra törekvő politikája soha sem érzé szükségét a kikerekített határoknak, sőt ellenkezőleg, örvendeni látszott minden visszásságnak, mert mindig új és új alkalom nyílt a szomszédok ügyeibe való beavatkozásra, — de egyeduralommá válván az óriás állam, a bomlásnak indult belviszonyok megszilárdultával a roppant birodalom határainak is meg kellett állapíttatniok, s Julius Caesar állambölcsessége éjszakkeleten a Rajnát jelöli ki a rómaiság végvonalának, és már a dunai határ megállapítását is tervezve, tiz legio és tizezer lovas várta az indulási parancsot Adria kikötőiben, midőn Brutus tőre Augustus kezébe juttatá a legfőbb hatalmat. Az új Caesar készségesen haladt az elődje által kijelölt úton, s mikor Livia karjai közt jobblétre szenderült, Rómának az egyetlen Illyria helyett öt tartománya van a Duna partjain. A természetes határok eléretvén, a későbbi császárok legfőbb törekvése az új tartományok biztosítása volt s ez rendszeresen sikerült is, ha a balparti nomád népek viszálykodásba valának merülve.

Az aldunai síkság vándor tömegei közül legkiválóbbak a dákok voltak, kik vagy magok az agathyrsek, vagy pedig ezeknek kiszorítása után telepedtek le a gazdag erdélyi részekbe. Első királyuk Burivista, Julius Caesar kortársa, népét egyesítve, a dákok veszélyesek lőnek a római birodalomra nézve, és a nagy dictator már háborut akart ellene indítani, — de halála megakadályozá a nagy terv kivitelében. Octavianust pedig sokkal inkább elfoglalák óriás birodalmának gondjai, hogysem az aldunai népek ellen komoly vállalatot lett volna kedve indítani. De fölösleges is leendett, mert Burivista erőszakos halála után a nép törzsekre szakadozva, végtelen sokat veszített hatalmából s majdnem egy század telt el, mig akadt ember, ki a nagy király nyomdokaiba lépve, a viszálykodásba merült törzseket hatalmas egészszé egyesíté.

Közben nagyot fordultak a birodalom dunai viszonyai. A ger-

manok lassanként beletörődven a hódításba, megnyugodtak, megkedvelték a római culturát, elfogadák, sőt buzgón terjeszték. A határ őrizetére rendelt legiók fölslegessé lőnek, — s a császári kormány egyet a Duna mellé küldött, biztosítván így a határt és megfélemlítvén a szomszéd barbarokat. A dákok nem űzheték tovább nyugat felé rabló-kalandjaikat. Keleti irányban és délre kerestek tehát kárpótlást. A Nero halálát követett zavargások, a négy császár versengése tág teret nyitának harcz- és birváguknak, s Moesiát majdnem egészen elpusztíták. Az erélyes Vespasian véget vetett ugyan kalandozásaiknak, de Domitian idejében megújultak a bajok s a császár, ki ép oly kiváló administrator volt, mint rosz katona és kellemetlen visszataszító egyéniség, nem tud velök boldogulni, bár maga is Moesiába ment a Kr. u. első század végén, de hiába, Decebal győzelmet győzelemre arat s az imperium kénytelen békét kötni — majdnem megalázó föltételekkel. Decebal, a büszke uralkodó, az első pillanatban végtelen örömet érezhetett, midőn a császár megerősíté a szerződést, melynek egyik főpontja volt, hogy Domitian kellő számú katonatisztet, mérnököt és munkást adjon a királynak serege begyakorlására és országának megerősítésére.

Decebal a kapott szakembereket kiváló ügyességgel használta föl. Országának minden védhető és arra alkalmas pontját megerősíté különösen délen és nyugaton, mert a győzelem mámorának eloszlása után mindinkább meg kellett győződnie arról, hogy az imperiummal még nem birkózott meg, ha annak gyöngye, értetlen vezérlés alatt állott néhány legióját megverte.

Rómában is ép így gondolkoztak, s mindenki égett a vágtyól, megboszulni a harci dicsőségökön ejtett csorbát, de Domitian maga érzéketlen levén minden katonai becsvágy iránt, napról-napra halasztá a visszatorló háboru megindítását, uralmának végső éveiben pedig, midőn Rómában az általános elégtelenség a legfőbb fokra hágott, veszélyes lett volna ingadozó trónját hosszú távollét és esetleg ismét szerencsétlen háboru esélyeinek tenni ki, nem kockáztatott ilyen vállalatot, melyet a birodalom megrendült pénzvisszonyai és a hadsereg demoralisatiója ugyis majdnem lehetetlenné tőnek.

A békeszerződés érvényben maradt tehát és Moesia helytartója évről-évre kifizette Decebalnak az ajándék-adót. 96-ban Nerva, az érdemekben megöszült senator lépven trónra, agg kora miatt félt a háborutól. Bibor párnáit nem akará fölcserélni a harci mén kemény

nyergével, fényes termeit a sátor kényelmetlenségeivel, és nem szakította meg a jó viszonyt Dáciával, — de adoptálta Marcus Ulpus Trajanust, a birodalom legkiválóbb katonáját, a büszke, egyenes jellemű embert, kiről tudta, hogy pillanatig sem fogja tűrni a hazáját ért szégyent, sem a császári hatalom bármely gyöngítését, származék az bár a rakonzátlan praetorianusoktól, a senatus vagy néptől, avagy idegenektől. És nem csalódott.

Traján 98 januárjában örökösödési jogon elfoglalván a császári méltóságot, a Rajnától, hol mint főparancsnok állomásozott, azonnal Pannoniába utazott, szükségesebbnek tartván személyesen vizsgálni meg a dunai viszonyokat, mint Rómában ünnepeletteni magát. Majdnem egész évet töltvén a fenyegetett provinciákban, megérett benne a meggyőződés, hogy csakis erőszakos úton lehet a helyzetet orvosolni. Az évi ajándékok fizetését azonnal megszüntetvé, elrendelte a dunai útvonal tovább folytatását, át a vaskapui szoroson, s egyuttal mozgósítani kezdé a pannoniai és moesiai legiókat. E rendelkezések híre nagyhamar elérkezvén Decebal udvarába, megharsant a harczkiürt Erdély bércei között is. Tömegesen gyűltek a dák harczosok hősies királyuk táborába: gyülekezni kezdének a szövetségesek is: a tetőtől talpig pikkely-páncélba öltözött jazygok; a burok, sarmaták, germanok, suevek, követek mentek Parthiába Pacoros királyhoz őt is bevonandó a háborúba, melyről mindenki érezte, sejtette, hogy réműletes lesz, hogy az egyik fél pusztulásával fog végződni. Decebal szomorú sejtelmek bánthaták, ha számot vetve erejével, fontolóra vevé az esélyeket. Azt nagyon jól tudhatá, hogy Traján testtel, lélekkel katona, ki nem fog addig megnyugodni, míg hoszút nem vett a birodalmat ért szégyenért. S ezért nem is támadott, megvárta, míg a sások megjelennek országában.

Traján 101-ben Kr. u. inditá meg körülbelől 80.000 főre menő seregét. Decebal látva a túlnyomó erőt, békét kért, de a császár oly feltételeket szabott, melyek egyértékűek valának a teljes megalázkodással, ettől pedig a király büszke lelke sokkal inkább visszariadt, mint a haláltól, melynek már százszor szemébe nézett hosszu, dicsőségteljes katonai pályáján. Megkezdődött tehát a harcz, rémitő elkeseredéssel, elszántsággal, kegyelmet nem ismerő barbarismussal. Az ismeretlen fekvésű Tapaenál (Karánsebes?) Traján és Decebal személyes vezérlete alatt vívatott az első s legnagyobb ütközet, melyben az ellenfelek haderejének színe, java mérközött egymással. A dákok

királyuk példája által lelkesítve, hősies kitartással, halálmegvetéssel küzdöttek, de hiába, Róma sziklaszilárd legiói és a legnagyobb császár genialitása előtt nem tudtak megállani, s a véres nap teljes vereccséggel végződött. A halottak, sebesültek száma végtelen vala, s a császár még saját ruhatárát is átadta az ápoló orvosoknak. E pyrrhosi győzelem pillanatra megbénítá még Trajánt is, s néhány napi pihenőt tartva, kicsinyke szentélyt alapított az elesettek emlékére, elrendelve, hogy abban minden évben áldozatot mutassanak be a hősi halállal kimultak szellemeinek. Leróván a kegyelet adóját, újra megindítá seregeit, s néhány hét múlva bevonult Decebal fővárosába, a „királyi Sarmizegetusába.“

Decebal belátván a háboru folytatásának lehetetlenségét, békét ajánlott, — s a császár megadta azt. Dacia ezzel elismeré Róma főhatóságát, — a fővárosba legionarius őrség telepítettetett, a várakat lerombolták, vagy császári katonák szállották meg és a pár évvel előbb még rettegett király kénytelen volt ugyanazon hűbériséget venni magára, melynek sulya alatt már egy évszázad óta nyögtek a szerencsétlen Judaea királyai.

A Decebal és Domitián között kötött béke tarthatatlanságának oka Róma világralmi helyzetében rejlett, a Traján által ratificált pedig a királynak féket nem ismerő szabadság és függetlenségi vágyában. A császár tehát nem ismerte, vagy félre ismerte ellenfelének jellemét, ha hitte, hogy egy hadjárat árán békét tud teremteni keleten. Nagyot csalódott, mert alig tartá meg diadalmenetét Rómában halhatlan fénynyel, midőn hire érkezett, hogy Decebal Traján egyenes parancsa ellenére, s a béke föltételei daczára hadat üzent a jazygoknak, kik Róma barátjainak hangzatos, de annál veszélyesebb czimét kapták a háboru befejezte után. A császár nem is késett tiltakozni e jogsértés ellen, de Decebal a római helyőrségek elűzésével felelt.

A háboru tehát 105-ben újra kitört. Az előbbinél sokkal nagyobb elkeseredéssel, kegyetlenséggel. Traján óriási erőt mozgósított, talán nagyobbat, mint az első hadjáratban, míg Decebalt elhagyák szövetségesei, sőt nemzetének egyik része is, úgy, hogy csak a jobbak kis töredékével szállott az áldatlan harciba, — melyben győzni nem, csak halni lehetett. A császár nyomról-nyomra haladva, minden talpalatnyi földet karddal vivott meg, majd áttörve a vaskapun, újból kitüzeté sasait Sarmizegetusa tornyaira. Ezzel vége volt a harcnak és Decebal, hogy elkerülje a megalázó fogságot, s talán hogy megrövidítse

szerencsétlen népének agoniáját, — öngyilkos lett és levágott fejét büszkén mutatták meg Trajan praetorianusai az örömrivalgó harczi népnek.

E hadjárat emlékére állittatá a senatus Trajan forumán a fényes oszlopot, melynek tableaui még most is hirdetik a nagy idők és nagy emberek halhatatlan dicsőségét.

I.

A hódítás befejezte után a biztosítás, védelem nagy munkája kezdődött, s Apulum, mint stratégiailag kiválóan fontos pont erősítették meg. Castrumának helyét nem tudjuk meghatározni többé, de valószínű, hogy a Várhegyen volt az, mint minden későbbi erődítmény. És ez a positio minden tekintetben megfelel Vegetius ¹⁾ minden szabályának, midőn ez azt követeli, hogy legyen közel erdő, legelő és víz, s olyan hely választassék, melynek szomszédságában nincsen nagyobb, a látóhatárt domináló magaslat. Ügyelni kell, hogy a vadvizek ne járják területét, mert ekkor könnyen kiszorulhatnak a katonák. Az apulumi Várhegyet ily veszélyek nem fenyegetik, vize van bőven, áradások nem pusztíthatják, vidékén van jó fakarmány, s annak idején erdők boríták egész környékét.

Az apulumi helyőrség katonai központját képezvén egész Dáciának, a legnagyobb volt valamennyi között, s bátran föltételezhetjük, hogy hat cohors = 3·600 ember állomásozott a castrumban, vagy ha az első cohorsot kettősen számítjuk 4·200 legionarius őrzé a nagy erősséget.

Apulum csak táborhely s nem megerősített város lévén, földsánczokkal volt körülvéve. Alapjuk szilárd kockakövekből épült, s ezek felé hányták a jelentékeny magasságu (4—6 m.) sánczot, mely mellvédekkel és ezek mögött kellő szélességű, rendszeren hat római láb, tehát majdnem két méternyi gyaloguttal volt ellátva. Az oldalak találkozási szögei, ha a helyi viszonyok engedék, 60 római láb (= 16·56 m.) sugaru körnegyedre kerekítették le. ²⁾ A sánczokon kívül mély árkok húzódtak kettős, sőt néha hármassorban is.

Ha föltételezzük, hogy hat cohors állomásozott Apulumban, ugy a castrum jelentékeny terjedelmű lehetett, legalább 540·000 □ m.

¹⁾ Fl. Vegetius R. Epitoma rei militaris. I. 22.

²⁾ Hyginus Gromaticus: De munitionibus castrorum 54 c.

kiterjedésü, Hyginus ¹⁾ szabálya szerint 900 és 600 m. hosszú oldalokkal.

Apulumot a Legio I. Adiutrix alapítá, s ennek helyét csak a teljes pacificatio után foglalja el a XIII. Gemina. ²⁾

A XIII-ik Legio a birodalomnak legrégibb és legvitézebb hadtestei közé tartozván, mindig a legveszélyesebb és legtöbb fáradsággal járó helyőrségekben helyezteték el.

Dáciába a 101-ben kitört háboru alkalmából rendeltetnek Traján által vindobonai (Bécs) főhadiszállásukból, s a harcokban való részvételüket igazolja a következő fölirat: / Lucio Aemilio / Lucii filio Galeria tribu / Paterno primopilari / praefecto fabrum centurioni Legionis VII. Geminae / centurioni Legionis I. Minerviae, centurioni Legionis VII. Claudiae / centurioni Legionis XIII. Geminae, centurioni Cohortis Urbanae / centurioni Cohortis IV. praetorianorum, tricenario Legionis II. Augustae / et primopilari, ter donis donato / ab imperatore Traiano torqui / bus, armillis, phaleris / corona vallari, bis / in Dacia, semel in Par / thia / Atilia Lucii filia Vera be / ne de se merito / ³⁾

A köztársaság rendkívüli ereje s hódító képessége a nemzeti hadseregen alapult, melynek tagja volt minden szabad polgár; a császárság világbirodalmáé pedig legióin, s ezeknek segédcapatain nyugodott. Augustus óta a legiók legénysége állandó, s rendszeren husz vagy még több évet szolgál minden közlegény és altiszt. Dácia meghódítása alkalmával Traján 30 hadtesttel rendelkezvén, a birodalom állandó seregeinek magva 180000 embert számlált. A legiók tíz cohortsra és hatvan centuriára oszlottak a száz legény. Hadrian óta 120 főnyi lovasság van beosztva minden hadtesthez.

Fegyverzetök egyszerű, de a célznak minden tekintetben megfelelő és könnyű. ⁴⁾

Főjelvényük a sas ⁵⁾, melyet galamb nagyságúnak ábrázoltak, s arany vagy ezüsből készítettek. Ha az induló sereg előtt sas repült föl, ugy ez a legkedvezőbb omennek tekintették, s ezért mindig ki-

¹⁾ Hyginus c. 21.

²⁾ E. Schultze. De legione Romanarum XIII. Gemina. 58 kv. l.

³⁾ Henzen. Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio. 6853-ik sz.

⁴⁾ Kimeritöen ld. Lindenschmit: Tracht und Bewaffung des römischen Heeres. 4 kv. l.

⁵⁾ A ki vitte aquilifer.

terjesztett szárnyakkal alkalmazzák, s hosszú, oszlopfejben végződő rúdon viszik a legio élén. Karmai között néha villámcsomót tart, vagy pedig rajtok ül. Béke idejében Saturnus szentélyében őrzik, a táborban pedig levétetvén rúdjáról, a hordozható kicsinyke sacellumban helyeztetik el, s szentnek tartatván, mint numen legionis isteni tiszteletben részesítettik. Ha a legio kitüntette magát, sasának szárnyaira koszorút kapott. A sas a legio jelvénye, — a centuriáké pedig a signumok, — melyeknek az ütközetben nagy tactikai jelentőségük volt. Emlitendők még az állatképes signumok — a XIII. legioén oroszlán volt, s a vexillumok, melyet egyes, kiküldött kisebb csapatok vittek magokkal.

A legio hierarchiájára nézve pontos fölvilágosításokat adván a Corpus Inscriptiorum Latinarum III-ik kötetének apulumi föliratai, az alábbiakban elősorolom a főbb katonai rangokat.

Legbővebben természetesen a főparancsnokokról értesülünk, kik rendesen előkelő nagy családokból származnak és senatori rangnak. Hatalmuknak jelvénye a vörös köpeny paludamentum, s az elefántcsont pálcza, végén sassal. Háboru idején a tribunok egyenruháját viselik. Hazánk területén a XIII-ik legio legelső legatusa M. Fabius Fabullus. 69-ben buzgó híve Vitelliusnak, s emlékét egy poetovioi fölirat tartá fenn. ¹⁾

Vindobonából, hol legiónk Vespasiántól Traján dák háborujáig állomásozott, Bellicius Sollers vezetése alatt indult a XIII. Gemina Domitiannak suev és sarmata háborujába. ²⁾

Dáciában a legrégebb legatus Tiberius Claudius . . . g Antonianus. Neki a hévizi tábor helyőrsége dedicál föliratot. ³⁾

Commodus idejében C. Caerellius a főparancsnok, s nejével Fufidia Polittával együtt lakik Apulumban. Mint vallásos ember és hű katona a császár jóvoltáért Liber Pater-nek szentel föliratot, nejével együtt a magok és családok jóvoltáért pedig Jupiternek, Juno Populoniának és Minervának áldoznak. ⁴⁾

Septimius Severus (193—211) kora óta már több parancsnok nevét ismerjük. E kiváló katona, császár első tábornoka Dáciában

¹⁾ C. I. L. III. 4118.

²⁾ Henzen. 6912.

³⁾ C. J. L. III. 953.

⁴⁾ C. J. L. III. 1074/76. 1092.

M. Valerius Longinus.¹⁾ A második A. Caecilius Laetus, ki valószínűleg a császárnak 198/99-iki parthiai háboruja után volt a legio parancsnoka. Ő a Sol Invictus-nak állított két fogadalmi táblát,²⁾ a harczból való szerencsés visszatérteért pedig Fortuna Redux-nak. Caracalla alatt (211—222) Rufrius Sulpicianus és L. Annius Italicus Honoratus³⁾ a legatusok; Gordianuséi (238—244) Petronius Polianus⁴⁾ és Pistorius Rugianus⁵⁾. Sajnos, hogy Alcinius Rufinus Marianus⁶⁾ s A. Marcus Victor Felix Maximilianus, ki nejével, Pullaiana Caeliana clarissima femina és fieskájával P. Marcus Victor Maximilianus, clarissimus puerrel állit a Napnak fogadalmi követ,⁷⁾ hivatali évei nem határozhatók meg. A Coelestis és Aesculapiusnak, mint hazai isteneinek, s Carthago Geniusának áldozó Olus Terentius Pudens Uttedianus kora sem állapítható meg.⁸⁾ Dáciából Raetiába helyeztetett át rangtársával Petronius Polianus-szal együtt.

A büntetés alá esett legatusok nevét kitorlík még fogadalmi köveikről is. Egy ilyenről emlékezik a következő fölirat:

/ Jovi Monitori / Conservatorique / / legatus Augusti Legionis XIII. Geminae / somno monitus /⁹⁾

Ő hiába imádkozott, mint társa is. Valószínűleg trónváltozási zavaroknak lőnek áldozatai.

A legatus közvetlen alantasai a tribunok. A mostani hierarchia szerint ezredeseknek mondhatnók őket, s a köztársaság idejében lehetetlenség, a császárság idejében pedig a legnagyobb ritkaság volt, hogy polgári származású katona tribunná neveztesék ki, s ha ez megtörtént, magasabb előmenetelre sohasem számíthatott az illető, míg a senator családból származott ifju mint tribunus lépett a világba. Bizonyítják az apulumi föliratok is, mert a hét tribun közül csak kettő: C. Antonius Rufus és C. Aurelius Sigillus emelkedett föl a közlegénységből, míg a többiek aristokrata-családok gyermekei.

1) C. J. L. III. 1019.

2) C. J. L. III. 1012/13.

3) C. J. L. III. 1071/72. 6154.

4) C. J. L. III. 1017.

5) C. J. L. III. 1125.

6) C. J. L. III. 1142.

7) C. J. L. III. 1118.

8) C. J. L. III. 993.

9) C. J. L. III. 1032. v. ö. 1062.

Utóbbiaknak hivatalos czime vir clarissimus (= méltóságos ur) s tunicajokon széles vörös szegélyt viselvén, tribuni laticlavii. Ha lovagi rangúak ugy trangusticlavii, mig a polgároknál e megkülönböztetés egészen elmarad. C. Curtius Rufinus laticlavius lévén, a Legio XIII. Gemina legatusává neveztetett ki.¹⁾ C. Claudius Nummus kevéssel tribunatusa után, mint Ázsia quaestora hal meg Ephesusban²⁾; Aulus Furius Pastor 163-ban consulságra emeltetik.³⁾ Sextus Viničius Faustinus Julius Severust Dio Cassius Hadrian császár legkiválóbb tábornokai közé sorozza. Őt küldi a föllázadt zsidók ellen, s Severus nagy körültekintéssel víván háboruját, teljes győzelmet aratott, de 580,000 ember életének árán, ugy, hogy Judaea Dio szavai szerint majdnem pusztá lón.⁴⁾ Előbb Brittanniában volt helytartó. Judaeából Bythiniába ment a senatus által a császárnak átadott tartomány átvételére. Consullá 127-ben lesz. Fényes cursus honorumáról terjedelmesen emlékezik meg egy burnumi fölirat.⁵⁾

A legio magvát a hatvan első osztályu centurio (= százados) képezte, kik közül többen már rendes tagjai valának a legatus hadi tanácsának. Jelvényök a szőlőtőke-bot (vitis), melylyel sajátkezüleg hajtják végre alárendeltjeiken a testi büntetéseket. Egyenruhájuk nem sokban különbözik a legénységétől. Sisakjokon, ütközetben vörös tollforgót viselnek, hogy messziről fölismerhetők legyenek. Köpenyük hosszú, fehér, s jobb vállukon, mint a tribunoké, fibulával van összekapcsolva. Jobb kezökben hordják a vitist, baloldalukon a kard. Szolgálati éveik után rendszeren a magánéletbe vonulnak, gyakran oly gazdagon, hogy elhagyva a katonaságot, lovagok lesznek, vagy maguk, vagy gyermekeik. Ha azonban nem tetszik nekik a polgári élet nyugalma, úgy tovább is legiojuknál maradva, különféleképen alkalmazhatók: első sorban, mint tábori praefectusok, térparancsnokok, s mint ilyenek, a castrum felügyeletével és az összes készletek rendben tartásával valának megbízva. A XIII-ik legionak három praefectus cast-

1) C. J. L. III. 1459.

2) C. J. L. III. 429.

3) C. J. L. III. 6076.

4) Dio Cassius LXIX. 13. 14.

5) Ulpian. Dig. 40. 5; 28. 4.

6) C. J. L. III. 2830. Burnum = Supljaja-cerkva. Ivosevzi mellett. Dalmatiában.

rorum-át említik fölrataink.¹⁾ Ezek közül Sextus Vibius Gallus, Lesbos szigetére vonult késő öregségében s ott is hunyt el.²⁾

A besorozott, vagy önként belépett közembereknek a szolgálati évek száma nem adván jogosultságot magasabb tiszti rangokra, ők a militia equestris-szel szemben, a militia caligatorum-hoz tartoznak. A polgári származású katona előmenetele tehát nagyon csekély, de azért a méltányos és emberismerő parancsnoknak száz módja volt a kiváló embereket hivatásuknak megfelelően alkalmazni, s tetteikért jutalmazni. Az altiszti állások és megkülönböztetések nagy száma ezt eléggé bizonyítja. A jóra való katona legközönségesebb jutalmazása volt, hogy fölmentetvén a szigorú és terhes napi szolgálat alól, nagyobb zsoldot kapott. Az összes munera militiae-t teljesítő közlegény, ki őrt áll, sánczot ás és épít stb. a munifex, míg a nehéz napi munka alól fölmentettek, immunisnak neveztetnek. A nagyobb zsold magasabb ranggal járván, e kedvezményesek a hierarchiában mint duplarius, duplicarius és sesquiplarius névvel szerepelnek. E kitüntetésekét föltétlenül megkapja a katona, ha tovább szolgál a törvényes időnél, vagy pedig alkalom adtával ismét belép a hadseregbe. A tényleges szolgálatban levőknek eme kitüntetéseit fölratainkból a legnagyobb pontossággal állapíthatjuk meg, bár a szegény közlegények nem igen szoktak beszédek lenni. Mint közlegények Jovi Optimo Maximo dedicatioval készítették apró fogadalmi köveket. P. Aelius Caius³⁾ a két testvér T. Fl. Silvanus és T. Fl. Justinus Kr. u. 200-ban;⁴⁾ Septimius Pius⁵⁾ míg C. Atrius⁶⁾ és C. Urbicius Condunus-nak csak sirkövét ismerjük. Korán haltak el mindketten. M. Aurelius Crescentinus Jupiternek állítva oltárt, mint immunis örökíté meg nevét.⁸⁾ Egy jegyzékszerű fölratban candidatus és duplarius örvendezik a néhány denar zsoldjavitásnak.⁹⁾

Az általános katonakötelezettség elve, illetőleg törvénye a

1) C. J. L. III. 26, 454, 1092.

2) C. J. L. III. 454.

3) C. J. L. III. 1034.

4) C. J. L. III. 1042.

5) C. J. L. III. 1052.

6) C. J. L. III. 1188.

7) C. J. L. III. 1204.

8) C. J. L. III. 1038. Kr. u. 211, 222.

9) C. J. L. III. 1190.

késői császárság idejében is érvényesnek tekintetik ugyan, de csak a legritkább esetekben érvényesítették. Augustus fölmenti egész Italiát a legionarius katonaállítás terhe alól, a provinciákban pedig a kötelezettséget szerződéses viszony foglalá el, melyet örömmel fogadott a vagyontalan néposztályok fegyverfogható része, mert a meglehetősen javadalmazott szolgálat betöltése után, majdnem kényelmes, holtig tartó ellátást biztosított magának. Egész új legiók már nem igen szerveztetvén, elég volt az évenkénti kiegészítés, s ez önkéntesek — voluntarii — beállása vagy sorozás inquisitio által történt, mely alól Traján óta kimenekülhetett az ujoncz, ha helyettest állított. A praetorianusok és városi cohorsok Septimius Severusig italiaiakból teltek ki, de az ő korától fogva kiérdemült legionariusokból egészítettnek ki. A legionariusokat a provinciákból ujonczozzák s csak a rabszolgákat nem fogadják be közéjük. Így a XIII-ik legio legénysége egy idő múlva egészen daciai lett, mert helyőrségének területén assentáltak.

A besorozottakat előbb begyakorolták, kaptak zsoldot is, de rendes katonáknak csak a legiókba való beosztásuk után tekintettek.

Letelvén a hosszú, húsz évi szolgálati idő a becsülettel kiérdemültek honesta missiót kapva elbocsáttattak, ha nem tarták jobbnak továbbra is megmaradni a hadsereg kötelékében, mint ez számtalanszor történik.¹⁾ Ily honesta missióról két fölratunk emlékszik meg a 160. és 191-iki évekből.²⁾

Az első és második századbéli legionarius még nem igen mondható el, hogy gyöngyélet a katona élet, mert becsülettel rá kelle szolgálnia kenyérére, mint zsoldjára. A minden tizedik napon ismétlődő gyakorlatokon kívül ők végzik a középítkezéseket, készíték a kemény, itt-ott még most is teljes épségben fönmaradt hadiútakat, száriták a közlekedést akadályozó mocsarakat, melyek akkor a folyókban gazdag felföldünkön, midőn mindent erdő borított még, s ennek következtében az ég alj hüvösebb és nedvesebb volt, bővében lehettek, hidakat vertek, s mindezekhez önmagok állíták elő bányáinkból a követ, mint Aranyon-Petris, és magok égeték a téglát, — mely építészünket mindig irigységgel tölti el. Téglavetőik itt-ott roppant üzemmel dolgozhattak, mert Gyulafehérvár el van árasztva egészen a LEG. XIII. GEM. bélyeget viselő téglák minden-

¹⁾ C. J. L. III. 1190.

²⁾ C. J. L. III. 1078. 1192.

féle változatával. Csak a királyi ügyésszég folyósójának régi padozatán hét speciest sikerült meghatároznom. És e nehéz munka mellett, alkalom-adtával még kedélyeskedni is tudnak ez edzett emberek. Egyikök teljes fegyverzetű legionariust karczol a még lágy agyagba¹⁾ s oda jegyzi nevét is, míg a másik kétszer írja föl az egész abc-ét egészen correct betűkkel.²⁾ A munka mindig az altisztek felügyelete alatt folyt, s ezek minden egyes darabra ráüttették a nevek kezdőbetűjével vagy első szótagjával ellátott bélyeget, egyes vagy kettős sorokban. És e bélyegek gyakran igen fontos fölvilágosításokat adnak. Lelhelyeik alapján constatálható a legio tactivai fölosztása, elhelyezése, s ekkor bámulattal kell adóznunk a római tábornok genialitásának, rendkívüli helyismereteinek, mert mindig oly pontot s pontokat választának, melyek fontos és nagy érdekeket védelmeztek. Érdekes lenne most is foglalkoznom az apulumiak, kétségtelenül igen kedvelt házi ezredének szétoztásával, elhelyezésével, de nincsen kellő terem s alkalmam hozzá. A széthelyezés mindig kisebb-nagyobb castrumokban vagy őrházakban történt. Amazokban élénk és vig élet folyhatott, s apránként kényelemről, sőt fényűzési czikkekről is gondoskodtak, mint azt Torma Károly, Dácia legkiválóbb ismerőjének, Hossván a castrum területén rendkívüli gondnal és szakértelemmel folytatott ásatai bizonyíták. Annál unalmasabban telhetett az idő az őrházakban, melyekben 4—4, legfőlebb 8—8 ember volt elhelyezve. Nyáron még csak szerezhettek némi mulatságot, de télen át az élelem-szállítókon s ellenőrző közegeken kívül csak farkasok és medvék zavarhaták csöndes, majdnem síri nyugalmaikat. Ezek megváltóként üdvözölheték az áthelyezési parancsot.

A föliratok a legénység családi viszonyairól is adnak egy-egy fölvilágosítást, s a hódítást követő időszakból néha a katonák származását is megemlítik. Így C. Atrius Crescens az umbriai Carsulae-ból³⁾ került Apulumba: a Traján idejében elhalt P. Fabius Ibliomarus⁴⁾ — domo Augusta Trevirorum illetőségű; a katona-családok nőtagjai között is van számos idegen eredetű, nem provinciabeli: így savariai

1) E téglá dr. Temesváry János ur birtokában van.

2) A dévai muzeumban van.

3) C. J. L. III. 1188.

4) C. J. L. III. 1214.

(Sabaria = Szombathely) ¹⁾; domo Asiae — kis-ázsiai ²⁾; aequumi = Dalmácia. ³⁾ A katonák hosszu itt tartózkodásuk alatt legtöbbször családot is alapítanak, bárha mellőzniök kellett a törvényes formákat, mert a tiszteteknek sem levén megengedve a törvényes házasság, ők még kevésbbé nyerhették ki erre a főparancsnokság, vagy a császár beleegyezését. Ennek daczára gyakran a legszebb, szeretetteljes családi életet éltek, s fájó szívvvel adnak kifejezést érzelmeiknek, midőn a sors szeretteik egyikét elragadja. Így Aurelus Sabinus Primipilus, nejét Aurelia Priscillat, mint hasonlithatatlan jóságú és tisztaságú nőt — pietate et castitate incomparabilis ⁴⁾ siratja. Ulpius Congonius veteranus ex desurione és neje Aelia Valeria, mint legszerencsétlenebb szülők — parentes infelicissimi keseregnek a 16 éves és 9 hónapos Ulpia Constantina, — a filia psetissima elhunytán. ⁵⁾ Legmeghatóbb az itt következő felirat, melyen a megtört szívé atya méreates versekben akart kifejezést adni végtelen bánatának, de fájaldalmát nem tudván beerőszakolni, a hatméretűek szűk keretébe, költeménye, alakjában próza maradt, — de tartalma legyőzhetetlen, vigasztalhatatlan keserv:

/ Diis Manibus / quinque hic / annorum aetatis / conditur infans
/ Aemilius Hermes / hanc generavit / matris de nomine / dixit Plotiam
patris / praenomine / Aemilia vixit rapuit / quam mors in limine / vitae /.⁶⁾

A legio XIII. mellé időnként segédcapatok is valának rendelve. Ezeket kivétel nélkül a provinciákban sorozták, s rendesen római mintára valáfak szervezve, fegyverezve. De néha érvényesítettvén nemzeti szokásaik, igen elütének a birodalmi hadseregtől, s ilyenkor megkülönböztető mellékneveket kapnak, mint sagittarii, scutati, contarii, catafracti, funditores stb. Utóbbiaknak általános összefoglaló neve: leves cohortes. A segédcapatok legénységök száma és fegyvernemére nézve két félek: gyalogok, cohortes quinquagenariae és miliariae, s alae quinquagenariae et miliariae, ha lovasok. Néha a cohors-ok is lovasok, de akkor oda teszik a megkülönböztető „equitata“ jelzőt.

¹⁾ C. J. L. III. 1221.

²⁾ C. J. L. III. 1222.

³⁾ C. J. L. III. 1223.

⁴⁾ C. J. L. III. 1191.

⁵⁾ C. J. L. III. 1203.

⁶⁾ C. J. L. III. 1228.

Ily segédcapatok voltak Apulum castrumában:

A Cohors I Alpinorum equitata, melynek itt állomásozását a 70 éves Aelius Niger veteranus sírköve teszi kétségtelenné.¹⁾

A Cohors I Ubiorum. Ennek legénységébe tartozott a 18 évet szolgált, s 40 éves korában elhalt Ant. Sp. Genianus.²⁾

Ala . . . megkülönböztető nevét elmosta az idő a sírkőről, melyet Titus Aelius A . . . ex decurione állított nevének L. Valeriának.³⁾

Ala II Pannoniorum. A császár jóvoltáért T. Flavius Longinus által dedicált fölíratból állapítható meg. Mommsen Traján idejébe teszi a fölírat keltét.⁴⁾

Ala Campagonum ∞ (miliaria).⁵⁾

Egyes kisebb, de önálló működési körrel fölrüházott csapatok „numerus“ nevet viseltek. Ily csapatoknak Apulumban való táborozása kétszer constatálható.

A Numerus Illyricorum és ⁶⁾

A Numerus Militum Hispanorum, melynek itt tartózkodása T. Fl. Felicianus alumnus által, gazdája Flavius Crescentinus jóvoltáért Silvanus Domesticus-nak dedicált fogadalmi felirat alapján állapítható meg.⁷⁾ BCU Cluj / Central University Library Cluj

Végül a rendőri tisztet teljesítő frumentariusok.⁸⁾

II.

Az apulumi fölíratokon s okleveleken, bárha a városnak van neve, — mégis többször előfordul a polgári község jelzésére a Kanabae kifejezés, így: a Dasius Breucus által 142. május 16-án Bellicus Alexanderrel kötött adás-vevési szerződésen: Actum Kanabis legionis XIII. geminae XVI. kalendas junias Rufino et Quadrato cos; majd Claudius Julianus miles legionis XIII geminae (centuria) Claudi Mari által 160. október 4-én, Claudius Philetusszal kötött ugyancsak

¹⁾ C. J. L. III. 1183.

²⁾ C. J. L. III. 1187.

³⁾ C. J. L. III. 1179.

⁴⁾ C. J. L. III. 1100.

⁵⁾ C. J. L. III. 1193.

⁶⁾ C. J. L. III. 1197.

⁷⁾ C. J. L. III. 1149.

⁸⁾ C. J. L. III. 1180.

adás-vevési szerződésen: Actum Kanabis legionis XIII geminae IIII nonas octobres. Bradua et Varo cos.

E sajátságos jelenséget Mommsen fejté meg, a Hermes VII-ik kötetében közzétett kiváló értekezésében. Tanulmányának főbb pontjai a következők:

A rómaiak a várost és castrumot incompatibilisnek, összeegyeztethetetlennek tartván, táborukat sohasem helyezék municipiumokba vagy coloniákba. Egyes kivételek vannak ugyan a szabály alól, de ezek, legkevésbé sem gyöngítik a szabály általános érvényét, mert indokaik mindig politikaiak.

A legioknak jelentékeny kísérete volt mindig: a katonák nejei és gyermekei, hozzátartozói, a vexillum alatt együtt tartott veteránok, s azok, kik megszokván a katona-életet, még elbocsáttatásuk után sem tudják elhagyni a tábort, környezetét, bajtársaikat, a markotányosok (lixae) laczikonyháikkal, s a legénység és tisztek rendkívüli szükségait kielégítő kereskedők, kik szekereken követik a tábort, a felsőbbség engedélyével, mint szükséges rosz, mert tűrhetővé teszik czikkeikkel, nyalánkságaikkal az exponált helyőrségek unalmát, a tábor silány konyháját, s pénzt hoznak forgalomba kisebb-nagyobb, gyakran igen borsos kölcsönök által és csengő denárokkal, aureusokkal váltják meg a zsákmányt. E kíséretet el kellett helyezni, s ez a castrametatio által kiszabott területen történt, hol a katonák övéiknek apró kunyhókat, a markotányosok és kereskedők pedig áruik elhelyezésére s eladására deszka-, vagy sövény-szineket építettek. Mommsen szerint e színeket és kunyhókat jelenti a canaba szó, mely nem classicus ugyan, de általánosan használt műkifejezés, s közkeletű, nem annyira az ideiglenes lakások, mint inkább az idegen területen könnyen épült s könnyen eltávolítható kereskedelmi raktárok és üzlethelységek jelzésére. És mióta a legiók, folytonos hadilábon, állandó táborokban hosszasan, évtizedeken, sőt századokon át időznek, — a canaba is megállandósul. A lakásokul szolgáló kunyhók rendes lakásokká válnak, s a deszka-szinek szilárd raktárakká. Tacitus idejében már rendes város alakot öltött a veterai (Xanten) tábor canabája: „subversa longae pacis opera haud procul castris in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent.“¹⁾

E telepek lakosságának legnagyobb része a castrumban tábo-

¹⁾ Tacitus Hist: V. 22.

rozó legio s a segédcapatok veteránjaiból telt ki s fő czéljok az vala, hogy az elbocsátott katonáknak és a szomszéd vagy távolabbi városok, kereskedelmi okokból itt tartózkodó, és a honesta missio által polgári jogot nyert, de illetékességgel — origo — nem bíró s így a tulajdonképi otthont nélkülöző polgároknak alkalom adassék jogaik gyakorlására.

A canaba közigazgatása az első században már teljesen ki van fejlődve, — de ekkor egészen katonai — míg a másodikban egészen polgárivá alakul — s teljesen azonos, legalább külsőleg a municipiumok közigazgatásával.

Canabánk sokáig, zavartalanul virágzott Marcus Aureliusig, de ekkor a bölcsész és legbékeszeretőbb császár kormányának első évtizedében kitört vihar fölötte is végig zúgván, talán elpusztítá egészen, s csak a legjobb caesar atyai gondossága által kelt új, szebb életre.

III

A markomann háborúkat (167—180. Kr. u.) a népvándorlás első hullámai által fölidézett politikai, társadalmi és közgazdasági válság juttatá kitörésre Gallia keleti határától a Duna torkolatáig. E ropant területeknek barbar lakossága a nyomasztó körülmények által kényszerítve, egyértelemmel, egyakarattal támadja meg a birodalom határtartományait Raetiát, Noricumot, Pannoniát, Daciát és a két Moesiát.

Marcus Aurelius a fő hadsereg vezetését magának tartván fenn, a három oldalról megtámadott Dacia védelmét Marcus Claudius Frontora bizza. A derék tábornok a barbar népek egész sorozatával küzd bérceink között, — s ellenei közül legkiválóbbak a lacingek, burok, vandalok, victoválok, osok, bessek, cobotok, roxolanok, bastarnok, alanok, peucinok s costobokok. E törzseket Capitolinus sorolja föl¹⁾ Marcus életrajzában, Aelius Lampridius, Commoduséban megemlíti a dákokat²⁾ föliratilag pedig még a carpok részvételét lehet constatalnunk. Kezdetben Fronto hadereje alig állott arányban a támadók tömegeivel, megérkezte előtt pedig a tartomány saját erejére útaltn épen nem tudván boldogulni, a gazdag és virágzó provinciát

¹⁾ Cap. Vita Marci c. 22.

²⁾ Ae. Lamp. Comm. c. 13.

a barbarok eláraszták néhány hét alatt, már kora tavasszal¹⁾ s a lakosság menekül, a hogy tud. Alburnus Maior bányászai (Vöröspatak) aranyat termő aknáikba rejtik minden értékes holmijokat, befalazva az üregek száját. Félített javaikat nem prédálták föl a barbarok, de ők magok sem használhaták, élvezheték többet, mert elvesztek mindannyian, vagy rabságba hurczoltattak, aknáik pedig befalazva maradtak másfél évezreden át. Az új kornak jutott a kiváló szerencse, hogy néhány, az idő mostohasága által érintetlenül hagyott aknában megtalálhatta e szerencsétlen nemzedéknek valószínűleg legféltettebb kincseit, okleveleit. Ezek között legkésőbbi a vöröspataki sz. Katalin aknában éppen maradt viaszos lap 167 márczius 28-án kelt.²⁾ A barbarok tehát április vagy májusban törtek be, ugyanakkor, midőn Pannoniába a nyugati törzsek.

A harcok, mennyire a dátumokat összevetve következtethetjük, 167-től 171 végéig vagy 172-ig folyhattak, mert a pusztulástól megmenekült Sarmizegetusa Verus halála után († 169) dedical föliratot Marcusnak;³⁾ s Marcus Claudius Fronto valószínűleg 170-ben viseli a consul czimet és 171-ben még él, mert ekkor veszik fel fiát a Sali Palatini közé. E papi collegium tagja pedig csak az lehetett, kinek apja-anyja élt.

A legelső betörők kétségtelenül az éjszaki és keleti törzsek voltak.

M. Claudius Fronto, legalább kezdetben, alig harczol sikerrel ellenök, mint nem szaporíthatja diadalkoszorujának leveleit Marcus sem. Később itt is jobbra fordultak a dolgok. A carpok kiűzettek s elveszték foglyaikat⁴⁾, kiszorítottak a többiek is, de csak akkor, midőn Dacia éjszaki része, a bányavidék s a Maros melléke már egészen feldulattak. Némely város annyira elpusztult, hogy csak egy emberöltő után ébred új életre, mint Napoca (Kolozsvár) és Potaiissa (Torda), mely Septimius Severus idejében Nova Coloniának említetik. A földig rombolt Apulumot Marcus reconstruálja, canabáját municipiummá emelve s teljesen új gyarmatot is alapítva melléje Apulum névvel.

¹⁾ 167-ben.

²⁾ C. J. L. III. 950. lap.

³⁾ Ephemeris Epigr. III. 188.

⁴⁾ C. J. L. III. 1054.

E sajnós catastrophát a birodalmi kormány lanyhasága okozta. Trajan a hódítás befejezte után nem igen foglalkozik a tartomány védelmi ügyeivel, de nem is volt szüksége reá, elég garantiát nyújtott a barbarok ellen általánosan rettegett neve is. Hadrian ellen-szenvvel viseltetvén elődjének minden alkotása iránt, Daciából ki akará vonni a csekély helyőrséget, sorsára hagyandó a tartományt, s tervének végrehajtását alig akadályozá meg más ok, mint az egyszerű humanismus. A dunai hidat azonban lerontatá, sokkal inkább féltvén a két Moesiát, mint legionariusait. És ha éber figyelemmel is kísérte a határokat, erőszakos rendszabályokat még sem alkalmazott szivesen azoknak megvédésére. Antoninus Pius szelidlelkűségével és bőkezűségével fegyverezte le a végek mellékein lakó féktelen barbarokat. Marcus kétségtelenül folytatá e politikát s hogy nem ért el kellő sikert, annak oka a viszonyokban rejlik, melyeket, úgy látszik, kicsinyeltek vagy nem ismertek a helytartók épen úgy, mint Rómában a császár és cabinetje. Erős és jól szervezett határvédelem, s kellő számu helyőrség biztosithatták vala Daciát, természeti viszonyainál fogva könnyen, sokkal könnyebben, mint a birodalom bármely más tartományát. De nem törtévnén semmi, a Legio XIII. Gemina és segédsapatai képtelenek valának föltartani a szörnyü népáradatot.

M. Claudius Fronto cursus honorumát tartalmazó föliratnak végső sorai ¹⁾ jóformán egyetlen irott emlékei e korszaknak, s rövid néhány szóval festik a végtelenül szomorü helyzetet, annak rendkívül súlyos bonyodalmaikat, a catastropha legszomorubb részét, midön az éjszak- és keletről betört ellenségek kezét fognak a jazygokkal. Claudius Fronto szembeszáll velök kötelességszerűen s a harcztéren hősilég küzdve ellenségeinek fegyverei által hal dicsó halált. Fölrirata a germanokat és jazygokat említvén, a harcztért a Kőrösök vagy Szamos völgyében kell keresnünk, mert Dacia éjszaki részein s annak mesgyéin lakván csak germanok, a jazygok minden esetre oly pontokon támadtak, hol összeköttetésbe léphetének szövetségeseikkel, ez pedig jóformán lehetetlen ha a mai Torontál-, Temes és Krassó-Szörény vármegyéken át és át a Vaskapun, Hunyadmegye területére törnek, midön még Tibiscum (Zsuppa) és Sarmizegetusa (Várhely) castrumai is útjokat állják, eltekintve az akadályoktól, melyeket ma-

¹⁾ C. J. L. III. 1457.

ga a természet gördit, különösen két utóbbi vármegye területén, lo-
vasság elé; — s ha ez útat kierőszakolják is, még mindig nincsen
nyert ügyük, mert a Sztrigy völgyében Ad-Aquas (Kalán) a Marosé-
ban pedig Micia (Veczel), Germisara (Gyógy), Apulum castrumai le-
győzhetlen akadályokat vetnek eléjük. Az egyesülés kivihetetlen lett
volna, pedig kétségtelenül megtörtént, együtt említettén mindkét
támadó fél nagyfontosságu fölratunkon.

A küzdelmeknek 171 vagy 172-ben kellett történniök. Marcus-
nak a Duna jegén vívott csatáját megelőzőleg, mert lehetetlen fölté-
teleznünk, hogy a jazygok egyszerre két háborut vívhattak volna.

Marcus Claudius Fronto utódja Clemens lön. Valószínűleg az ő
kormányja idején törnek be Tarbus vezérlete alatt az éjszakon lakó
szabad dákok (?) pénzt és lakhelyeket követelve. Ez új ellenségeket
egy, a quadokkal kötött béke után meghódolt, s tizenkét éves király
aegise alatt csoportosult népszövetség verte ki a provinciából Marcus
császártól kapott pénzsegély fejében. Hogy letelepítették-e a jövevé-
nyek, nem tudjuk. ¹⁾

Később az astingok tódulnak előre, élükön Rhaus és Rhaptus
vezérekkel s szintén pénzt és állandó lakhelyeket kívánnak. Cle-
mens elútasítja őket, mire ezek békés érületük bizonyítékául átad-
ják nejeiket s gyermekeiket és valószínűleg a helytartó biztatására
a costobokokra rontanak, kikkél a birodalomnak sok elszámolni va-
lója volt. Teljes győzelmet aratnak, de egyúttal elégiületlenség is ke-
letkezik közöttük, mert nejeik és gyermekeik visszakapása után is-
mét háborgatják Dáciát. Clemens a régi római politikai gyakorlatban
megbízva, ekkor a lacingokat zúditja reájok, kiket viszont az astin-
gokkal fenyegetett és félemlített. A támadás készületlenül találván
ezeket, annyira megverettek és szétszórattak, hogy többé nem mer-
ték háborgatni Róma határait, sőt ellenkezőleg, „alázatos kérelmek-
kel járulának“ Marcus színe elé pénzsegélyért és állandó lakhelyek-
ért, hogy annál bátrabban szállhassanak szembe ellenfeleivel. Dio
följegyzései szerint pontosan beválták kötelezettségeiket. ²⁾

Ezután Dáciában is kialszik a háboru tüze, a dunamelléki né-
pek meghódolásának s a császár garammelléki győzelmeinek hatása
tehát ily messze keleten is érezhető lön.

¹⁾ Dio. Cass. 71. 11.

²⁾ Dio. Cass. 71. 12.

A béke nem tartott soká, 178-ban újra kitör a háború, kitör, mert a társadalmi válság csak úgy érezteté hatásait most is, mint előbb, sőt talán még élesebben, mert egyik-másik törzs ellen igen szigorú rendszabályokat érvényesített a birodalmi kormány.

Dáciát ismét ugyanazon népek támadják meg, melyek előbb küzdöttek birtokáért, s Clemens csatát-csatára vesz, míg Marcus jelentékeny haderőt nem küld Pertinax, a későbbi császár vezérlete alatt, a tartomány megmentésére. A kiváló tábornok tartományi helytartóvá neveztetvén ki, 178 és 179-ben kiűzi a barbar hordákat, s erélyes kézzel védelmezi a két Moesiát is, melyek szintén parancsnokságára bizattak. A béke ilyenképen ismét helyreállítván, Helvius Pertinax urának főhadiszállására tér, s utódja Sabinianus már veszedelem nélkül telepít le az elpusztult területek benépesítésére 12-000 szabad dákot.

Az általános béke megkötése után Dácia újra és gyorsan fölvirágzik, s ez általános újra éledésben kiváló szerepe van Apulumnak is.

IV.

A markomann háborúk befejeztével Marcus a castrum mellett keletkezett *cana bae*-t municipiummá teszi, s külön coloniát is alapít a vár, vagy inkább állandó tábor közvetlen szomszédságában. Ez időtől fogva a nagy terjedelmű telep neve nem említettik többé, helyét a *Municipium et Colonia Apulum Aurelium* foglalja el. A *Municipium Apulum* elnevezést már 180-ból constatálhatjuk a következő fölíraton:

*/ Auribus Aescu / lapi et Hygiae / Et Apollini et / Dianae Caji
Ju / lii Dius Far / nax Irenicus / fratres augustales / Municipii Aure-
lii Apuli / pro salute sua posuerunt Praesente / II et Condiano Con-
sulibus. / 1)*

A canaba hatósága is megszűnván quattuor-virek veszik át a a municipium kormányát már a császárnak legutolsó évében. Az első quattuor-virt a következő inscriptio örökíti meg:

*/ Bono Deo / Puero Phos / phoro T. Fl. Italicus / primus IIII. /
vir Municipii Aurelii Apuli / cum Stati / lia Lucia / coniuge et /
suis ex voto. /*

A quattuor-virek kezdetben hosszabb ideig hivataloskodnak, s

1) C. J. L. III. 1132.

csak Septinus Severus ad a városnak évről-évre ismétlődő tisztújítási jogot, miként azt a következő föliirat bizonyítja:

/ Jovi Optimo Maximo Aeterno / C. Julius Valenti / nus III vir pri / mus annualis / municipii Septimii Apuli / et patronus collegii fabrum / municipii suprascripti ex voto / posuit. / ¹⁾

A közigazgatás ellenőrző közege itt is a közgyűlés „ordo“, melynek tagjai a vagyonosabb és polgárjoggal bíró lakosságból telnek ki. A polgárság mellett találjuk a municipiumban, mint coloniában az angustalisokat, kik a teljes jogu s a római civitasszal nem bírók között a közvetítő osztályt képezik.

E municipium Apulum közvetlen szomszédságában alapítá Marcus a colonia Apulumot, teljesen elkülönített közigazgatás és igazságszolgáltatással, miként az alábbi föliirat igazolja: mely szerint P. Aelius a municipium decurioja, de Apulum colonia collegium fabrum-ának patronusa is:

/ Aesculapio et Hygiae / Decurio municipii et / Pius Aelius Rufinus Patronus / collegii fabrum coloniae Apuli / pro salute sua et Ulpiae Hel / pidiae coniugis et Aelii / Urbani filii ex iusso fecit / porticum per pedes XXXX. / ²⁾

Egyrészt mellett virágzott tehát a két város, s a municipium a coloniától függetlenül a Gordiánusok idejében (238—244) is említetik, de aztán valószínűleg beleolvadt a nagyobb jogkörrel bíró szomszéd városba.

A municipium szerény fejlődési viszonyok között maradt mindig, de a colonia gyorsan emelkedik, különösen Septimius Severus óta, kinek kegyeit annyira megnyeré a város, hogy a császár testvére P. Septimius Geta, mint Dácia helytartója, itt székelte. A hatalom e gondoskodása által a szerény kezdetekből indult alapítás egy emberöltő alatt virágzó várossá lesz, s háztömegei a Maros jobb partján Portustól kezdve betöltik az egész síkot a mai városig: a Várhegyet a castrum foglalá el, s ennek aljában és ezen túl egész az Érczhegység aljáig nyúltak ki az utcák, majd a kertek, villák, gazdasági tanyák stb. S e nagy terület még most is sűrűn be van hintve romokkal, antik-maradványokkal.

¹⁾ C. J. L. III. 1083.

²⁾ C. J. L. III. 975.

A colonia közgyűlését — ordo ¹⁾ — alkotó decuriók ²⁾ gyakran régi s előkelő házakból származván, a Tribu Papiriaba tartoznak és testületüket leginkább a kiérdemült császári tisztviselők és katonatisztek közül egészíték ki vagy növelék. Ők tölték be megszabott cursus honorum szerint a városi hatóság állomásait.

Ennek élén a duumvirek állanak, mint Rómában a két consul:
/ Jovi Optimo Maximo / Caius Pomponius / Fuscus / II vir
coloniae / Apuli votum libens solvit. / ³⁾

Az ordo tagjainak vagyoni s erkölcsi állapota minden öt évben (lustrum) megvizsgálatván a fontos tényt végrehajtó duumvirek ekkor quinquennalis czimet viselnek, s ők osztják be a megürült helyekre az „új embereket.“

/ Numini / Aesculapi / C. Julius Metrobi / anus II vir Coloniae / Sarmizegetusae sacerdos / Dei eiusdem pon / tifex, quinquennalis II vir coloniae / Apuli ex voto. / ⁴⁾

A rendőrség főnökei az aedilisek, kik egyúttal a köz- és magánépítkezéseknél a technikai felügyeletet is teljesítik.

/ Priepo / Phantheo / Publii Aelii / Ursio et An / tonianus Ae / diles coloniae Apuli / dicaverunt / Severo et Quintiano consulibus. / ⁵⁾

A város pénztárát s a közalapokat a quaestorok kezelik:

/ Instantibus / Ulpio Artemidoro et / Aurelio Maximo Quaes / toribus. / ⁶⁾

A tisztviselőket évenként választják. A választó közgyűlésen a szolgálattevő duumvir elnököl. Ő candidálja a jelölteket, — a város polgárai beadván szavazataikat — a többséget nyerők január 1-jén elfoglalják hivatalaikat, a lemondott tisztikar pedig beszámol, s ha tevékenysége ellen nem volt kifogás, úgy a közgyűlés fölmentvényével vonulnak el tagjai a jól megérdemlett nyugalomba.

Az igazságszolgáltatást a birodalmi törvényeknek megfelelően a duumvirek kezelik. Ítéleteik ellen bűnügyekben, mint polgáriakban, ha felek római polgárok, a legatus és császárhoz föllebbezhetnek.

¹⁾ C. J. L. III. 1114/1116.

²⁾ C. J. L. III. 1104, 1181, 1189, 1208, 1216, 1279, 1280, 1281, 1321 stb.

³⁾ C. J. L. III. 983.

⁴⁾ C. J. L. III, 972.

⁵⁾ C. J. L. III. 1139. Kr. után 235.

⁶⁾ C. J. L. III. 1218. v. ö. v. o. 974, 1104, 1145 stb.

A fölvirágzó colonia idővel föléje emelkedvén a tartomány fővárosának Sarmizegetusanak, a helytartók közül többen itt székelnek.

Antoninus Pius békés kormánya idejében öt dáciai legatust említenek fölirataink, s közülök M. Staius Priscus építteté a vízvezetékét:

/Jovi Optimo Maximo / et consessui Deo / rum Dearumque / pro salute imperii / Romani et Virtute / Legionis XIII geminae sub Marco Statio / Prisco consule de / signato, demonstrante / ipsis aquas operien / das per L. Aurelium / Trophimum po / nentem signum Jo / vis et aram. Pecunia sua fecit. / ¹⁾

L. Aemilius Carus legatus Augustinak föliratán látjuk első ízben constatálva Dáciának hármas fölosztását:

/ Silvano Sancto / L. Aemilius Carus / Legatus Augusti propraetore / III. Daciarum. / ²⁾

Julius Bassus 160-ban bocsátja el a kiszolgált katonákat, Manilius Fuscus pedig Commodus idejében.

A legatusok Antoninus Pius korában csak propraetori rangot viselnek, de mandatumuk leteltével vagy visszahivatásuk alkalmával, Marcus Aurelius kormánya idején pedig kineveztetésök alkalmával azonnal megnyerik a consulságot, mint azt P. Furius Saturninus föliratán olvassuk:

| Imperatore caesare | Marco Aurelio Augusto III et | imperatore caesare | Lucio Aurelio Vero Augusto II consulibus | per legionem XIII geminam sub cura | Publii Saturnini legati | pro praetore consulis designati. | ³⁾

Marcus Aurelius később consularis rangra emelvén a provinciát, helytartói csak consulságot viselt senatorok közül vétetnek, ily minőségben talán Helvius Pertinax az első legatus, ki 179 végeig tartózkodik Daciában.

Commodus uralma alatt Manilius Fuscuson kívül még Vespronius Candidusról van tudomásunk, ki császársa jóvoltáért a következő feliratot szenteli Liber Paternek:

/ Libero Patri / sacrum pro / salute imperataris / caesaris Marci Aurelii / Commodi / Antonini / Augusti Pii patris patriae, L. / Calvisius Lucii filius / Velina (tribu) Secun / dus Falerione / primipilus legionis

¹⁾ t. i. Trophimus. C. J. L. III. 1061.

²⁾ C. J. L. III. 1153.

³⁾ C. J. L. III. 1171.

XIII. geminae donum dat /, sub Vespronio Can / dido consulari dedicante / Caerellio Sabino legato. / ¹⁾)

Septimius Severus alatt e császár és fiának jóvoltáért P. Calpurnius Proculus, Fortuna Augusta-nak dedicál fogadalmi követ ²⁾; ugyanez időben avatja föl L. Pomponius Liberalis a gyapjúszövőök collegiumának új házát ³⁾; Julius Maximinus korát nem tudjuk meghatározni. ⁴⁾ Legutolsó helytartó Apulumban L. Marius Perpetuus, rokona vagy testvére Marius Maximus Perpetuus történetírónak. ⁵⁾

Antoninus Pius óta a provincia három részre osztatván, Apulum pénzügyigazgatósági székhely lön. Ily pénzügyigazgatók — procuratorok gyakran említettnek, így: Ulpus — családi neve elmosódott, Sarmizegetusában ⁶⁾ 211/212. körül, ki együttesen vezeté a Dacia Apulensis és Porolissensis ügyeit, sőt egy alkalommal még a helytartót is helyettesítette. Ez úgy látszik, máskor is megtörtént, mint az alábbi fölíratból következtetjük:

/ Pro Herennio / Gemellino / viro egregio procuratore / Augustorum nostrorum / agente vices praesidis / marito suo / libens solvit. / ⁷⁾

Ugyanez történik, midőn az uralom Maximinus kezeiből a Gordianusokra jut, Quintus Axius Aelianusszal, ki Severus Alexander (222—235) idejében Mauretania Caesariensisben a császári uradalom igazgatója, majd Belgica és Gallia procurator, később pedig Dacia Apulensisbe rendeltetvén, hasonló minőségben kétszer vezeti a tartomány ügyeit, a helytartói méltóság megürülése alkalmával:

/ Q. Axio Quinti filio Palatina (tribu) Aeliano / equiti Romano, Laurenti Lavinati / curatori ad populum viarum / Trajanae et Aureliae et / Aeclanensis, procuratori ad alimenta / per Apuliam, Calabriam Lu / caniam et Bruttios, procuratori / rationis privatae provinciae Mauretaniae Caesariensis / item per Belgicam et duos Germanias, procuratori provinciae / Daciae Apulensis, bis vice praesidis, ordo coloniae Sarmizegetusae / metropolis patrono. / ⁸⁾

¹⁾ C. J. L. III. 1092.

²⁾ C. J. L. III. 1007.

³⁾ C. J. L. III. 1174.

⁴⁾ C. J. L. III. 1127.

⁵⁾ C. J. L. III. 205. 1.

⁶⁾ C. J. L. III. 1464.

⁷⁾ C. J. L. III. 1625.

⁸⁾ C. J. L. III. 1456.

Ugyancsak Apulumban székeltek még Q. Decius Vindex procurator Augusti ¹⁾; P. Cominius Publii filius Cl(udia tribu) Clemens procurator Augusti provinciae Daciae Apulensis ²⁾ és Marcus Lucceius Felix. ³⁾

A procuratorok csak lovagi ranguk lévén irodai tisztviselőik császári szabadosok vagy épen rabszolgák miként az alábbi föliatok igazolják:

/ Aesculapio / et Hygiae / pro salute / sua suorum / que Carpion / Augusti libertus / tabularius / provinciae Daciae / Apulensis / ⁴⁾ — és
/ Numini Aes / culapii et Hy / giae pro sa / lute do / minorum / nostrorum Augustorum / Antrocius ver / na ipsorum ex / dispensatore / posuit / — ⁵⁾

A procuratorok valának a bányák igazgatói is.

V.

A legelső társadalmi szervezet csak szabad embert és rabszolgát ismert. Amannak meg volt minden képzelhető joga, — míg emez árunak tekintették. Idő folytával e két végletet számos közvetítő fokozat enyhítvén, eltűnnek az egyes rétegek közti óriási különbségek.

Rómában a szabad emberek politikai jogaiknak mérve szerint peregrinus-ok (= idegenek), latinok s római polgárokra (= cives Romani) oszlanak, s e különbségek élesen kitűnnek úgy az öltözetben, mint az egyesek által viselt nevekben. A polgárok és latinok ünnepélyes alkalommal tógába öltözvén, togati-nak neveztek, — míg a peregrinusoknak ez szigoruan el vala tiltva, el a római nevek használata is; s a gazdag jövevények sem hordhaták hüvelyeiken a vastag arany gyűrűt, mert ez a lovagok jelvénye és ismertető jele!

E különbségek csak a köztársaság és császárság első időszakában érvényesítettvén egész szigorral, később tűnedezni kezdének, utóbb, pedig midőn Marcus katonai, Caracalla pedig 212-ben adópolitikai indokokból tömegesen adományozzák a civitas-t, el is enyésznek. Ezóta az állandó telepekkel bíró lakosság rómaivá válik, Brit-

¹⁾ C. J. L. III. 1404.

²⁾ Bulletins arch. — 1874. 33. l.

³⁾ C. J. L. III. 1437.

⁴⁾ C. J. L. III. 980.

⁵⁾ C. J. L. III. 978.

taniától egész a Tigris és Euphrat torkolatáig, — s a birodalmi polgárok a tribus (a nemesi előnévnek felel meg) helyett hazájok és szülővárosuk nevét használják. Csak az alárendelt községekben tartják fenn az eddigi különbségeket.

A nem szabad emberek társadalmi helyzetében is constatálhatók rangfokozatok. Egy-egy császári rabszolga, avagy a gazdag adó- és vámbérlő, valamely municipium és vallásos szövetkezet-é, igen tekintélyes ember lehetett a maga körében, sőt közvetve még jelentékeny, sőt irányadó politikai befolyást is gyakorolhatott. A tömeges szabadon bocsátások hozzák létre a libertinusoknak nagy néposztályát, — melynek szintén meg valának fokozatai, így a latini Juniani csoportjába tartozóknak nem volt joguk végrendelkezni. E libertinek egy-egy nagy városban egészen külön kasztot képeztek, teljes önkormányzattal. Ügyeiket a municipalis hatóságok mintájára a „VI. viri Agustales“ igazították, s a város honorationai közé tartozának mindannyian, annál inkább, mert igen számosak valának közöttük sokkal gazdagabbak, mint akármelyik büszke „eques Romanus“, — és voltak, mint ezeknek, rabszolgáik, libertinusaik, sőt clienseik is, s mindez nem akadályozá meg őket abban sem, hogy hozzá ne fogjanak mindenhez, még a legundokabb üzlethez is. Gazdagságuknak és elhatalmaskodásuknak épen ez volt a nyitja. Fiaikat rendesen magasabb társadalmi osztályba óhajtván bejuttatni, beprotegeálták egy-egy hivatalba, vagy jogakadémiát végeztek velük, s ekkor eljuthatának egész a legmagasabb jogászai rangokig, mert Hadrianus óta majdnem egészen az ő osztályokból veszik a császári hivatalnokokat.

E társadalmi categoriák constatálhatók Apulumban is.

A legtekintélyesebb családok kétségtelenül azok, melyeknek megvan említve fölirataikon tribusuk neve is. Ily tribust ötöt találunk: Crustumina ¹⁾, Galeria ²⁾, Sergia ³⁾, Velina ⁴⁾ s végül a Tribu Papiriát ⁵⁾, melybe Daciának minden előkelő családja tartozik, — Traján hódítása óta. A Tribu Papiriát viselők között, legkiválóbbak az Aeliusok. E nomen gentilicium azt sejteti, hogy Hadrianus idejében emelkedik föl

¹⁾ C. J. L. III. 1188.

²⁾ C. J. L. III. 1158.

³⁾ C. J. L. III. 1200.

⁴⁾ C. J. L. III. 1692.

⁵⁾ C. J. L. III. 1180, 1198, 1207/1209.

családjok, a Papiria Tribust pedig akkor veszik fel, midőn Daciában, — Apulumban honosíttatnak. Betelepedésök Marcus Aurelius utolsó évében, vagy Commodus uralkodása alatt történhetett, — mert legkorábbi föliratuk is coloniának mondja Apulumot. A család feje ekkor Pius Aelius Marcellus volt. Fényes cursus honorumát a következő inscriptió tartalmazza:

P. Aelio P. f. Papiria Marcello, centurioni frumentariorum, subprincipi peregrinorum, aetato (= hastato) et principi et primipilo legionis VII geminae piae felicitis, adlecto ad munera praefectorum legionum VII claudiae et primae adiutricis, viro egregio, flamine luculari Laurentium, Lavinatium, patrono et decurioni coloniae Apulensium, patrono civitatum Foroflamiensium, Fulginiatum, itemque Iguvinorum, splendidissimus ordo Foroflamiensium; cuius dedicatione decurionibus et liberis eorum panem et vinum et (sestertios vicos) nummos, item municipibus (sestertios quaternos) nummos dedit.¹⁾

A bőkezű gazdag öreg ur, gyermektelen levén, Septimius Severus korában²⁾ adoptálja testvérének, vagy rokonának fiát, P. Aelius Antipater Marcellust és leányát, P. Aelia Juliana Marcellat. E tényt a gazdag család ügyvivői említik fölirataikban. Álljon itt mind a kettő:

A fiura vonatkozó a következő:

/ P. Aelio Antipat / ro Marcello /, equiti Romano, decurioni coloniae Apuli / Filio P. Aelii Antipatri a militiis et II viralis / coloniae suprascriptae et adoptivo / P. Aelii Marcelli, viri / egregii ex praefecto ligio / num VII Claudiae et / I Adiutricis, Dades et / Filetus actores /³⁾

A leánykát illető így hangzik:

/ Publiae Aeli / ae Julianae / Marcellae splendidissimae Puellae / filiae P. Aelii Juliani / equitis Romani, flaminis et II vi / ralis coloniae Apuli, et ad / optivae P. Aelii Mar / celli viri egregii, ex pr / aefecto legionum VII Claudiae / et I adiutricis Dades / et Filetus actores /⁴⁾

E nagy család vitte talán a főszerepet Apulum társadalmi és politikai életében, s mint az állami uradalmak bérlői az akkori viszonyok között igen tekintélyes vagyont szerezhettek. Bér-birtokaikat a görög Dades és Filetus igazgatják.

¹⁾ Henzen 6747.

²⁾ Az „a militiis“ kifejezés utal ide.

³⁾ C. J. L. III. 1181.

⁴⁾ C. J. L. III. 1182.

És családjuk folyton emelkedvén, annak egyik tagja, P. Aelius Streunus egymásután viseli Apulum és Sarmizegetus coloniák összes világi és papi hivatalait.:

/ P. Aelii Publü filio Papiria (tribu) / Strenuo, equo / publico, sacerdoti arae / Augusti, auguri et / duumvirali coloniae / Sarmizegetusae, auguri / coloniae Apuli, decurioni / coloniae Drobetae, pat / rono collegiorum / fabrum cento / nariorum et naut / arum conductori pas / cui, salinarum / et commer / ciorum. Rufinus / eius. / ¹⁾

P. Aetius Strenuus tehát nemcsak a tartományi főváros ²⁾ polgármester s Apulum augurja, hanem Drobetae tanácsosa is ³⁾; a takácsok és hajósok ipartestületének pártfogója — védnöke, s a császári legelők, sóbányák és vámok bérlője. Rangjára nézve római lovag.

A kiknek nincsen tribusa, származásuk helyének nevét használják e helyett; így: Cajus Sentius Flaccus Anticaria. Anticaria, most Antequera Spanyolországban. ⁴⁾ Vagy: C. Julius Corinthianus Theveste. Theveste Áfrikának egyik kiváló városa pompás diadalivvel. ⁵⁾

Az Augustalisok csak praenomen s cognomen használnak; nomen gentilitiumuk nincsen soha. ⁶⁾ A szabadosoknak és rabszolgáknak csak egy nevök van p.: Dades, Filetus, ⁷⁾ Carpion, ⁸⁾ Antrocius ⁹⁾ stb.

E sokféle társadalmi kategoriából álló társadalom ethnographiailag is meglehetősen tarka volt, s fölrataikon constatálható a birodalom nemzetiségeinek legnagyobb része. A büszke, ingenuus római mellett ott találjuk az elegans, csinos görögöket, s nyugotnak mindenféle népét: — keletről a syreket, paphlagonokat, dolicheieket, commagenokat stb. és ezek mindnyájan csöndes egyetértésben éltek a császároknak a békét és türelmet parancsoló és fönttartó jogara alatt.

¹⁾ C. J. L. III. 1209.

²⁾ 239. előtt. Ez idő óta Sarmizegetusa — metropolis és colonia.

³⁾ Drobetae = Turn-Severin.

⁴⁾ C. J. L. III. 1196.

⁵⁾ C. J. L. III. 1193.

⁶⁾ C. J. L. III. A municipium Apulumban: 976. 986. 1082. A Colonia Apulumban 1001. 1016. 1069. 1079. 1084. 1126. 1158. 1162. 1481. 6265.

⁷⁾ C. J. L. III. 1181. 1182.

⁸⁾ C. J. L. III. 980.

⁹⁾ C. J. L. III. 978.

VI.

Sokkal nehezebb feladat a város külső képét, a szegények és gazdagok lakóházait, középületeit, templomait stb. restaurálnunk, igen kevés levén erre vonatkozólag írott emlékünknél, — ásatások pedig ily czélból még nem voltak. Csak legújabb időben, néhány éve, hogy szakszerű kutatások történnek és így remélhető, hogy a közel jövő sok mindent meg fog menteni, föl fog deríteni, világosítani, — és akkor e rövidke vázlat helyét majd a város arczulatjának legalább megközelítőleg pontos leírása fogja követhetni a helyszínen megállapított eredmények alapján.

A római város külseje a modern városokétól sok tekintetben előnyösen különbözött, míg másfelől hátrább állottak még a legtekin-
télyesebb metropolisok is, mint ma kisebb mezővárosaink. Az antik városok utczái szűkek, sötétek valának, -- világításnak nyoma sincsen, csak az egyetlen Aniocheia házszögletein függött egy-egy lámpa és lakói már azzal vélték dicsekedhetni, hogy megszegyenyítik a holdat, mert az éjszakai sűrű sötétséget nappali fénynyé varázsolák át.

Az antik ház, különösen a közép és mérsékelt vagyonu néposztályoké, a modern építkezésekhez képest idomtalan, szűk és kényelmetlen faltömeg. Mi alig mozoghatnánk bennök, még akkor is, ha helyiségeiket kétszeres, vagy háromszoros terjedelemre növelnők. A régiekre nézve az utca, csak a házhoz vezető ut, melynek méreteivel lehetőleg takarékoskodnak, legtöbbször annyira, hogy a kocsi-közlekedés még Rómában is meg van tiltva. Utczára a házaknak nincsen egyetlen ablaka sem, homlokzatuk síma, díszítetlen fal, melyet csak a szűk bejárat tör át. Nincsen semmi tekintet a külvilágra, befelé fordul az egész épület, s ha telik díszítményekre, fényes termekre, úgy azt senkinek sem mutatják, de az egyszerűséget, szegénységet sem.

A római ház két főrésze oszlik. Az elő részben látja el a gazda napi teendőit, fogadja vendégeit, clienseit. Ha mesterember, itt üti föl műhelyét és nyitja meg kicsiny boltját, ha pedig magának nincsen szüksége reá, de jövedelmet akar élvezni, úgy bérbe adja a bejárat mellett levő összes helyiségeit. A ház belső részét a család foglalja el. Itt vannak a házi asszonyok fogadó szobái, az ebédlők, a hálószobák, a szolgaszemélyzet és rabszolgák fülkéi, konyhák, kamarák stb. Leghátul van a kis kertecske, melyből esetleg szűk, keskeny ajtó vezet a szabadba. A házak kezdetben kivétel nélkül földszinti épü-

letek valának és oly alacsonyak, hogy a szobákban még kisebb termetű ember is alig egyenesedhetett ki. Később különösen a magasság-méretnek növekednek; a vályog helyét téglá, a gazdagoknál faragott kő foglalja el és a házak oly szédületesen emelkednek, hogy Augustus 70 lábnyira kénytelen leszoritani fényűző főurait; a mindig aggodal-maskodó Hadrian pedig csak 60 lábig ad építkezési engedélyt. E magas házak sok emeletűek s paloták vagy bérépületek (insulae). Földszintjüket mindig a tulajdonos és hozzátartozói foglalják el, utóbbiak emeleiteit pedig bértfizető lakók.

A házak födelei, ott hol az éghajlat engedi, rendesen egészen laposak, s esténként az egész család üdülő helyei, míg nyugaton a mieinkhez hasonlítanak, de emelkedésük sokkal kisebb, mint a modern födeleké. A szobák a ház középpontjaiból, az atrium és tablinumból kapják világosságukat az ajtókon és keskeny ablakokon át. Nyáron tehát elég világos az épület, de télen sötét, mert zárva kell tartani az ajtókat; beszögezik az ablakokat is, mert üveglapokra gazdag embereknek is alig telik. Így télen apró mécsesnél dolgozik a házi asszony leányaival, cselédjeivel, s a gazda, ha otthon szerzi meg napi kenyérét. Örömmel fogadja tehát mindenki a megváltó tavaszt, a nyarat, mely megszabadítja a szűk kalitok lakóit és üde levegőhöz, világossághoz juttatá.

A belső berendezés a középosztályoknál lehetőleg egyszerű. A gazda és nejének közös ágya, a gyermekek nyughelyei, az étkező pamlagok, apró asztalkák, néhány szék, egy-két szekrény kielégítik összes szükségleteiket. A jómóduaknál eme czikkek fényesen, vagy épen pazarlással állítják ki. A gazda szobáiban itt nyitott pohárszékeken értékes onyx, üveg és murrhini edények díszellegnek, arany és ezüst, gyakran művészi kivitelű vázák. Finom izlésű emberé lehetett a kolozsvári muzeumnak 7·5 cm. mély és 12 cm. átmérőjű ezüst csészéje, melynek oldalait domborművű madarak, halak s halászati czikkek ékítik. És ilyen genre-ü tárgy sok lehetett hajdan Apulum gazdag családjainak birtokában, mert a multakra nem reflectálva, csak a vasút építése alkalmával is sok nemes fémből készült czikk töredéke került napfényre.

A rómaiaknál a napi élet már napkeltekor kezdődvén, sőt ezt megelőzőleg is, hajnalhasadtakor munka után látott már mindenki. A hivatalnokok hajnalhasadtakor ülnek íróasztalaik mellé, a bírák ekkor kezdik az igazságszolgáltatást. A kakasszó a népgyűlések kez-

detének jele, megnyílnak a boltok, megélnkülnek az utcák, közterek és mire a mi időszámításunk szerint 10 óra lett, a napi teendők legnagyobb része el volt végezve, s ebédhez (cena) ült mindenki. A déli nyugalom után megint megújul az utcai zaj, de esti 7 és 8 között, télen pedig már 5 vagy 6-kor rövid prandium után párnáit keresi föl mindenki, s kiürülván a tabernák is, az éjszaka csöndjét csak a vigilek nehézkes lépteinek egyhangú üteme zavarja meg.

Az utcák monotoniáját a középületek szakítják meg. Legfényesebbek az államiak: a legatus palotája, a procuratura hivatalos helyiségei, a városház, a decuriók tanácsháza (senaculum), a tribunal stb.

A társulatok házai szintén izlésesek, s lehetőleg díszesek és alkalom adtával egyes bőkezű emberek tekintélyes adományokkal járulnak azoknak szépítéséhez, így: M. Aurelius Chrestus 6000 restercium (= 650 frt) ad a collegium fabrum házának a homlokozat ékítésére, midőn megválasztják őt patronusnak:

/ M. Aurelius / Chrestus / ab hono / rem patro / nati collegii / fabrum coloniae / Apuli ad ex / tructionem / aetomae / dedit N. VI. 1)

A kellő szakértelemmel folytatandó ásatások, hiszem, hogy még sok középületnek substructioját fogják kideríteni, s még remélhetjük, hogy az egykor oly fényes templomok alapjai is napfényre kerülnek. A római cultus templomai a mieinkkel homlokegyenest ellenkező rendszer szerint építvék. A keresztény templom a külsőre néha semmi gondot sem fordít, mert a belsőre van fektetve a súly, míg az antik templomot a külsőre való tekintettel építik. Ide nem járt be a nagy közönség, az isteni tiszteletet a szentély előtt végzik, s a tömeg legfőlebb végig megy a sanctuariumon főhajtással üdvözlendő az istenséget.

Legfényesebbek közé tartozott Aesculap temploma, ő lévén a város specialis istensége:

[Jovi optimo maximo, Junoni, Mi | nervae et Aescu | lapio domino | Septimius Asclepius Her | mes libertus ; numinis Aes | culapi, habens | ornamenta decurionalia | coloniae Apuli et Augustalis | coloniae ejusdem | voto posuit. 2)

Temploma oszlopcsarnokkal volt körülvéve, melyet P. Aelius Rufinus decurio és P. Aelius Syrus augustalis együttesen 70 lábnyi-

1) C. J. L. III. 1212.

2) C. J. L. III. 1079.

val hosszabbitanak meg¹⁾ és ugyancsak P. Aelius Syrus s neje Valeria Severa és leánya Aelia Syra pedig még 30 lábbal folytattak:

| Aesculapio et | Hygiae P. Aelius Sy | rus augustalis municipii
Septimii Apuli | et Valeria Severa con | jux et Aelia Syra fi | lia ex
voto porti | cum per pedes XXX. fecerunt. | ²⁾

T. Claudius Anicetus Augustalis Jupiter és Juno templomát építi föl:

| Jovi optimo maximo | et Junoni | reginae | T. Claudius Anice |
tus Augustalis | coloniarum | templum | vetustate | conlapsum | a solo |
restituit. | ³⁾

Jupiter Dolichenus templomát papja: Victor Valentinus veteranus restaurálja:

| Jovi Optimo maximo Doliche | no pro salute | imperatoris |
Aelius Valentinus veteranus | sacerdos | templum impendio suo | res-
tituit | ⁴⁾

Mithra templomát C. Caerellius Sabinus legatus építteti újra:
| Soli invicto | aedem restituit | C. Caerellius | Sabinus | legatus
Augusti | legionis XIII. geminae. | ⁵⁾

A fürdők szintén középületek és mindig szabad nagy telkeken fekszenek parkkal körülvéve. Lehetőleg téresek és rendszeren pazarul lévén berendezve, igen költségesek. ⁶⁾ Nagy áldozatot hoz tehát a polgár, ki polgártársainak üdülésére saját költségén épít fürdőt, mint P. Aelius Gemellus:

| Fortunae | Augustae | sacrum | P. Aelius Geme | lus vir cla |
rissimus | perfecto a solo balneo | consecravit. | ⁷⁾

Egy gazdag ember, nevét elmosta az idő, szabad olajra tesz alapítványt:

| balneas | populo pu | blicas et oleum | posuit |. Lo-
cus datus decreto decurionum | ⁸⁾

Mások szerényebb tehetségökhöz képest iparkodnak előmozdi-

¹⁾ C. J. L. III. 975.

²⁾ C. J. L. III. 976.

³⁾ C. J. L. III. 1069.

⁴⁾ Eph. Ep. II. 400.

⁵⁾ C. J. L. III. 1111.

⁶⁾ Ld. Dr. Cserni Béla: Apulumi maradványok. Közművelődés 10—12-ik szám. 1889.

⁷⁾ C. J. L. III. 1006.

⁸⁾ Eph. ep. II. 414.

tani a közjót s a város szépítését. 211—17 között Marcus Ulpius Mucianus vizorát állít föl a köztéren:

Jovi Optimo Maximo et Junoni reginae | pro salute imperatoris M. Aurelii Antonini pii Augusti et | Juliae Augustae matris Augusti | M. Ulpius Mucianus miles legionis XIII. geminae | horologiarium templum a solo de suo ex voto | fecit. Falcone et Claro consulibus. | ¹⁾

L. Ulpius Proculus pedig 238—244 táján Apolló által álmában megintetvén az Aeternus istenségnek szentelt forrás fölé új kút-főt épít:

| Ex iussu dei | Apollinis fontem Aeterni Ulp | ius Proculus | speculator | legionis XIII geminae Gordianae a solo resti | tuit. | ²⁾

Díszes építményekben tehát nem lévén hiány, a közterek igen kellemes benyomást tehettek a szemlélőre.

VII.

Az ókori társadalom kedélyi, mint politikai életének egyik legfőbb mozgató ereje a vallás és vallással összefüggő intézmények lévén, ily tárgyú vagy legalább ily vonatkozású emlékünk maradt a legtöbb. A Corpus Inscriptionum Latinarum III-ik kötetének Apulumi fölírataiban a dedicalók legnagyobb része vallási érzelmeinek ad kifejezést vagy az istenségnek tett fogadalom beváltását igazolja, de a nyilvánosság előtt, míg most kedélyéletünknek vallásos hajlamait, nyilvánulásait lehetőleg szűk körben akarjuk tartani, vagy épen titkoljuk. Ennek oka a kereszténységnek a rómaiakéval homlokegyenest ellenkező alapjában rejlik, mert míg Jézus tanai a szív és lélelék megnevelését, boldogítását czélozzák, az imperium cultusa figyelmen kívül hagyja mindezeket, s csak mint állami intézmény érzeteti hatását.

A birodalmi vallásnak hatalmas és minden részében szigoruan megállapított rendszere, igen kicsi kezdetekből indult ki, s a görögkével ringott közös bölesőben, miként néhány főistennek Hellasban, mint Itáliában azonos neve eléggé bizonyítja. És eme rokonság nyomai kétségtelenül sűrűbbek lennének, ha nem fejlődnek egymástól teljesen elkülönítve, különböző talajon, egészen elütő, egymással

¹⁾ C. J. L. III. 1070.

²⁾ C. J. L. III. 990.

ellenkező népjellegek befolyása alatt. Később, századok multával ismét közös mederbe folynak össze, s ekkor a görög cultus egész teljességében érezteti hatását, de a nélkül, hogy a rómaiságot teljesen le tudná győzni. A görög az ő istenét emberiekké akarja tenni, s az atticai szobrászat ez irányzatot nagy fejlettségével és műérzékével realizálja is, míg a rómainak mindig ellenszenve van az antropomorphismus iránt, sokkal inkább félvén a felsőbb hatalmaktól, hogysen emberekké merte volna azokat lealacsonyítani. De műérzéke sem volt hozzá. S a természeti erők, melyek megszemélyesítve nem vétettek még föl valamely régi korban az istenek közé, szellemeknek vagy elvont fogalmak personificatióinak tekintetnek. Utóbbi jelenségnek fővonásai jellemzik az újabb istenségeket is, melyek homályos, elmosódó lények, s mint ilyenek ritkán házasodnak, szerelmi viszonyaik nem igen vannak és legtöbbször gyermektelenek. E miatt igen kevés marad fenn a régi római mythológiából, de annál nagyobb a szellemekké, geniuszokká emelt fogalmak száma. Meg van minden embernek a maga geniusa, minden asszonynak Junoja, valamennyi istenségnek, lénynek, tárgynak, cselekménynek, tevékenységnek, erkölcsi tulajdonnak saját, más sphaerában élő szelleme. S míg a görög mythologia főjellemvonása a személyesítések, a képzelet legteljesebb szabadsága és a legnagyobb különféleség, a római theológiát megmerevíték az abstract fogalmak, a szükségesség, a legszigorubb rend és egyöntetűség.

Róma vallása később idegen, különösen görög és keleti elemek fölvétele által sokat változott, de említett alapjellemvonását megtartá mindig, s ez irányban fejlett végig. Midőn a harmadik században a rézérték helyett az ezüstöt teszik, Aesculanusnak azonnal fia lesz: Argentinus. A görög istenségek érthetetlen neveit latinizálják, hogy könnyen érthetők legyenek, vagy módosítják, s így egy-egy eszme képviselőinek lesznek tekinthetők. Mercurius a görög Hermes utánzata, Minerva a hellen Athena, s Proserpina Persephane másolata. A geniusok száma is napról napra növekedék, s fanumokat építnek minden képzelhető szellemnek.

Legkiválóbbak — utolsók között -- a lar-ok, penat-ok, s előbb csak magán, majd Vestával együtt nyilvános isteni tiszteletben is részesülnek; a manes, a larvá-k, lemurok: előbbiek az elköltözöttek szellemei, míg utóbbiak nyugodni nem tudó kísértetek, később pedig határozottan rossz szellemek. E szellemek nem igen választhatók, kü-

lönithetők el egymástól, mert voltaképen egy és ugyanazon eszme személyesítői. És az ősi cultust ennek daczára sem mondhatjuk polydaemonismusnak, mert a polytheismus felé megtörtént a döntő közeledés. A dei, divi szó nem jelenté már kizárólag az égi szellemeket, hanem személyesített önálló lényeknek a jellegző neve, a mely lények egyként tartozhatnak a földiek, alvilágiak, mint mennyeiek közé s akaratukkal, mint istenségek, uralják a természetet. Az átmeneti állapotban a gonosz istenségeket mint Vediovis-t együtt tisztelik a jókkal. Számuk ekkor még igen kicsiny, és néhányan mint Robigo az üszők istene, Consus valószínűleg a rejtett ébrényé, Carmentis a varázs éneké, alig egyebek, mint szellemek, de mások, mint Faunus, a nyájak istene, Saturnus a tavaszi vetésé, Vulcanus és Vesta a tűzé, s főképen Jupiter, Janus és Mars már valóságos istenek, s a legfőbb természeti, társadalmi és erkölcsi hatalom birtokosai.

A haladást, fejlődést, mint mindenhol, úgy itt is az idegen elemekkel való vegyülés tette lehetővé. Róma legrégebb lakosainak valása a pásztorok és parasztok igényeinek volt megfelelő s csak a sabinok honosítának meg magasabb fogalmakat és némi patriarchalis hierarchikus kormányformát. Később, Róma hatalmának növekedésével, mindig új és új istenségek honosulván meg, vége lesz a régi egyszerűségnek, de annál inkább tágul az általános látkör. A sabinokkal és latinokkal történt egyesülés után Jupiter, Mars és Janus a legfőbb istenek, s ekkor Jupiter a jó, áldásos és teremtő atya, a hűség és becsületesség védője, de mindenek fölött végtelenül tiszta és szent isten.

A Tarquiniusok és Servius Tullius azonban egészen más jelleget adának az állam vallásának; — s ez főtartatott később is. Ők Jupitert a leghatalmasabbnak és legnagyobb Istennek tevék, fényes templomot építének neki a Capitoliumon, utóbb pedig Juno és Minerva társulván hozzá, pompás játékokat és cultust rendeztek be tisztelésére. A fény és tisztaságnak régi patriarchalis istene hatalmas uralkodó lön, kinek váráról azt mondák, hogy az egész világ középpontja lesz; — isteni személyesítése a római hódító államnak. És ilyen maradt mindvégig. Megfordult templomában a nagy Scipio Africanus is (az idősebb) csöndes imával szerezve erőt napi munkájára, s neki tulajdonítá és segélyének minden győzelmét: Jupiter Optimus Maximus a rómaiak hitvallása, s ehez hivek maradának egész a kereszténység fölveteléig. És mig a római birodalom folyton hódított, senki

sem kételkedett hatalmában. Bel és Maruduktól sohasem rettegtek úgy a népek, mint Jupiter világrendítő villámaitól. Még az idegen Antiochus Epiphanes is templomot emelt neki fővárosában és valódi fanatismussal terjeszté tiszteletét. Csak a zsidók nem hajlánek meg előtte, ugyanazon hatalmat tulajdonítván istenüknek, mint a birodalom mennyei urának; s ellenállottak Antiochusnak ép úgy, mint a rómaiaknak. De legyőzettek, és Hadrian, Aelia Capitolinában (Jeruzsálem) fényes templomot épít Jupiternek Jahve világhírű szentélyének romjai fölé, s a pogány isten bazilikája a kereszténység teljes diadaláig büszkélkedhetett a szent városban, mint ragyogott Rómában, míg az egykor oly parányi magból fejlett új vallás fénye el nem homályosítá örökre.¹⁾

Apulumban Jupiter dicsőségét ezerféle jelzővel majdnem hatvan fölirat hirdeti. Mellette kiváló tiszteletben részesül a római pantheonnak majdnem minden tagja, külön-külön templomokkal. Álljanak itt eme istenek és geniusok nevei: Juno, Minerva, Apollo, Diana, Luna, Mars, Silvanus, Venus, Priepus Pantheus, Liber, Libera, Mater Deum, Penates, Fortuna, Nemesis, Genius, Numen, Mercurius, Aesculapius, Victoria, Virtus, Hercules stb.

És e számos istenü vallásban sokkal fontosabbak lévén a szertartások, mint maga a lényeg, istenfélőnek csak az tekintetett, ki vallási kötelmeit pontosan teljesíté. És a ki ezt megtevé, fölhasználhatja az isteneket minden practicus czél elérésére, s ezért ha kezdetben nem voltak is templomok és istenképek, annyira körülményes és túlterhelt volt a szertartástan, hogy az egyszerű, tudatlan ember nem boldogulhatott, már pedig az imát és áldozatot megrontotta a legcsekélyebb tévedés is. Ezért papok valának szükségesek, kik a szertartások pontos teljesítésére ügyelvén csak, inkább szakértők, mint közvetítők, mert az istenséghez mindenki személyesen járulhat.

A főistenek tiszteletére a flamenek ügyeltek, kik a legnagyobb tekintélyü papok közé tartoznak, s Apulumban még a duumvireknél is magasabb rangúak.²⁾ Nejeik a megfelelő istennő tiszteletét végezik. A pontifexek — az út- és hidépítők, nem valának specialis istenséghez kötve, — de azért általános tekintélyt élveztek³⁾, s a pontifex

¹⁾ Dr. C. P. Tiele: *Kompendium der Religions Geschichte*, 260 kv. l.

²⁾ C. J. L. III. 1182. stb.

³⁾ C. J. L. III. 1208. 1213 6262.

maximus a birodalom legfőbb papjának tekinteték. Jóslással az augurok¹⁾ és haruspexek²⁾ foglalkoztak.

E papi hivatalok kombinálhatók valának világi állásokkal, mint P. Aelius Strenuus főnebb idézett³⁾ fölrata, s a következő is eléggé bizonyítja :

| T. Varenii T. filio Papiria (tribu) Sabiniano, equiti Romano |
flamini Laurentino item flamini | coloniae Sarmizegetusae, decurioni col-
oniarum Sarmizegetusae et Apuli | egregiae memoriae viro, omnibus
equestribus militiis perfuncto, | Cornelia Lucilla conjux. Pila extruc-
ta sarcofagum, in quo Varenia | Probina quondam Sabiniani soror con-
dita | erat, etiam eius corpore conloca | to super posuit. |⁴⁾

A szertartások s azoknak végrehajtása államilag lévén szabályozva, állami felügyelet és rendelkezés alatt állanak a papok is. Ez akadályozá meg a papi kaszt kifejlődését. Ők tehát vagy ingyenes, vagy fizetett tisztviselők lévén, a dicsvágy, vagy a megélhetés gondjai és nem benső ösztön által vonzatva, csak a külsőségekre ügyelnek, a kedélyvilágot pedig teljesen figyelmen kívül hagyják. Ily vallást megértett mindenki, — jótékony befolyást is gyakorolhatott a politikai és társadalmi életre, főképen pedig arra volt alkalmas, hogy hódító, erős nemzedéket neveljen és tartson össze, — de nem elégíté ki a nagy tömeg szükségleteit, a kedélyéletet, költészetet és művészetet.

A nemzeti cultus e ridegségének következményeit igen korán, és nagyon súlyosan érzé a birodalom.

A pún háborúkkal megkezdett világhuralomért való harc Augusztus alatt befejeztetvén, az egymással szorosan összekapcsolt, bár különböző elemek érintkezni kezdenek, s a város lassanként központján nemcsak a birodalom kormányzatának, kereskedelmének, hanem a sokféle bölcséleti és vallási iránynak is. Az idegen philosophiai tanok meghonosulását a kormány nem látta ugyan szívesen, de elnézte, a vallási rendszerek betódulásával azonban mit sem törődött, sőt gyakran elősegíté, mert vallási kényszert a római csak politikai okokból alkalmazott s akkor sem saját vallása érdekében, hanem az idegen cultusok ellen, ha azok ellenkeztek a birodalom politikájával, vagy a római polgári és büntető-törvénykönyvvel. Szabad vallás-gya-

¹⁾ C. J. L. III. 1001, 1182, 1209, 1217.

²⁾ C. J. L. III. 1114—1116.

³⁾ C. J. L. III. 1209.

⁴⁾ C. J. L. III. 1198.

korlatot engedélyez a senatus, később a császárság mindenhol: Juddaeában, Kis-Ázsiában, Syriában, Egyiptomban stb. és mit sem tesz a görög-latin cultusok érdekében, s ezek Jupiter szentélyének ünnepélyes fölavatása után, ha elterjednek is, a provinciális vallásokat sohasem tudják elnyomni, ellenkezőleg, megnyitják templomaikat az idegen istenek előtt, fölveszik jellemvonásaikat, sőt előkészítik útjokat Rómába, hol örömmel fogadják őket, mert az ősi vallás már régen elveszté életerejét, s nem tudván nyugalmat adni, hatalmát a kedélyek fölött. A rideg, szeretetlen Jupiter Optimus Maximus kielégíthető a magasabb köröket, melyeknek egész valóját elfoglalá a közélet, de nem az élet milliányi terhével küzködő csekély látkörű népet, melynek saját képére alkotott istenre volt szüksége, melynek egyik létföltétele, hogy szoros viszonyban legyen istenével, kit imádkozhat, ki meghallgatja panaszát, kit segítségül hívhat, ha szerencsétlenségek érik. Jupiternek pedig nem volt érzéke az élet kicsinyes bajai iránt. Capitoliumi trónjához nem jutának el a lelki és testi nyomor szivszaggató hangjai, ő fölséges pompájában az Olympos királya volt, legfőbb képviselője és ura, de nevének ellenére nem atyja a birodalom és népnek.

A tanács korán fölismervén a helyzet tarthatatlanságát, megkísérlé segíteni. Már 204-ben Kr. előtt elrendeli a pessinusi Magna Mater¹⁾ szobrának behozatalát, meghonosítják cultuszát, eltávolítván abból minden sértőt és különöst. Hasonlóan történhetett a comonai Bellonával is. Nyomukban nemsokára többen érkeznek: Isis²⁾, Osiris³⁾ stb. Isis cultusát a senatus Kr. e. 58-ban mint „turpem superstitionem“ megtiltja ugyan, de 43-ban már a triumvirek építenek neki pompás templomot. Ez időtől kezdve rohamosan szaporodnak hivei, különösen a szépnem körében, melynek hiúságát, szeszélyeit, szerelmeskedéseit a magok jóvoltára gondosan legyezgetik az egyiptomi papok, míg az embergyűlölő Tiberius véget nem vet gazdálkodásuknak, lerontván a divatos istenség templomait. De ez csak olaj volt a tűzre, s a zsarnok halála után, még a császárok közül is többen csatlakoznak hozzá, így Otho, Domitian, Commodus, Caracalla, Alexander Severus stb.

¹⁾ Apulumban is tisztelik. C. J. L. III. 1100—1102.

²⁾ L. Aemilius Carus legatus fogadalmi oltára. A vár alatt ásták ki. jelenleg a dévai múzeumban van.

³⁾ U.-ott.

Az Isis cultus gyors terjedésének legfőbb okai voltak, hogy vallásos megnyugvást ígért, s a mértékletesség és erkölcsös élet szükségét hirdetve, az igazság megismerésével kecsegteté liveit. Osirisról azt hitték, hogy a lelkeket oly országba vezeti, hol azok örök dicsfényben fognak élni. A meggyőződés, hogy az istenséget a megfelelő symbolum fölvétele által megismervén, ahhoz közelebb jutnak, nem kevésbé járult hozzá a „dii novinsedes“ tekintélyének emeléséhez, továbbá a magasabb köröknek a politikai viszonyok megváltozása következtében történt teljes átalakulása. A patricziusok és a számottevő elemek, kiszorítottván a közéletről, belemerültek a philosophiai és vallási chaosba, a testet, lelket kimerítő élvezetekbe és babonások lőnek, de időnként szükségét érezvén a lelki megnyugvásnak, bűnbánatnak, vajjon hová fordulhattak volna, mint az idegen cultusokhoz, melyek bűnbocsánatot, földöntúli életet, örök boldogságot ígértek.

Az idegen cultusok meghonosulásának Rómában, mint az európai provinciákban legfontosabb korszaka a császárság első éveitől az Antoninusok végső szakáig terjedt. E korszaknak legkiválóbb alakjai az eleusisi Ceres, Sabazius, s a Syriában, Egyiptomban és Görögországban honos Venus és Adonis. A korábban meghonosult cultusok is szabadon fejlődének, lerázva minden megszorítást. Így a Magna Mater papjai a köztársaság idejében még phrygek, a császárok alatt már rómaiak, s ezek fanaticusabbak, mint elődjeik. Az Antoninusok kora pedig valóságos melegágya volt az idegen istenségeknek. Marcus Antoninus a markomannok ellen indított háboruja előtt megpróbál minden keleti babonáságot, csakhogy sasaihoz láncolja a szerencsét, s a közönség buzgó követője a császárnak. A régi államvallásról megfeleldezik mindenki, s az elhal, a nélkül, hogy megsiratnák. Jupiter templomai üresen állanak, csak ünnepélyek alkalmával telnek meg a fényes csarnokok, pompázó hivatalos, de nem lelke mélyéből imádkozó tömeggel.

Ez időben hódolt meg Dacia is, és beleolvasztatván a birodalomba, annak egyik legszebb gyöngye, legfontosabb tartománya lőn.

Dáciát Traján a világ minden részéből berendelt telepésekkel népesítvén be, ugyanazon jelenségek ismétlődnek az új provinciában, mint Rómában.

Az idegenek saját istenségeiket tartják meg, sokszor eredeti neveikkel, gyakran pedig összeolvasztva Jupiterrel, vagy éppen azono-

sitva. Így a galaták Jupiter Tavianus-t tisztelik¹⁾ a cariaiak pedig Jupiter Erusenus-nak áldoznak.²⁾ A commageneiek nem tudván megbarátkozni a hivatalos főistennel, sőt alábbvalónak tartván azt a magokénál Jupiter Dolichenus-nak külön templomot építenek.³⁾ De még a hirhedt abonoteichosi szédelgőnek Alexandernek Glyconja is hódított. Jámbor emberek két követ szenteltek neki.⁴⁾ A phrygiai és myiai telepések Adrasteat tartják istenöknek.⁵⁾ A végtelenségig lehetne szaporítani az idegen istenségek számát, hiszen a Corpus Inscriptio-num Latinarum III-ik kötete és az Ephemerisek majdnem beláthatatlan tömeget sorolnak föl, s mégis a bennszülött, valószínűleg dák istenségek is fentartják magokat, mint Acuinus⁶⁾ és Sarmandus⁷⁾.

De az idegen istenségek között Rómában úgy, mint Dáciában, mégis a zoroastricus Mithrának van legtöbb hive.

Eredeti alakját a Khurda-Avesta Mihir-jastja tartá fönn egész egyszerű fönségében. „Midőn Mithrát, a világbirót én megteremtém — mondja Ahura-Mazda Zarathustrának — óh legszentebb, őt én az áldozatokra épen oly méltónak teremtém, mint magamat — Ahura-Mazdát“, — olvassuk Perzsia szent könyvében.⁸⁾ Épen oly nagy és hatalmas tehát, mint a nagy királyok örök istene. Csakhogy míg ez a teremtés bevégezte után mennyei lakában elvonultan élő passiv fölény, addig Mithra életteljes, mindenttudó, mindenható, örök tevékenységű. Fölséges palotájában — az egekig nyúló Hara tetőn — örök tavasz uralkodik, ott nincsen éjszaka, sötétség, forróság, vagy dermesztő hideg, pusztító vihar, nincs betegség és halál. S ő innen indul el napfelkelte előtt, hogy megvilágítsa a hegyek ormait. Ő a megtestesült fény és tizezer szemével, tizezer fülével meglát, meghall mindent, semmi sem rejthető el előle. Nem alszik soha, örökké éber. Ismeri gondolatainkat, tanuja a legtitkosabb suttogásnak, minden tettek, ő maga az élő igazság, hűség, közvetítő az Isten, országok és emberek között, őre és megbosszulója az igaz vallás és törvénynek,

¹⁾ C. J. L. III. 860. 1088.

²⁾ C. J. L. III. 859.

³⁾ Eph. ep. II. 400—401.

⁴⁾ C. J. L. III. 1021—1022

⁵⁾ C. J. L. III. 944.

⁶⁾ C. J. L. III. 1403.

⁷⁾ C. J. L. III. 963.

⁸⁾ Westergaard: Zendavesta (Khurda-Avesta = a kis Avesta) Mihir jast. I v.

ura az istentelenek és gonoszoknak is. Segit a szerencsétleneken, meghallgatja a hozzáfordulók esdekléseit, a szegények, elnyomottak panasztát, s hazavezérli az eltévedt nyájakat. A ki megsérti Mithrát, legyen az egyes ember, vagy egész nép, megbűnhődik, elpusztul, mert haragjában rettenetes és kegyetlen. Hadi szekerén ezüst páncélban ül, fején aransisak és kezeiben lándzsa, kard, vagy íjj. Utjában az igazság, győzelem és átok szellemei kísérik. Győzhetetlen ellenfele a daemonoknak és minden kártékony lénynek. Ezekkel örök harcban van s áldásos munkájának részesei az igaz hívők is, kiket védelmez, sérthetetlenekké tesz, akár a gonosz szellemek, akár emberek ellen küzdenek és megvédi őket még a túlvilágon is, midőn lelkeiket fényes palotáján keresztül a bírák elé vezeti az Ahura-Mazda trónjához járuló hidon.

Mithra ily alakban Róma elhanyaglott vallási életébe új erőt önthetett volna, de mire körülbelül Kr. e. 70-ben a Pompeius által hazahurczolt kis-ázsiai és áfrikai tengeri rablók révén megérkezik ¹⁾, teljesen megváltozott. Mysticus, titokzatos istenség lőn, bár még mindig jobb, tisztább, mint a többi. A fővárosban csakhamar meghonosult. Kezdetben talán a Suburrában, a szegény munkás nép és söpredék tanyáján s az uraik által vérig kinzott rabszolgák között, majd később a műveltebb néposztályok némely rétegeiben is, melyek örömmel fogadtak minden exoticust, csodálatost. A második században hívei már a legelőkelőbb köfők is, s úgy látszik, mintha a haute volée egyik criteriuma lenne Mithra buzgó imádójának, tisztelőjének lenni. Így volt kétségtelenül a legtöbb emberrel, s talán ez vitte rá a rossz nyelvű Luciant, hogy megkérdeje az isteneket, vajjon honnan szakadt Rómába az izléstelen öltözetű, tiarás, médiái Mithra, ki nem tudván görögül, nem érti meg, ha valaki reá emeli kelyhét ²⁾. A gúnyversek is százával keltek ellene, mind hiába, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius alatt általános lett kultusa, sőt Septimius Severus idejében már külön, császári papi testülete is van: Sacerdotes Invicti Mithrae Domus Augustanae.

Tisztelete sötét, félig földalatti építményekben vagy természetes barlangokban történt. E barlangokba (spelaeum) igen nehéz volt bejutni, — csak nyolezvan napi kinos megpróbáltatás után nyitak

¹⁾ Plutarchos: Vita Pompei c. 24. Lajard: Recherches sur le culte public et les myteres de Mithra. 563. kv. 1.

²⁾ Lucian: Deor. conc. c. 9.

meg ajtai a bekivánczozók előtt. A szentély belseje három különböző fölszinü részre oszlott. Hátul középen volt az elfüggönyözött sanctuarium az istenség domborművü szobrával. E templomoknak rejtelmes homálya, melyet a pislogó mécsek nem tudtak eloszlatni, a hosszu, nyomasztó helyiségek, a papok mormogása, a titkos mysteriumok, a homályt még növelni látszó komor vörös szín, a szintén vörösre festett, izgalmas jelenetet ábrázoló reliefek, mély benyomást tehettek az isteni szolgálatban résztvevőkre s rejtélyességük által elég vonzót arra, hogy örökre hivei maradjanak Mithrának.

E spelaeumoknak legérdekesebb emlékei a reliefek, — melyeknek néhány ritka szép példánya ékíti a Batthyanyi-muzeumot, — újabban pedig két, föliratos dombormű került az enyedi collegium birtokába. E monumentumok rendesen négyszög alakú táblák, ritkábban téglányok, melyeket fölül néha lekeresített a vésnök, vagy háromszögü tető alá fogott, avagy köralaku lapok s ez, úgy látszik, dácziái sajátság. A cselekményt rendesen keret fogja be, mely válaszvonala is, ha a repraesentatio több részre oszlik. A keret alsó részére vésik a dedicatiót.

A középhelyet, bármily egyszerű legyen is az emlék, mindig a bikaölés foglalja el, állandónak nevezhető kíséretével. A főalak maga az istenség, görögösített ázsiai öltözetben. Dús hajú fejét phrygiai sipka födi, felső testén rövid, rendesen ujjatlan, egyszer vagy kétszer átkötött tunicát visel — rendesen ujjatlanul, lábszárain gyakran bő nadrág, lábfejein néha csizma. Az istenség alakja mindig erőteljes ifju s a repraesentatiókon a jobbra tartó bikát teríti le, melynek hátára térdel. A bika hatalmas nagy állat és támadójának heve s ereje által földre terítettett, vagy a küzdelemben térdre hullott, s estében jobb hátsó lába kisikamodott, míg a bal, teste alá került. Elölábai térdben hajlítva érik a talajt. Farkát, tehetetlen dühében magasra emeli, vagy oldalait csapdossa azzal. Az ifju istenség baljával térdel az állat hátán, míg jobb lábszárát annak kifordult jobb hátsó csülkére támasztja, hogy annál biztosabban intézhesse hosszu széles törével lerogyott ellenére a végső csapást. Törének tokja a chlamys alatt lebeg.

Ezen izgalmas jelenetet nagyon sokféleképen magyarázván, néhány rövid sorban magam is véleményt koczkáztatok, Mithra ősi hazájában keresve a megfejtést.

Perzsia vagy Iran istenségei, a terület földrajzi és éghajlati vi-

szonyainak megfelelő képzetek mindannyian, a természeti erők jobb-felének személyesítései és legfőbb jellemvonásuk az örökös harc a gonosz és pusztító elemek ellen. Iran ősi vallásrendszerének alapja tehát, a jó és rossz között dúló örökös harc, a kettősség — dualismus, mely a szent könyvekben mindig a legélesebben van kifejezve. Az istenségek tehát nem lehetnek passiv, magokba zárkózott fölények, tevékenyek azok mindannyian, különösen Mithra, ki minden jónak védője a természet, mint társadalomban, ki győzelemre segíti az igazat, bármily körülmények között küzdjön is, akár az éghajlat zordonságától akarjon kicsikarni annyit, hogy övéivel megélhessen, akár fegyverrel kezében vív rabló hordákkal, vagy tisztességes ellenséggel. Megvédi ő, győzelemre segíti hiveit a gonosz szellemek ellen, s az ezekkel való viaskodásban tölti úgyszólván minden idejét. A Mihir-jast (Mithrának szentelt imádság) többszörösen ad élénk kifejezést e fölfogásnak. S Mithra e küzdelme nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való harca, mely az áriáknál, mint a jelen esetben is látjuk, a világosság istenének a sötétség istenével való örök vivásában és minden nap megújuló győzelmében, a semitáknál a fény és tűz istenségeknak a pusztító és perzselő istenségekkel folytatott élethalál harczában, s az egyptomiaknál Osiris és Set, majd Ra-nak a sötétséggel való mérkőzésben nyert kifejezést.

Mithra a nagy királyokat hódító útjokban nyomon követvén, megérkezik Babylonba is, a sémi mysticismus, magia hazájába s a világváros vallásossága, a fanatismust nem ismerő, sőt indolens zoroastrismusban, csakhamar oly elemeket honosít meg, melyek a szent könyvek tanaival alig egyeztethetők össze. Az ősi zend főisten eltűnik, háttérbe szorul, elhal nyomtalanul, az erőteljes, eleven, tevékeny Mithra pedig a metropolis isteneinek jellemvonásait veszi föl, összeolvad azokkal. Babylonban Adar hősies alakjával identificálják, s ez az Adar a héber Samson, az assyriai Samdan, a görögök Heracles Samdan-jának előképe. Később — a macedonok idejében — hellen sphaerakba jutva, Heracles-szel s a vele rokon képzetekkel azonosul, melyek mindig a természet jó és rossz felének, a malum és bonum principiumnak egymással való küzdelmei. Heracles tizenkét munkája sem egyéb, mint a naphősnek küzdelme a sötétség ellen. Apollon harca Pythonnal ugyanaz stb.

A görög művész tehát, midőn Mithra szobrát először véste, máshonnan alig meritheté eszméjét, mint Heracles regéből, azon isten-

ségéből, melyet a képzelet és kegyelet azonosított a sémi mezbe öltözött zend istenséggel. S Heracles regéből vajjon kinálkozhatott-e kedvezőbb mozzanat, mint a krétai bikával való küzdelem. És ennek előképe szintén semi képzet, — de a görög szobrász, jó szerencse, nem a semi művész alkotását vevé át, hanem saját fejlettebb műérzékét követve jeleníté a küzdelmet, nagy, talán irányadó befolyást engedve conceptiójára az Athene-Nike balustrade-ján korunkig fennmaradt fönséges alkotásnak.

Igy bátran kimondhatjuk, hogy a domborműveken ábrázolt csoportozat a jó és rossz egymás ellen való küzdelmének jelenítése.

E drámai jelenetnek rendes részesei még az ifjura ugró kutya, a kigyó, mely az istenséget védi és a scorio, végül a holló, mely rendszeren Mithra köpenye fölött áll, ennek szegélyét érintve csőrével. Jobbról és balról a fáklyások foglalnak helyet. Az első fölfelé tartja, utóbbi pedig lefelé fordítja fáklyáját. Öltözetük teljesen megegyezik az istenségével. A felső szögleteken, jobboldalon a hold, baloldalon a nap mellképei helyezvék el. A csoportozat fölött néha jelenítve van a barlang is. Ezen alakok képezik majdnem kivétel nélkül a csoportozatok főrészét. A vallásos képzelet azonban nem mindig elégszik meg velök. Másokat is alkalmaz még: így a bikarablás négy fő jelenetét, az állatöv jegyeit, vagy ezek helyett a kis épületkét a belőle kilépő tehénnel, csónakot a bikával, bigát, quadrigát, oroszlánt, víz-edényt, gyümölcsfákat, továbbá a Mithra eszmekörébe bevont istenségek képeit, Jupitert, Neptunt, Aesculapot stb. Végül ott találjuk még a megpróbáltatások, beavatások és az ezeket követett lakomák jelenítéseit.

E repraesentatiók megfejtése, ismervén a főesemény jelentőségét, a görög és római symbolica alapján nem okoz többé semmi nehézséget.

E jelvények és csoportozatok a domborműveken mindig bizonyos rend szerint lévén alkalmazva, a dogmatica és hitközségi szervezetnek némi megszilárdulására következtethetünk. De hogy mit tanítottak, s milyen volt emez, azt csak a jövő fogja földeríteni.

Végtelen volt tehát a zavar vallási tekintetben, — és Apulum virágkorában még igen kicsi lehetett azoknak száma, kiket az isteni kegyelem a kereszténységnek nyugtot, lelkiboldogságot adó révpártjára vezetett.

VIII.

A római város társadalmi élete, még a császárság idejében is, midőn a politikában és közügyekben való részvétel a minimumra olvadt, sokkal élénkebb, zajosabb volt, mint a miénk, s nem oly szétágazó, központosítottabb, — és legnagyobb részben a forumon zajlott le. A piac, főhelye minden városnak, itt emelkednek a középületek fényes csarnokaikkal, — oszlopos tornácok fogják be az egész teret, hogy a zord idő se akadályozza meg a polgárokat napi teendőik eligazításában, s üres idejöknek beszélgetéssel, vagy a közdolgoznak megbeszélése által való elütésében.

Az oszlopcsarnokokban értesült a városi közönség a legújabb hírekről, utazók, kereskedők, ügynökök és hivatalos küldönczök — a futárok révén. Az Itáliából érkezett, vagy hazaérkezett boldog halandót ezer kérdéssel ostromlák egyszerre minden oldalról, a kereskedőt jóformán levették szekeréről a kíváncsiak, s mire a hivatalos futár eljutott a legatus elé, két-három tabernában is megittatták, megvendégelték egy kis újságért. De az ilyen érkezők sohasem hozván föltétlenül hiteles híreket, legmohóbban a hivatalos postát várták, mely a kormányzónak, a legió parancsnokoknak, s a procurataroknak hozá meg a kormány intézkedéseit, rendeleteit, a föllebezett ügyekben kiadott császári ítéleteket, — s mi a legérdekesebb volt, a hivatalos csomagok mellett számtalan magán levelet, vagy legalább értesítést, és az „Acta diurna-t“, a birodalom hivatalos közlönyét. Ebben adták tudtára a nagy közönségnek a legújabb eseményeket, rövid, minden magyarázat és tóditásra, színezésre alkalmas alakban, a keletről özönnel érkező kalandos híreket, Róma pletykáit, a circus, az amphitheatrumnak idegrázó scenáit. S a közönség hitt, élvezett, kapkodta s magyarázta a híreket, kiki saját vérmérsékletének megfelelően bírálva azokat. És így messze Itáliától, messze a császári udvar kémjeitől, titkos rendőreitől, még komoly politikai viták is támadhatnak, bár czéltalanul, mert a Róma tribusaiba beosztott polgárok sem érvényesítheték, emelheték föl többé szavokat. Az illetékes helyen senki sem hallgatá meg őket, ellenkezőleg szabadságába, sőt életébe kerülhetett a szabad szó még a legtekintélyesebb senator, sőt consularis-nak is, ha azt egy Commodus, vagy Heliogabal udvarában, cabinetjében merte volna megkoczkáztatni. Még inkább óvakodának érzelmeik, meggyőződésük nyilvánításától a nagy vagyont nélkülöző polgárok. Nem is olvassuk sehol,

hogy vidéki polgár, hacsak nem volt katona, s érdemei vagy származásánál fogva az is magasrangú, fölkuzdhatja volna magát számot tevő politikai állásra. A vidéki polgár ha szülővárosában, vagy provinciajának fővárosában, duumvir lett, elérte politikai pályájának tetőpontját, s csak a legritkább esetben emelkedett procuratorságra, s ezzel örökre dicsekedett, sőt még sirkövére is reá véseté, az általános irigység fölkeltésére, hogy egyszer, vagy kétszer alkalma nyílt a helytartó biselliumán helyettesként büszkélkednie.

Igy a közérdeklődésnek a városi ügyek felé kelle fordulnia. Ezeknek legfőbb foruma a decuriók gyülekezetének (ordo) ülései (senaculum). Itt állapíták meg a duumvirek elnöklete alatt a város költségvetését, dönték el egyeseknek ügyes-bajos dolgait, a középítkezéseket, s vevék bírálat alá a hivatalból lelépett polgármesterek ügykezelését. A város dolgai mellett a törvénykezés adott legtöbb izgalmat, s szerzett ezer boszuságot az esküdteknek és ezereket az akkor is jól fizetett ügyvédeknek. A helyi ügyek iránt való érdeklődés, az erélyes, becsületes kormányok alatt sok jó gyümölcsöt teremhetett a nagy közönség, mint egyesekre nézve, s egyik-másik császár azt egyenesen kívánni is látszik, midőn környezetüknek legkiválóbbjait küldik a tartományba, mint Septimius Severus saját testvérét, P. Septimius Getát, míg máskor mindenki elfordult a nyilvánosságtól, midőn rosszul választott, vagy épen személyi és aljas szolgálatok jutalma fejében jött-ment ember kezére kerül a helytartóság, mint Macrinus idejében (217—218.), ki Caracalla gyilkosainak egyikét, a rabszolga és borbélyból consulságra emelkedett csalót, Marcius Agrippat teszi helytartónak.

Ilyenkor csak a magán-élet és a magán-ügyekkel való foglalkozás adhatott élvezetet, időtöltést.

A római családapa a napnak legnagyobb részét övétől elkülönítve tölté el. Kora hajnalban bocsáttattak be, a harmadik kakaszóra a vestibulumban összegyűlt cliensek, kik pártfogójukat, a patrónust üdvözölni megjelentek, A házigazda vagyona, tekintélye, vagy kedélyállapotához képest fogadá ez ingyenélő népet. Sokan kezet fogtak mindegyikkel, kérdezősködtek háznépök s kis és nagy bajaik felől, míg mások ridegen, szótlánul fogadák s üres kézzel bocsáták el őket, s ha valamelyiknek kérelme volt közülök, úgy előbb nomenclatornak kellett a személyazonosságot megállapítania. A büszke, nagy urak nem tudtak, vagy nem akartak megemlékezni róluk. De ez nem

is csodálható, hiszen egy-egy római főurnak néha 5—6000 védenceze volt. Utánok az ügyvivők, a gazdasági tisztviselők, a házmester, a mesteremberek fogadák uruk rendeleteit. Ezzel elérkezik a curiába, tribunalba, vagy hivatalba menetel ideje, s a gazda magára öltvén fehér tógáját, megindult a forumra.

Közben a ház udvara is megélénkült. A házi asszony is hozzálátott teendőihez: ő cselédjeit, rabszolgáit fogadá először, még reggel pongyolában, a fejét is eltakaró köpenyt vetve magára: Kiosztja a napirendet, utána néz a megelőző napon végzeteknek, betekint a konyhába, majd öltözni kezd. Ebben szolgái segítenek neki, s midőn elkészül, a tablinumba megy. Itt találkozik gyermekeivel, a házitánítóval, s elcseveg velők, gyakran több óráig. Számba veszi haladásukat, megbeszéli pedagógusával a napi teendőket, mire a látogatások ideje is bekövetkezett. Ha ő indul meg, úgy módjához képest gyalog ment, vagy hordszéken viteté magát ismerőihez, ha pedig vendégeket várt, ugy a tablinumban maradt, itt fogadva a sűrű egymásutánban érkezőket. A látogatók a cena órájában eltávozván, a házi úr érkezik haza, s együtt ebédel nejével. A gyermekek mig kicsinyek, nem ülnek a családi asztalhoz, ők felügyelőikkel korábban költik el ebédjüket, s úgy tovább játszadoznak, vagy szüleik példáját követve, nyugalomra dőlnek. A déli siesta idejében kihalt az egész város. Afrikában ilyenkor egyetlen lélek sem látható a fülledt levegőjü, napsütötte, forró utczákon. De nyugaton másképen van, mert itt, ha gyéreb is az utcák népessége, mint reggel, azért mégis van forgalom annyi, hogy a vigileknek nem kell nappal megindulniok rendes körútjokra, mint a melegégővi tartományokban: Syriában, Egyiptomban stb.

Az utcák élete már hajnal előtt kezdődik. Legelsők a cliensek, kik külvárosi apró fészkeikből, még szürkületkor megindulnak patronusaiknak palotái felé, majd a zöldség, a hal, baromfi- és hús-árusok kelnek lábra, betöltve lármájokkal az egész várost. A házi asszony és cselédjei lesve-lesik őket és sűrű alkuvás között szerzik be a napi-szükségleteket. Megnyilnak az üzletek, a mesteremberek apró boltjai és teljes lesz az utcai zaj, midőn a kikiáltók a duumvirek, vagy decuriok határozatait közlésteszik, midőn a kengyelfutók cifra öltözetben, kezökben pattogó ostorral, nagy lármával szólítanak mindenkit kitérésre, a fényes kísérettel járó nagyúr, vagy úrasszony hordszéke elől. Emitt lakodalmi menet indul meg, amott temetés megy a via sacra felé, néha oly pompával, hogy diadalmenetnek is beillenék. Máskor

az utcza-szögleteken csavargó bűvész, szemfényvesztő mutogatja magát, vagy egy nagy szájú rhetor állítja föl székét, s lehetőleg lármás rec-lámmal szólítja föl a közönséget az itt, vagy amott tartandó előadá-sának meghallgatására.

Az utczai élet rendkívül érdekes és tarka lehetett. A tógába öltözött polgár valódi, hamisítatlan gravitas romana-t igyekezett mu-tatni, hogy tekintélyt szerezzen önmagának s rangja jelvényeinek. A mindig elegans, csinos görögök, udvarias társalgással igyekeznek mu-lattatni a velök sétálókat, rosz nyelvü megjegyzéseket sem mulasztva el az átmenőkre. Mellettök ott láthatók a világ minden nemzetségének fiai, részben mint katonák, — az idegen cohorsok egyenruháiban, részint mint letelepedettek, mert a birodalom polgárai egyformán ott-hon érezheték s érzék magokat a ködös Britanniában, mint a perzsa öbölnek, — az imperium főnhatóságát elismert óriási kereskedő vá-rosaiban. Apulumban constatálhatók hispanok, brittek, gallok, germa-nok, pannonok, — az agerben pyrustok, dalmátok stb. A keleti né-pek közül afrikaiak, egyiptusiak, syrek, kiknek külön kereskedelmi tes-tülete is van az élénk forgalmu tekintélyes városban.

A mozgalom délben elcsöndesülvén, — a mi időszámításunk szerint, délután három órakor kezdődik újra, s ekkor mindenki az ingyenes fürdőbbe, s a nyilvános helyekre tódul.

Az ünnepnapok képe talán még mozgalmasabb: mikor a fényes vallási körmenetek köték le a tömeg figyelmét, — s a fényes játé-kok, melyeket a helytartó, a város vagy egyesek bőkezősége adnak a közönség ingyenes mulattatására. Ilyenkor a tribunal s a curia csöndesek, kihaltak, a boltok, üzletek zárva maradnak, s a ki csak teheti, siet az utczára, hogy mit se mulasson el a látnivalókból.

Az este vagy csöndes családi körben — az előkelő közönséget értem — telt el, vagy társaságban. E társas-összejövetelek központja kétségtelenül a helytartó, vagy legatus palotája volt, s az egyes gaz-dag emberek házai, mint Aeliusoké, kik alighanem sokszor versenyre keltek a kormányzók, a parancsnokló tábornokok s a procuratorok ünnepélyeivel. Pedig Dacia helytartójának telt bőven, mert consularis, tehát első rangu lévén, javadalma, legalább félmillió resterciusra te-hető, a mi körülbelől 40—45000 forintnak felel meg. Óriási összeg akkor, midőn a markomann háborúk előtt áprilisben a piacon vett bárány ára a legmagasabb számítás szerint 1.40 frt, egy malacz pedig, mely kielégíti az öt bárányt elfogyasztó asztaltársaságot, — 2 frt.

A középosztálybeliek üdülő helyül és érdekeiknek megvédelmezésére, vagy előmozdítására egyleteket — collegia — alapítanak s ennek helyiségeiben töltik szabadidejüknek legnagyobb részét. Ily collegiumot tizenkettőt constatálhatunk Daciában. Közös vonása valamennyinek, hogy összefogó középpontjuk mindig valamely cultus.

Az asianusok és galaták collegiumai, előbbieké Napoca-ban (Kolosvár), utóbbiaké Germisara-ban (Gyógy-Csigmó) inkább csak a nemzetiség ápolására alakított kaszinók, de mások tényleges, ipartestületek, s ezért ezeknél a vallásos czélzat nem lép annyira előtérbe: a Genius collegii csak az egyesület alapeszméjének abstractiója. Ily collegiumot hetet találunk, s ezek között első helyen állanak a „collegia fabrum“ Apulum, Sarmizegetusa és Tibiscum-ban. Előkelő állást foglalnak el mellettök a centonarii ¹⁾, a szövések, kik a Leg. XIII Geminát szerelik föl ruhák, takarók és pokróczokkal stb. A collegium nautarum látta el a vízi szállítást ²⁾, különösen a Maroson, mint ezt egy vezeli (Micia) fölirat eléggé igazolja. A szállítás főczikkjei a só, fenyőfa lehettek. A collegium dendrophorum ³⁾ tagjai készítették a hadigépeket s az állami épületek fa részeit.

A kereskedők — negotiatores — egyesülete ⁴⁾ kiterjedt az egész apulumi provinciára. Üzleti ügyességeket, jártasságukat leginkább az alburnus-maior-i (Vöröspatak) viaszos lapok illusztrálják ⁵⁾, melyek között négy vételszerződés, tíz adósságlevél, három részvénytársaságot alapító okmány, három bérszerződés és egy letétbizonylat van. Egy dácziai kereskedő facturát tart Salona-ban ⁶⁾, Aelius Arrianus Alexander pedig Lemnos-ig terjeszti ki összeköttetéseit, személyesen végezve ügyeit a szigeten. ⁷⁾

A személyi közlekedést folyóinkon az „utriclarii“ közvetíték. ⁸⁾ A hordárok és bérgyaloghintóvivők a „lecticarii“ voltak. ⁹⁾

Az ó-kori társadalomban a temetéseknek nagy vallási jelentő-

1) C. J. L. III. 1207—9.

2) C. J. L. III. 1209.

3) C. J. L. III. 1211.

4) C. J. L. III. 1500.

5) C. J. L. III. coratae.

6) C. J. L. III. 2886.

7) C. J. L. Conze: Reise auf der Insel Lemnos. 1865. 51 l., 5-ik t.

8) C. J. L. III. 944.1547.

9) C. J. L. III. 1438.

sége lévén, a városok, mint falvak lakossága minden lehető elköve-
tett azoknak kellő könnyítésére. Egyesületeket alakítanak a birodalom minden részében a halottaknak illő eltakarítására, így Jupiter Cernenus-ét Vöröspatakon, Isisét — Tordán.

E collegiumok egyik főczélja — utóbbiakra nem reflectálva, mégis csak a társadalmi élet előmozdítása lévén, megvan minden egyesületnek a maga ünnepe, — így a szentély fölavatásának napja, a patronusok és előljáróknak születési évfordulói stb. úgy, hogy havonként néha két-három alkalom is nyílt nagyobb összejövetelekre. E napokon oszták ki a sportulákat, vagy a kettős jutalékot, mint Sarmizegetusa egyik fölirata mondja,¹⁾ készpénzben vagy terményekben, melyet a részesek hazavittek, avagy a scholákban költöttek el. Egy ilyen alkalmatosságot örökít meg, a Vöröspatakon 1855-ben talált viaszos lap, melyen a konyhamester beszámol, hogy a tizenkét különböző alkalommal bevett 270 denárból mennyit költött el az április 30-án (a markomann háborukat megelőzőleg) tartott közös lakomán. Jegyzéke a következő:

1.) pr (idie) kal (endas) Majas ex (április 30-án)	CLXVI (III) (= 166 \bar{v} 169 16.) ²⁾
2.) agnos n. V (öt bárány)	XVIII (= 18 d = 7:20 fr.)
3.) porcellum (malacz)	V (= 5 d = 2— f.)
4.) panem candidum (lágú kenyér)	II (= 2 d = 0:80 f.)
5.) thus prim (um) (füstölő)	II (I) (2 \bar{v} 3 d. = 0:80 \bar{v} 1:20 f.)
6.) meri h (emina) III. (jobbminőségű bor, 1:6 liter)	II. (= 2 d. = 0:80 f.)
7.) vini Q. II q. II (asztali bor, 5:3 liter)	XCV (II) (= 97 d = 38:80 f.)
8.) p. II (?)	XX (XV) (20 \bar{v} 35 d. = 8 \bar{v} 14 f.)
9.) peganinum (saláta)	I ₂ (= 1 $\frac{1}{24}$ d = 0:42 fr.)
10.) impensam (munkadíj)	S ₂ (= 1 $\frac{3}{24}$ d. = 0:21 fr.)
11.) aceti hem. I (eczet 0:54 liter)	S. (= $\frac{1}{2}$ d = 0:20 frt.)
12.) salem et cep (am) (só és hagyma)	S ₂ (= 1 $\frac{5}{24}$ d = 0:25 frt.)
13.)	II S. (= 2 $\frac{1}{2}$ d = 1 f.)
14.)	II (= 2 d. = 0:80 f.)

Összesen 61:28 f.

Jelentékeny összegbe került tehát a lakoma, s ha mesterünknek rendelkezési alapjára nézve elfogadjuk a Zangemeister által javasolt 169 denárt (67:60 kr.) az 5-ik és 8-ik tételnél pedig a nagyobb összeget, úgy számadása 8 kr. híján rendben van.³⁾

¹⁾ C. J. L. III. 1215.

²⁾ 66:40 frt. \bar{v} 67:60 frt.

³⁾ C. J. L. III. 953. 1.

A derült, kellemes társadalmi élet jelentékeny előmozdítója ugyan az általános jóllétnek, a közegészségügynek, de nem tehet mindent, a községek, városok, államoknak is le kell róniok ez irányban kötelezettségeiket. És e tekintetben az ókor különösen a rómaiak gyakran sokkal többet lendítettek, mint modern világunk. A kitűnő és tisztán tartott kövezet, csatornázás, vízvezetékek, ingyenes fürdők jótékonyan hatottak a közegészségre, de másfelől a házaknak szűk volta, túltömöttsége, a rendetlen életmód s tudatlanság, majdnem egészen megbéníták ama tényezők előnyeit. Állami rendeletre gondoskodtak tehát a nagyobb városok orvosokról, tizet alkalmazván minden tekintélyesebb colonia és municipium, kiket hivatalból látnak el tágas és világos rendelő helyiségekkel. Ilyen orvos lehetett Apulumban T. Attus Divixtus, kinek négy receptje maradt meg egy zöldes kövecskén: ¹⁾

/. T. Atti Divixti: dia / libanu ad impetum ex ovo. // T. Atti Divixti: dia mi / sus ad veteres cicatrices // T. Atti Divixti: nar / dinum ad impetum lippitudinis // T. Atti Divixti: dia / zmyrnes post impetum lippitudinis /.

Magyar fordításban így hangzik: T. Attus Divixtus gyógyszere oldott ²⁾ tömjénből ³⁾ kezdődő gyuladás ellen. ⁴⁾ — T. Attus Divixtus gyógyszere rézgáliczból, ⁵⁾ idült szaruhártya-bántalmak ellen. ⁶⁾ — T.

¹⁾ C. J. L. III. 1636.

²⁾ Ex ovo, a folyadék neve, melyben a gyógyszer használat előtt föloldott. E célra tojásfehérét, tejet vagy bort szoktak használni.

³⁾ Dialibanu görög szó: δια λιβάνου, ó ἡ λιβανος tömjén fa. v. ő. Celsus VI. 6. 13. Galenus XII. p. 710, 758.

⁴⁾ Impetus. Plinius hist. nat. 20, 3. 8 szerint = gyulladás; ad impetum a kezdődő gyulladás ellen; post impetum, a gyulladás első rohama után.

⁵⁾ E gyógyszert megemlíti Dioscorides mater. medica V. 116; Marcellus Empirius pedig C. 8. dicséri: ad aspritudines oculorum tollendas.

⁶⁾ A cicatrices ocularum-ról így ír Celsus: VI. 6, 25: Factae vero ex ulceribus (daganatok, kelések) cicatrices duobus vitiis periclitantur, ne aut cavae aut crassae sint. Si cavae sunt. potest ea explere id, quod sphaerion vocari dixi, vel id quod asclepias nominatur . . . at si crassae cicatrices sunt. extenuat vel smilion (görög szó, operáló kés) vel canopite colyrium (canopusi szemkenőcs) vel euelpidis pixinum . . . maxime tamen tollere cicatricem videtur id, quod habet gummi p. III. aeruginis (rézrozsdla) p. I., crocomagmatis (crocus főzet) p. IV.

Attus Divixtus gyógyszerere nardusból¹⁾ kezdődő szemgyenyedés ellen.²⁾
 — T. Attus Divixtus gyógyszerere myrrhából³⁾ a másodszer megújuló szemgyenyedés ellen.

Egy kiváló orvost megkérdezvén e gyógyszerek felől, azt kapám válaszul, hogy a derék specialistának egyik rendelvénye sem használ a mondott bajokban. Szegény apulumiak épen jóra bizák szemeiket.

De ez másfelé sem volt másképen. Az ó-korban nem lévén rigorosumok, orvos lett boldog-boldogtalan, különösen az alsóbb osztálybeliek, kiknek mestersége talán nem akart jövedelmezni. Takácsok, asztalosok, mázolóok, kovácsok, politikus csizmadiák, mind „medicus“-ok lőnek, s gyakran meggazdagodtak, míg viszont orvosok, kik nem találtak praxist, Martial szerint hullahordók lettek Libitinában vagy gladiatorok . . . „legalább folytaták azt, mit előbb tevének“. A gyógyszer-készítők szintén nagyban divatoztak, kik alkalom adtával belekontárkodnak megrendelőik tudományába is, pedig Claudius Galenus szerint sokszor irni és olvasni sem tudtak. Az ó-kor orvosainak az udvariasság és műveltség nem lévén nagy erényük, durván bánnak a betegekkel, bár Galenus még arra is figyelmezteti collegáit, hogy óvakodjanak a nyelvtani hibáktól is, mert ezek rossz hatással vannak a kórágyon fekvők kényes füleire, a durva és zord bánásmód pedig halálukat is okozhatja. Thessalus óta, ki Nero idejében nagy tekintélynek örvendett, minden léha ember orvos lett, elég lévén e szakban egy félévi tanulás bárkinek is, hogy akár a halált gyógyítsa meg kaszáló mániájából. A tekintélyeket tanítványaik tömegesen kísérték a betegekhez. Martial beszéli, hogy meghútvén magát, elhivatá Symmachust, ki száz tanítványával jött egyszerre, s a beteg, kinek nem volt láza még, megkapá azt a jéghideg kezek érintésétől. Néha nők is foglalkoztak e tudománnyal, s Valeria Verecunda asszonyságról, mint kitünő orvosról, emlékeznek meg az egykorúak. Szpecialista is akadt mindenre: voltak, kik vízbeesés,

¹⁾ A nardus olaj szemkenőcesöt: nardinum, τὸ καλοῦμενον νάρδιον κολλυριον lásd: Grotefend Die Stempel der Augenärzte 13, 99, 100, 102, 103; Galenus XII. p. 713; Alexander Trall. II. 5. stb.

²⁾ Lippitudo latin szó, szemgyenyedés.

³⁾ Diazmyrnes, ioni írásmódja a διὰ σμύρνης vagy διάσμορνον szónak. A diazmyrnes-t mint collyriumot (szemkenőcs) ajánlja Galenus XII. p. 257, 717. 746, 767, 774 és Scribonius Largus Designatianus c. 26. A σμύρνη = myrrha az arabiai myrtus faméze, s már az egyiptomiak használták balzsamozásra.

villámcsapás ellen óvó cseppeket készítenek, kik meggyógyíták a szerencsétlen szerelmeseket, stb. Akadtak ügyes műtők is, így Alconról írja Martialis, hogy nemcsak műtéteket hajtott végre, hanem készített új kéz- és lábszárcsontokat stb. Hamis fogak rakatása általános volt.

Voltak tehát ügyes orvosok is, de ezekből aligha jutott a provinciáknak, s így nem csodálható, hogy Apulumban is nagy volt, — különösen a gyermek-halandóság. A Corpus-ban közölt sírföliatok legnagyobb részét a bánatos szülők állíták kicsinyeik emlékére.

IX.

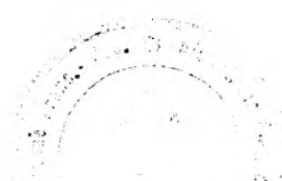
A markomann háborukat követő, körülbelől hatvan év, majdnem teljes biztonsággal telvén el, a város eléri virágzásának tetőpontját. Egy időre a provincia székhelyévé emelkedik, s már a birodalom legtekintélyesebb városai közé sorolják, midőn éjszokról ismét fellegek torlódnak össze, s új, az eddigieknél rombolóbb viharokkal fenyegetik a roskadozó imperium határait. A mélyen látó Septimius Severus sejtve, félve a bekövetkező veszélyt, a Legio V. Macedonicát Daciába rendeli segédsapataival együtt, s szilveszterkor megerősíti a Szamos és Kőrös között a provincia határát. Erélyes rendszabályai biztosíták is a békét, de Maximinust (235—238.) már megtámadják a góthok által szorongatott szabad dákok és csak óriási erőfeszítésekkel tudja legyőzni elleneit, s megmenteni Pannoniát, Daciát. Dicsőségét a senatus „Dacicus Maximus“ melléknévvel tetőzi.¹⁾

Gordianus (238—244.), 242-ben a góthokat kivervén Daciából, sokat tesz a tartomány biztosítására, s a hálás Dacia fogadalmi követ szentel a kiváló uralkodónak.²⁾ Utódja Philippus Arabs (244—249.), 247-ben pénzverő-hivatalt állít Apulumban, s 248-ban fényes diadalmenetet ül a karpokon nyert győzelmeinek megünneplésére. E betörés egész a tartomány szívéig hatolván, nagyon megviselheté Apulumot, meg a tartomány lakosságának legnagyobb részét, s a ki csak teheté, megfutamodott a rabló hordák elől. A kiváló keresztény írónak, Lactantius-nak édesanyja, Maesiában talál csak biztos menhelyet.³⁾ A háború által ütött sebeket Decius császár igyekszik megorvosolni,

¹⁾ C. J. L. III. 3708, 3722, 3725, 3730, 3732, 3776, 3790, 4630.

²⁾ C. J. L. III. 1054.

³⁾ Lact. de morte persecutorum. c. 9.

s az apulumiak, mint Dacia helyreállítóját ünneplik, városukat pedig Nova-Coloniának írják. Lehet, hogy Decius a 238-ban utoljára említett Municipium Apulumot ekkor egyesíti a coloniával, de lehet az is, hogy a teljesen elpusztult várost újra megalapítá, újra gyarmatosítá. A felirat így hangzik:

/ Imperatori Caesari Caio / Messio Quinto / Traiano / Decio pio, fideli, Augusto / pontifici maximo, tribunicia potestate / II, consulari II, patri patriae / restituto / ri Daciarum / Colonia Nova Apulensis. /¹⁾

Az új alapítás rövid életű volt, csak napjai valának, s midőn Traianus Decius 251-ben a góthok ellen küzdve Maesiában, Abrittus mellett elesik, s a vad hordák elárasztják egész Daciát, elpusztítják, földig rombolják a virágzó városokat, Apulumot is elérte a sors haragja, s területén nem maradt kő köven. Romjai a gótok, gepidák zord hatalmának keletkeztét látják, — a hunokét, majd a szlávokét, kik a messze feltűnő kőhalmazt Belgradnak nevezik el, s midőn eleink utánok és az avarok elenyésztével beköltöznek, a romhalmaz nevét megtartják, de lefordítják és hol egykor a büszke Apulum állott, ma „Fehérvár“ virágzik.

Déva, 1889. aug. 12.

¹⁾ C. J. L. III. 1076.

II.

**A pusztai talpastyúk, Syrhaptes paradoxus Pall. előjveteléről
Alsófehérmegyében.**

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Írta:

CSATÓ JÁNOS.

Mióta a természeti jelenségek megfigyelése csirát hajtott az emberi nem szellemi működésében, a madarak, kisebb-nagyobb mérvben, állandólag közfigyelem tárgyát képezték a létérti küzdelem teréről már elenyészett népeknél is, ugyannyira, hogy volt oly madár, mely, mint például az Ibis religiosa, az egyiptomiaknál szent madárként tiszteltetett s üldözése meg volt tiltva s jelenben is a keleten némely madárnak bántása vagy épen lelövése kellemetlen helyzetbe hozhatná a néppel a merénylőt.

Később a madarak vándorlása kötötte le a figyelmet s ezen még most is kellőleg meg nem világított tünemény, a bekövetkezendő időjárásra való jóslásra szolgáltatott anyagot s jelenben is gyakran lehet következtetést hallani a vonulásnak korábbi, vagy későbbi időbeni bekövetkezéséből, különösen a hideg évszak beálltára és jellegré; kiváló érdeklődést kelt fel azonban egyes s csak időközökben észlelhető madárfajok tömeges megjelenése.

Magyar hazánkban a madártannak alapos, tudományos művelése csak az újabb korban vette kezdetét, a madár-vonulás törvényeinek kiderítésére törekvő észleletek és megfigyelések rendszeresebb művelése pedig 1884-ben állapított meg a tudományokat nemesen fejlesztő és pártoló feledhetetlen emlékü korona-örökösünk Rudolf ő cs. és kir. fensége védnöksége alatt Bécsben összeült nemzetközi ornithologiai congressuson, minek következtében a madár-vonulás megfigyelése most már általánosan felkarolt tudományos szakká nőtte ki magát, s ezen tudományos mozgalom elől mi sem vonhatjuk el magunkat.

Társulatunk évkönyvének terjedelme sokkal szűkebb korlátok közé van szorítva, hogysem abban a madár-vonulásra vonatkozólag hosszabb czikk közölthetnék, azonban azt hiszem, miszerint a madárvilágban megyénk területén előforduló fontosabb jelenségek röviden még is közlendők, miután épen azon célból egyesültünk, hogy megyénk történelmének s természetrajzáznak ismeretét fejlesszük.

Rövid cikkemnek czélja, egy olyan madár megjelenéséről jelentést tenni, mely nem csak megyénkben, de egész Erdély területén eddig még észleltetett.

Ezen madár a már elől megnevezett pusztai Talpastyúk, *Syrhaptes paradoxus* Pall.

Hazája Ázsia sivatagjai, jelesen a Kirgiz sivatag, hol nagy számban lakik és költ, felkeresi a Gobi sivatagot s ellátogat Kinába is, hol Peking és Tientsin között a kínaiak hálóval fogják, először Pallas írta le ezen madarat 1770-ben, később Dr. Radde Gusztáv a tiffisi muzeum igazgatója közölte alaposan életmódját s ezen közleményt vette fel Dr. A. E. Brehm „Thierleben“ czimű művében, hazánkban Herman Ottó kitünő természettudósunk irt a Természettudományi Közlönynek 1888-ik év június havában megjelent 220-ik számú füzetében részletesebb ismertetést.

Madarunk gerle nagyságú s eltévesztethetlen ismertető jellege az, hogy lába csupán három ujjú, melyek egymással mintegy össze vannak varrva s a lábszárral együtt tollasok, alól pedig aprón pikkelyezett bőr által bevont talpot képeznek, három vaskos körömmel. Szinezete teste felső részén homok-szinü fekete kereszt-sávokkal, torka és nyak-oldalai vörhenyes szalmaszinüek, előbbi sötétbarna szegélyvel, melle agyagszinben játszóan szürke, hasa sötét gesztenyeszinü, első osztályu szárnytollai hamuszínüek, barna tollszárral, farkából a két közbelső toll hosszura kinyúlik, csőre rövid.

Európából ezen madár egészen ismeretlen volt 1853-ig, a midőn egyes példányok jelentek meg Angliában és Hollandban, 1863-ban azonban nagy csapatok vándoroltak be s számos helyen észleltettek s lövettek, u. m. Angliában, Franciaországban, Németországban, Csehországban, Magyarországon, Dániában és Helgolandban, a megjelentek számát ezerre becsülték, azonban az erdélyi részekben ezen évben nem észlelték.

A másodizbeni tömeges bevándorlásuk 1888-ban történt, s ezen évben felkeresték hazarészünket is, több helyen észleltetvén kisebb-nagyobb csapatokban, azonban itt csak a megyénkire vonatkozó adatokat kívánom felsorolni.

Megnevezett év ápril 20-án naplementekor Nagy-Enyeden négy darab olyan madár repült fel előttem az ugarföldekről, melyeknek hangja egészen ismeretlen volt előttem, s azonnal felmerült bennem a sejtésem, miszerint azok Talpastyúkok lehetnek, sajnálatomra azon-

ban másnap nem nézhettem utánok, mivel el kellett utaznom, sejtelmem később meggyőződéssé vált, mivel ugyanazon hó 26-án Buda Elek Alvinczről egy néhány nappal azelőtt Tartaria község határán fogott nőstény példányt küldött be nekem, mely gyűjteményemben van. Május elején egy nagyobb csapat észleltetett Vajasad község buzaföldjein, mely tudósítást nagytiszteletű esperes Tokos Sándor urnak köszönhetem. Ugyan május elején észlelt még Buda Elek az alvinczi határon öt példányt, melyeket távcsővel felismerhetett, ezek szerint megyénk területén észleltetett a puszta Talpastyúk, a nagyenyedi, vajasdi, alvinczi és tartariai határokon, minek következtében megyénk madár faunája egy kiváló érdekléssel bíró fajjal lett gazdagabb.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

III.

GYULAFEHÉRVÁR KÖRNYÉKÉNEK FAUNÁJA.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Írta

Dr. CSERNY BÉLA,

FŐGYMN. R. TANÁR.

Régi ohajom, hogy Gyulafehérvár városának és környékének természetrajzi viszonyait lehetőleg pontosan és terjedelmesen leírom, hogy ezen leírás városunkról majdan megírandó monographiának egyik forrásául szolgálhasson, ebbeli forró vágyam immár beteljesedéséhez közeledik, mennyiben Gyulafehérvár városának képviselőtestülete, Novák Ferencz polgármester, ügyünk lelkes barátjának elnöklete alatt, f. é. szeptember hó 4-én tartott közgyűlése alkalmával már határozatot is hozott az iránt, hogy városunk monographiájának megírását egy kiküldött bizottság eszközölje, egyszersmind a felmerülő költségek fedezésére a városi jövedelemből pénzforrást is nyitott.

Ezen közgyűlési határozat hajlamomat és e munka iránti kedvet nagy mértékben fokozta, mennyiben munkálataim az által már formába öltött [Bzél felé irányulhatna](#) [ersity Library Cluj](#)

Sokoldalú elfoglaltságom azonban és főleg az utóbbi időben érzékenyen sújtó betegeskedésem kissé gátoltak az előrehaladásban, de annak daczára mégis nagy előszeretettel foglalkoztam kitérített kedvencz czéлом megvalósításával; melyet azonban az említett okok miatt csak részben érhettem el; mert kedvezőtlen helyzetem miatt az idén növények gyűjtésével nem foglalkozhattam és az állatok gyűjtését is csak kis körre kellett szorítanom s így ez évi fáradozásom eredményeül vidékünkön előforduló állatokról csak egyes osztályokra kiterjedő névjegyzéket adhatok, mely a mult évi évkönyvünkben közöltnek folytatását, illetőleg kiegészítését képezi. A természet barátainak ezzel is némi szolgálatot vélek tehetni, főképen annál fogva is, mert vidékünkön az *Isidus Morelii* nevű bogarat föltaláltam, melyet eddigelé az entomologusok csak Franciaországból és a közelfekvő Corsika szigetéről ismertek. Nevezetes még az is, hogy a Magyarországon ritkán előforduló *Epeira Victoria* nevű pókot ezen-tül vidékünk lakosai közé számíthatjuk. A kezdet nehézségével már a mult évben leszámoltam, a folytatás, habár sok fáradságba és még több szabadpercz igénybe vételével jár, mégis már sokkal könnyebb munkának mondható, főleg, ha czéлом elérésében ügybarátok segite-

nek, mint ez a folyó évben is történt. Azért ismételtelen kell e helyen is Dr. Chyzer Kornél zemplénmegyei főorvos, Kulezinsky Ulászló krakkói és Dr. Pétri Károly segesvári tanár uraknak, Szentmiklósy Jenő és Straubert Ödön tanártársaimnak, Frölich Gyula helybeli gyógyszerész urnak legforróbb hálás köszönetemet nyilvánítani azon támogatásért, melyben munkálatom megalkotása alkalmával részesíteni sziveskedtek.

Köszönetet mondok itt egyúttal mindazon kedves tanítványaimnak, kik nagy szorgalommal összehordták a bogár- és pókvilág számos példányait számomra.

* * *

E munkálatom összeállításánál használtam a mult évi jegyzetekben felsorolt műveken kívül folytatólag még a következőket:

9.*) Dr. Georg Seidlitz, Fauna Transsylvanica. Die Käfer Siebenbürgens. 1889. I—IV. füzet.

10. Redtenbacher, Fauna Austriaca. Die Käfer. 1874.

11. Ganglbauer, Cerambycidae, 1884.

12. Erichson, Naturgeschichte der Insecten Deutschlands III. k. 1845—1848.

13. Dr. Anton Fritsch, Naturgeschichte der Vögel Europa's. 1870.

A szövegben használt rövidítésekre vonatkozólag megjegyzem hogy

(Sz. gy.) = Szentmiklósy Jenő madárgyűjteményében van, vagy meg volt.

(Sz. ad.) = Szentmiklósy Jenő adatai szerint.

(Fröl. gy.) = Frölich Gyula madárgyűjteményében van és láttam.

(Pét. megh.) = Dr. Pétri Károly a hozzá beküldött példányok meghatározása szerint.

(Ch. és Kul. megh.) = Dr. Chyzer Kornél, illetőleg Kulezinsky Ulászló, a hozzá küldött példányok meghatározása szerint.

A szám valamely mű neve után az illető könyv lapoldalát jelenti.

* * *

*) Az 1888-ki évkönyvben közlöttek folyószámának folytatása.

Mostani jegyzékemben az emlős állatok száma csak egy példánnyal szaporodott, míg ellenben a madaraké 92-vel, a bogaraké 110-zel és a pókoké 33-mal gyarapodott, s így az idén jegyzékembe új, azaz e vidékről még fel nem vett és más írók által fel nem jegyzett 233 állatfaj lett felvéve, mely a múlt évi 745-tel együtt most 980 fajt tesz ki. Önzés nélkül mondhatom, hogy állatvilágunk már ez által is tisztább képet nyert.

Gyulafehérvár és környékén előforduló állatok felsorolása.

Első állatkör.

Vertebrata. (Gerinczesek.)

A. *Mammalia.* (Emlősök.)

1. *Carnivoua.* (Ragadozók.)

- 746.*) *Meles taxus*, Pallas. 1889. márczius 12-én a sárdi erdőből egy román egy elevent hozott (!).
A sárdi erdőben lövetett egy példány. (Fről. gy.)

B. *Aves.* (Madarak.)

1. *Macrocheires.* (Hosszúszárnyuak.)

747. *Caprimulgus europaeus*, Linné. Megjelen májusban az erdőben. (Fről. gy.)
748. *Hirundo urbica*, Linné. var. *Hirundo alba*. Ritka válfaj. A Holt-Maros mellett lőtte Megay Adolf. (Fről. gy.)

II. *Picidae.* (Harkályok.)

749. *Picus canus*, Gmelin. A szőlők melletti gyümölcsösökben. A Praterben lőtte Frólich. (Fről. gy.)

III. *Passerinae.* (Verébfélék.)

750. *Petrocincla saxatilis*, Linné. Csató Jánostól, Abrudbánya közelében lövetett. (Fről. gy.)
751. *Ruticilla phoenicurus*, Linné. Az erdő szélén és kertekben. (Fről. gy.)

*) Az 1888-ki évkönyvben közlöttek folyószámának folytatása.

752. *Turdus torquatus*, Linné. Költéskor az erdő szélén bokrok közt. (Brehm. V. 152.) (Sz. ad.)
753. *Turdus musicus*, Linné. Őszszel gyakrabban. (Brehm V. 150. Sz. ad.)
754. *Saxicola oenanthe*, Linné. Elhagyott szántókon. (Brehm V. 145. Sz. ad.)
755. *Saxicola rubicola*, Linné. A hegyeken, bokrok közt. (Brehm V. 148. Sz. ad.)
756. *Troglodytes europaeus*, Vieillot. Sövényeken, bokrokban, télen is. (Fról. gy.)
757. *Cinclus aquaticus*, Bechstein. Télen az Ompoly közelében. (Brehm V. 171. Sz. ad.)
758. *Motacilla sulphurea*, Bechstein. Az Ompoly közelében. (Fról. gy.)
759. *Motacilla flava*, Linné. A Prater mocsáros helyein. (Brehm V. 247. Sz. ad.)
760. *Sylvia cristata*, Koch. Erdőben. (Brehm V. 209. Sz. ad.)
761. *Sylvia ignicapilla*, Brehm. (Brehm V. 209. Sz. ad.)
762. *Fringilla serinus*, Linné. A Mamut erdői szélén. (Fról. gy.)
763. *Fringilla spinus*, Linné. Télen bokrokban, különben a Mamuth felsőbb részeiben. (Brehm V. 303. Sz. ad.)
764. *Fringilla linaria*, Linné. Igen ritkán téli időben, 20 év alatt csak egyszer látta Szentmiklós Jenő. (Sz. ad.)
765. *Fringilla chloris*, (Brehm V. 300. Sz. ad.)
766. *Muscicapa parva*, Bechstein. Száraz fákon az erdőben. (Brehm. V. 522. Sz. ad.)
767. *Lanius collurio*, Linné. Tüskés bokrokban. (Fról. gy.)
768. *Lanius nubicus*. Ritkán fordul elé nálunk. (Sz. ad.)
769. *Parus coeruleus*, Linné. Kertekben és a szőlőkben. (Brehm V. 545. Sz. ad.)
870. *Parus borealis*, Bonaparte. Mocsáros helyeken. (Brehm V. 518. Sz. ad.)
771. *Calamodyta (Sylvia) phragmitis*. A Prater mocsáros helyein.
772. *Parus cyaneus*, Pallas. Az erdő szélein bokrok közt. (Fról. gy.)
773. *Parus caudatus*, Linné. Erdőben, cserjék, bokrok közt. (Fról. gy.)
774. *Sitta europaea*, Linné. Erdőkben fákon fel- és lesietve. A Praterben lőtte Frölich. (Fról. gy.)
775. *Certhia familiaris*, Linné. A Praterben lőtte Frölich. (Fról. gy.)

IV. *Córvidae*. (Holló-félék.)

776. *Corvus corone*, Gmelin. (Brehm V. 438. Sz. ad.)

V. *Grallatores*. (Gázlók.)

777. *Charadrius hiaticula*, Linné. Költéskor nálunk is. (Fról. gy.)
778. *Charadrius curonicus*, Bechstein. A Maros és az Ompoly közelében. (Brehm VI. 259. Sz. ad.)

779. *Charadrius pluvialis*, Linné. Október havában nálunk is. (Brehm VI. 255. Sz. ad.)
780. *Gallinago scolopacina*, Bonaparte. A Prater mocsáros helyein lőtte Frólich. (Fról. gy.)
781. *Gallinago gallinula*, Linné. A Praterben lőtte Frólich. (Fról. gy.)
782. *Numenius arquatus*, Linné. A püspöki réten lőtte Pop nevű polgár. (Fról. gy.)
783. *Numenius tenuirostris*, Vieillot. Nálunk ritka. (Brehm VI. 324. Sz. ad.)
784. *Recurvirostra Avocetti*, (?). (Brehm VI. 321. Sz. ad.)
785. *Limosa melanura*, Leissler. A püspöki réten lőtte 1878. július 6-án Deutsch Gábor. (Fról. gy.)
786. *Philomachus pugnax*, Linné. A Holtmarosnál lőtte Deutsch. (Fról. gy.)
787. *Totanus solidris*, Linné. A Praterben lövetett 1878. július 6-án. (Fról. gy.)
788. *Totanus ochropus*, Linné. Mocsáros helyeken. (Fról. gy.)
789. *Totanus canescens*, Linné. A Prater közelében lövetett. (Fról. gy.)
790. *Totanus fuscus*, Linné. Az Ompoly közelében. (Brehm VI. 311. Sz. ad.)
791. *Himantopus candidus*, Brisson. A püspöki réten lőtte 1878. jul. 6-án Deutsch. (Fróhl. gy.)
792. *Grus cinerea*, Bechstein. Szászsebesről kapta Frólich, ki kertjében sokáig tartotta. (Fról. gy.)
793. *Crex pratensis*, Bechstein. A Holtmaros mellett lőtte Deutsch. (Fról. gy.)
794. *Porzana minuta*, Linné. (Brehm. VI. 424. Sz. ad.)
795. *Ortygometra porzana*, Linné. A Prater közelében lövetett. (Fról. gy.)

VI. Raptatores. (Ragadozók).

796. *Otus vulgaris*, Flemm. (Fról. gy.)
797. *Asio brachyotus*, Gmelin. Az erdőben bokrok közt. (Fról. gy.)
798. *Strix Tengmalmi*, Gmelin. Az erdőben odvas fákbán. (Fról. gy.)
799. *Strix funerea*, (?) (Brehm V. 63. Sz. ad.)
800. *Falco aesalon*, Gmelin. Őszszel és tavaszkor nálunk is az erdőben. (Fról. gy.)
801. *Falco rufipes*. (Brehm V. 578). Szentimrénél lőtte Megay Adolf. (Fról. gy.)
802. *Falco nisus*, (Brehm V. 584.) Gyulafehérvár határán lőtte Sonntag őrmester. (Fról. gy.)
803. *Falco passerinus*, A Praterben lőtte Frólich. (Fról. gy.)
804. *Strigiceps cinerascens*, (Brehm. V. 700. Circus cin. Naumann. Fról. gy.)
805. *Strigiceps cyaneus*, (Brehm V. 696. Circus cyan. Linné. Fról. gy.)

806. *Strigiceps pygargus*. (Circus pyg.) A Holtmarosnál lőtte Megay Adolf (Fről. gy.)
 807. *Strigiceps Swainsonii*. (Brehm V. 697. Sz. ad.)
 808. *Milvus parasitus*, Lesson. A város közelében. A Rózsamálnál lőtte Sontag őrmester. (Fről. gy.)

VII. Natatores. (Úszók.)

809. *Ibis falcinellus*, Linné. A püspöki réten. (Fről. gy.)
 810. *Ardea alba*, Linné. A püspöki réten lőtte Sontag őrmester. (Fről. gy.)
 811. *Ardea garzetta*, Linné. A portusi réten lövetett. (Fről. gy.)
 812. *Botaurus minuta*, Linné. A Holtmaros mellett lőtte Frólich. (Fről. gy.)
 813. *Pelecanus crispus*, Feldeg. Tavasszal nagy vizálláskor megjelen nálunk is. (Sz. ad.)
 814. *Larus canus*, Linné. Az Ompoly és Holtmaros környékén lőtte Frólich. (Fről. gy.)
 815. *Larus fuscus*. (Brehm VI. 541. Sz. ad.)
 816. *Larus marinus*, Linné. Az Ompoly és a Holtmaros mellett lőtte Frólich. (Fről. gy.)
 817. *Cygnus musicus*, Bechstein. A téglavetőnél tavaszi vándorlaskor lövetett (Fről. gy.)
 818. *Auser segetum*, Bechstein. A Holtmaros mellett lőtte Frólich. (Fről. gy.)
 819. *Anser arvensis*, (Brehm VI. 462. Sz. ad.)
 820. *Stellaria dispar*, (Brehm VI. 497. Sz. ad.)
 821. *Harelda glacialis*, (Brehm VI. 508. Sz. ad.)
 822. *Clangula glaucion*, (Brehm VI. 506. Sz. ad.)
 823. *Sterna leucoptera*, (Brehm VI. 531. Sz. ad.)
 824. *Anas clypeata*, Linné. A Holtmaroson; a téglavetőnél lőtte Seiwald főhadnagy. (Fről. gy.)
 825. *Nyroca ferina*, (Brehm VI. 503.) A téglavetőnél lőtte Frólich. (Fről. gy.)
 826. *Mergus merganser*, Linné. A Maros mellett télen lőtte Deutsch. (Fről. gy.)
 827. *Mergus serrator*, Linné. Télen hozzánk is jön.
 828. *Mergus albellus*, Linné. Az Újvilág közelében lőtte télen Frólich. (Fről. gy.)
 829. *Eudytes arcticus*, Linné. A Maros mellett lőtte Hallamások János-lav. (Fről. gy.)
 830. *Eudytes septentrionalis*, Linné. A Maros mellett lőtte Frólich. (Fről. gy.)
 831. *Nyroca leucophthalmos*, (Brehm VI. 503.) A téglavetőnél lőtte Frólich. (Fről. gy.)

832. *Pterocyanea circia* (Brehm VI. 486.) A téglavetőnél lőtte Frölich. (Fről. gy.)
 833. *Dafila acuta*, Leach. A Holtmaros mellett lövett. (Fről. gy.)
 834. *Xema ridibundum*, (Brehm VI. 543.) Az Ompoly közelében lövett. (Fről. gy.)
 835. *Podiceps cristatus*, (Brehm VI. 610.) A Maros mellett lövett. (Fről. gy.)
 836. *Podiceps nigricollis* (Brehm VI. 614.). A Holtmaros mellett lövett. (Fről. gy.)
 837. *Podiceps subcristatus*. (Brehm VI. 613.) A Holtmaros mellett lövett. (Fről. gy.)

Második állatkör.

Arthropoda. (Izeltlábuak.)

A. *Insecta.* (Rovarok.)

Coleoptera. (Bogarak.)

838. *Culosoma inquisitor*, Fabr. A Mamut erdőiben. (Pét. megh.)
 839. *Carabus Ulrichii*, Ziegl. A Mamut erdőiben. (Pét. megh.)
 840. *Carabus cancellatus*, Illig. Kertekben lomb alatt. (Pét. megh.)
 841. *Carabus scabriusculus*, Oliv. Bokros helyeken. (Pét. megh.)
 842. *Carabus scabriusculus* var. *Nagyagensis*. Kertekben, szőlőkben és kertekben. (Pét. megh.)
 843. *Carabus granulatus*, Linné. A Mamut és Sárd erdőiben. (Pét. megh.)
 844. *Carabus granulatus* var. *incomptus*. (Pét. megh.)
 845. *Lachnaea VI-punctata*. A réteken. (Pét. megh.)
 846. *Dorcadion Murayi*, Küst. Utakon, falakon. (Pét. megh.)
 847. *Copris lunaris*, Fabr. Ganéjban tartózkodik. (!)
 848. *Phosphuga laevigata*. Fabr. Rothadt fák alatt. Az álczája répakon. (Pét. megh.)
 849. *Hister uncinatus*, Illig. Döglött állatokban és ganéjban. (Pét. megh.)
 850. *Dorcadion aethiops*. Utakon, kerítéseken. (Pét. megh.)
 851. *Prionus coriarius*, Linné. A Mamuton korhadt fákbán. (Pét. megh.)
 852. *Osmoderma eremita*, Scop. Erdőben, kertekben odvas fákbán. (Pét. megh.)
 853. *Valgus hemipterus*, Linné. Kertekben gyümölcsfákon, május hónapban. (Pét. megh.)
 854. *Brachinus crepitans*, Linné. Mindenütt kövek és fagyökerek alatt. (Pét. megh.)
 855. *Abax carinata*, Duftsch. A Mamut erdőiben. (Pét. megh.)
 856. *Ophonus pubescens*, Müller. Erdőben, kertekben, réteken kövek alatt. homokos helyeken. (Pét. megh.)

857. *Blaps fatidica*, Creutzer. Földi lyukakban, pinczékben. (Pét. megh.)
 858. *Epicometis hirta*, Fabr. Fákön, gyántás helyeken. (Pét. megh.)
 859. *Geotrupes mutator*, Marsh. Kiröpülnek esténként, ganéjban. (Pét. megh.)
 860. *Geotrupes spiniger*, Marsh. Lóganéjban. (Pét. megh.)
 861. *Rizotrogus vernus*, Germ. Erdőben moh alatt, gyökerek mellett. (Pét. megh.)
 862. *Blaps obtusa*, Fabr. Erdőben, cserjékben, földhasadékokban. (Pét. megh.)
 863. *Dorcadion pedestre*. (Pét. megh.)
 864. *Dorcus parallelepipedes* Linné. Korhadó fákon május és június havakban. (Pét. megh.)
 865. *Melasoma populi*, Linné. Fűzfák gyökérhajtásain. (Pét. megh.)
 866. *Melasoma tremulae*, Gmel. Nyárfák- és fűzfákön. (Pét. megh.)
 867. *Amara trivialis*, Gyll. Nedves helyeken, lomb, fák, kövek alatt. (Pét. megh.)
 868. *Silpha obscura*, Linné. Gabonán, mezőken. (Pét. megh.)
 869. *Opatrum sabulosum*, Linné. Homokos száraz helyeken. (Pét. megh.)
 870. *Coccinella XI-notata*, Linné. Nádön és vízi növényeken. (Pét. megh.)
 871. *Halyzia conglobata*, Ill. Cserfák ripacsos kérgében. (Pét. megh.)
 872. *Trichodes apiarius*, Linné. Mezőken, méhkasok közelében. (Pét. megh.)
 873. *Harpalus aeneus*, Fabr. Kövek alatt erdőben, kertekben, réteken, száraz homokos helyeken. (Pét. megh.)
 874. *Harpalus var. semipunctatus*, Dej. Meszes helyeken. (Pét. megh.)
 875. *Harpalus distinguendus*, Duftsch. Meszes helyeken. (Pét. megh.)
 876. *Sphenophorus abbreviatus*, Fabr. Kövek alatt, falakon, nád alatt. (Pét. megh.)
 877. *Harpalus caspius*. (Pét. megh.)
 878. *Harpalus tardus*, Gyll. Kövek alatt. (Pét. megh.)
 879. *Anisodactylus signatus*, Ill. Kövek alatt. (Pét. megh.)
 880. *Rhynchites populi*, Linné. Fűzfákön. (Pét. megh.)
 881. *Cryptocephalus violaceus*, Fabr. Fűzfákön és más növényeken. (Pét. megh.)
 882. *Labidostomus longimana*, Linné. Fűzfákön. (Pét. megh.)
 883. *Melasoma collaris*, Linné. Égerfákön és fűzfákön. (Pét. megh.)
 884. *Dermestes Frischii*, Kugel. Döglött állatokon és csontokon. (Pét. megh.)
 885. *Agonum marginatum*, Linné. Kövek és hullott lombok alatt száraz homokos helyeken. (Pét. megh.)
 886. *Cleonus obliquus*, Fabr. A földön kövek alatt. (Pét. megh.)
 887. *Otiorhynchus orbicularis*, Herbst. Kertekben, kerítéseken, fiatal fákon. (Pét. megh.)
 888. *Otiorhynchus Ligustici*, (Pét. megh.)

889. *Cleonus ophthalmicus*, Rossi. Kertekben növényeken, kövek alatt. (Pét. megh.)
890. *Phyllobius glaucus*. (Pét. megh.)
891. *Tanymericus palliatus*, Frabr. Csalánon és bogácsokon. (Pét. megh.)
892. *Perotis lugubris*, Fabr. A Mamut erdőiben. (Pét. megh.)
893. *Elater murinus*, Illiger. Virágokon és bokrokon. (Pét. megh.)
894. *Melanotus niger*, Fabr. Korhadó fában nagy mennyiségben, különben virágokon is. (Pét. megh.)
895. *Melanotus crassicollis*, Erichs. Fában és cserjéken. (Pét. megh.)
896. *Psolidium maxillosum*, Fabr. Szántóföldeken. (Pét. megh.)
897. *Cleonus affinis*. (Pét. megh.)
898. *Cleonus cinereus*, Schrank. A földön kövek alatt. (Pét. megh.)
899. *Cleonus sulcirostris*, (Pét. megh.)
900. *Lixus paraplecticus*, Linné. Fészkes virágzatú növényeken. (Pét. megh.)
901. *Lixus turbatus*, Gyll. Kisebb növényeken szántóföldek mellett. (Pét. megh.)
902. *Lixus pollinosus*. (Pét. megh.)
903. *Lixus Ascanii*, Linné. Az erdő szélén kisebb növényeken. (Pét. megh.)
904. *Lixus angustatus*, Fabr. Szántókon. (Pét. megh.)
905. *Neodorcadion bilineatum*. (Pét. megh.)
906. *Molytes carinae-rostris*, Meg. Kövek alatt gyakori és mindenütt. (Pét. megh.)
907. *Hylobius fatuus*, Rossi. Főképpen tülevelű fákon, itt-ott a Mamut erdőiben is. (Pét. megh.)
908. *Lixus junci*, Schönh. Fészkes virágzatú növényeken. (Pét. megh.)
909. *Cerambyx Scopoli*. (Pét. megh.)
910. *Clytus antilope*, Illiger. Levágott fákon és más növényeken. (Pét. megh.)
911. *Chlaenius restitus*, Fabr. Patakok mellett, kövek, mohok alatt, rothadó növényeken. (Pét. megh.)
912. *Pocillus cuprea*, Linné. Közönséges, úton, kövek alatt. (Pét. megh.)
913. *Selatosomus latus*, Fabr. Kövek alatt, úton. (Pét. megh.)
914. *Cardiophorus gramineus*, Scop. Kisebb növényeken és cserjéken. (Pét. megh.)
915. *Limonius nigripes*, Gyll. Dombokon, fűben, cserjéken. (Pét. megh.)
916. *Athous haemorrhoidalis*, Fabr. Fakérgek alatt, növényeken (Pét. megh.)
917. *Melanotus castanipes*, Payk. Levágott és korhadó fában. (Pét. megh.)
918. *Isidus Morelii*, Rey. (!) Eddig csak Franciaország és Korsika szigetéről ismeretes. (Pét. megh.)
919. *Rhopalopus macropus*, Germ. Cserfákon és égerfákon. (Pét. megh.)

920. *Acilius sulcatus*, Linné. A Királykút melletti mocsarakban. (Pét. megh.)
921. *Rhopalopus clavipes*, Fabr. Korhadt fában és levágott fában. (Pét. megh.)
922. *Potosia floricola*. (Pét. megh.)
923. *Potosia* var. *metallica*. (Pét. megh.)
924. *Oxythyrea funesta*. (Pét. megh.)
925. *Rhagium sycophanta*. (Pét. megh.)
926. *Clytus arietis*, Fabr. Spiraea-féléken, cserfákon. (Pét. megh.)
927. *Anaglyptus mysticus*, Linné. Lehámozott cserfákon, (Pét. megh.)
928. *Chylotoma erythrostoma*. (Pét. megh.)
929. *Abax Rendschmidtii*, Germ. A Mamut erdőiben. (Pét. megh.)
930. *Hygrocarabus variolosus*. (Pét. megh.)
931. *Curabus cancellatus*, var. *nigricornis*. (Pét. megh.)
932. *Cincindela hybrida*, Linné. Homokos helyeken gyakori. (Pét. megh.)
933. *Phytoecia rufimana*, Schrank. Különböző növényeken a szőlők fölötti dombokon. (Pét. megh.)
934. *Trichius abdominalis*, Ménétr. Érnýös virágzatu növényeken. (Pét. megh.)
935. *Aclypea undata*. (Pét. megh.)
936. *Phosphuga atrata*, Linné. Döglött állatokban. (Pét. megh.)
937. *Plateumaris serieca*. (Pét. megh.)
938. *Plateumaris discolor*. (Pét. megh.)
939. *Malachius aeneus*, Linné. Fakéreg alatt, szalmafüdeleken. (Pét. megh.)
340. *Minyops variolosus*, Fabr. Kövek alatt. (Pét. megh.)
341. *Hydrophilus flavipes*. (Pét. megh.)
342. *Geotrupes sylvaticus*, Panz. Az erdőben, ganéjban és gombákban. (Pét. megh.)
343. *Rhynchites Bacchus*, Linné. Cserjéken, almafákon. (Pét. megh.)

B. Arachnoidea. (Pókok.)

344. *Attus pubescens*, Fabr. A Prater fűvében. (Ch. és Kul. megh.)
345. *Marptusa pomatia*, Walck. Kertekben (Ch. és Kul. megh.)
346. *Pisaura mirabilis*, Clerck. Udvarokban, kertekben. (Ch. és Kul. megh.)
347. *Dolomedes plantarius*, Clerck. A Prater és a Királykút mellett levő nedves helyeken. (Ch. és Kul. megh.)
348. *Lycosa monticola*, Clerck. A Mamut alatti dombokon. (Ch. és Kul. megh.)
349. *Lycosa agrestis*, Westr. Kövek alatt, üregekben. (Ch. és Kul. megh.)
354. *Lycosa agricola*, Thor. Legelőken, kertekben. (Ch. és Kul. megh.)
355. *Aulonia albimana*, Walck. Kertekben, karókon, (Ch. és Kul. megh.)

356. *Trochosa ruficollis*, De Geer. Kavicsos helyeken, kövek alatt, erdőkön fák és lehullott levelek alatt kis üregekben. (Ch. és Kul. megh.)
357. *Trochosa robusta*. (Ch. és Kul. megh.)
358. *Misumena tricuspidata*, Fabr. Kertekben cserjéken. (Ch. és Kul. megh.)
359. *Pistius truncatus*, Pall. Kertekben. (Ch. és Kul. megh.)
360. *Philodromus poecilus*, Thor. A szőlők fölötti réteken, kertekben füves helyeken. (Ch. és Kul. megh.)
361. *Tibellus vittatus*, Thor. (Ch. és Kul. megh.)
362. *Diaea dorsata*, Fabr. (Ch. és Kul. megh.)
363. *Xycticus Kochii*, Thor. A Mamut alatt bokros helyeken. (Ch. és Kul. megh.)
364. *Oxyptila horticola*, Koch. Kertekben, cserjéken, fűben. (Ch. és Kul. megh.)
965. *Argiope Bruennichii*, Scop. Mezőn és kertekben. (Ch. és Kul. megh.)
966. *Epeira Redii*, Scop. Házakban, csendes helyeken készíti hálóját. (Ch. és Kul. megh.)
967. *Epeira ixobola*, Thor. Kertekben, cserjék közt, ritkán az erdőben. (Ch. és Kul. megh.)
968. *Epeira cucurbitina*, Clerck. Kertekben a Syringákat kedveli. Gyakori a Mamut erdőiben, nagylevelű bokrokban. (Ch. és Kul. megh.)
969. *Epeira Victoria*, Thor. Kertekben, rónaságon levő bokrokban. (Ch. és Kul. megh.)
970. *Meta segmentata*, Clerck. Kertekben, mocsáros helyek közelében, az Ompoly partján levő növényeken. (Ch. és Kul. megh.)
971. *Meta Mengei*, Blackwall. Viz közelében, növények szirmain. (Ch. és Kul. megh.)
972. *Singa nitidula*, Koch. Kertekben cserjéken és apróbb növényeken. (Ch. és Kul. megh.)
973. *Theridium denticulatum*, Walck. Sziklákon, kőrakásokon, fák hasadékaiban. (Ch. és Kul. megh.)
974. *Tentana triangulata*, Walck. Kertekben. (Ch. és Kul. megh.)
975. *Tentana castanea*, Clerck. Kertekben. (Ch. és Kul. megh.)
976. *Anaurobius ferox*, Walck. Házakban, pinczékben, általában sötét helyeken. (Ch. és Kul. megh.)
977. *Liocranum rupicola*, Walck. Házakban, leginkább az emberlakta helyiségekben. (Ch. és Kul. megh.)
878. *Drassus lapidicola*, Walck. Az erdők szélén kövek között, száraz görgetek közt. (Ch. és Kul. megh.)
979. *Drassus quadripunctatus*, Linné. Házakban. házak közelében. (Ch. és Kul. megh.)

980. *Dystera punctata*, Koch. Kertekben, cserjéken, fákon, házak közelében. (Ch. és Kul. megh.)

* * *

Midőn Gyulafehérvár környékén előforduló természetrajzi tárgyaknak névsorát ezennel ez évre bezárom, szükségesnek tartom még megemlíteni, hogy e névjegyzéket, melynek folytatása a jövő évben fog következni, nem befejezett, tudományos és rendszeres munkálatnak kell tartani, hanem csupán csak anyaggyűjtésnek az azután következő elrendezésre és feldolgozásra kritikailag készítendő munkámhoz.

IV.

**Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi
egylet működése 1888-ban.**

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Közli:

PÁL ISTVÁN

TITKÁR.

Jegyzőkönyv,*)

felvéve az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi Egyletnek 1888. november 9-én délután 5 órakor a városház tanácstermében tartott közgyűléséről.

Jelen voltak: Csató János egyleti elnök, Dr. Tódor József al-elnök, Cserni Béla muzeumőr, Avéd Jákó könyvtárnok, Szentmiklósy Jenő ellenőr, Tribusz Gusztáv, Novák Ferencz, Kádár Miklós, Sárdi Miklós, Dr. Deutsch Mór, Sombory Sándor, Veszely Károly, Straubert Ödön, Zlamál Ágost, Pál István, Dr. Veress Ferencz, Fogarasy János, Bőjthe Lajos, Hajós István, Tamásy Áron, Butyka Sándor, Benedek József, Jónás Adolf, Bartha Győző, Dr. Elekes Viktor, Dr. Mohay Sándor, Popp György, Halász Jakab, Dr. Mayer Ödön, Roska József, Lówy Bernát, Höhn Károly rendes tagok és Dr. Temesváry János egyleti első titkár.

1. Elnök a közgyűlést megnyitván a következő beszédet tartotta: Tisztelt közgyűlés! Midőn őseinknek valamelyike, ki tudja milyen sok ezer évvel ezelőtt, először tört össze egy kődarabot azon öntudatos elhatározással, hogy az abból lepattanó szilánkot valamely munka elvégzésére használja, akkor lobbant fel az emberi szellemnek első szikrája, az az isteni adomány, mely elválasztja az embert a többi földi lényektől és fejlesztette nemünket a kultúra azon fokára, a melyen jelenben áll.

Ha reá gondolunk, hogy milyen lehetett állapota és alakja az ős embernek, ki karmaival vívott harcot a föld vad állataival egy barlang, egy odu vagy egy húsdarab birtokáért, s az a valami, mit szellemnek nevezünk, mivé alkotá át az emberiséget, tudományát hová fejlesztette! az önelégültség érzete kell bennünk hogy felébredjen, miután mindez fajunk szellemi törekvésének eredménye.

Hosszu és küzdelmes, gyakori rombolások által megszakított munkáságnak az eredménye ez, mert miképen földünk megalakulása,

*) Az egylet mult esztendei Évkönyvében közölt történetének folytatásaképen.

fejlődése folytonos változtató rázkódások, elemi behatások alatt alakult, melyek a tenger mélyéből égnék meredező hegységeket toltak fel, a tengernek vizét pedig reá zuditották a száraz földségre, rombolván és pusztítván egyfelől, új fejlődésnek, új életnek alapját, csiráját vetvén meg, szórván el másfelől, épen úgy fejlődött és pusztult az emberi nem és kulturája.

Népek, nemzetek társultak, tömörültek s alkottak maguknak otthont, hol a munkásság s szellemi fejlődés is virágzásnak kezdett indulni, de jött egy más népáram s alkotóival együtt elpusztította azoknak alkotásaikat is; hol ezelőtt munkás élet folyt, építkezések diszlettek, csak romok maradtak fenn, de azok is elenyésztek évezredek folyama alatt, s miként a hajdani tengerek létezését egy kagyló s más megkövesült állati maradványokból vagy lenyomataikból tudjuk kimagyarázni, aként ismerjük fel egyes kő, csont vagy fémből készült s a föld és kőromok alatt mostanáig fenmaradt eszközökből régen eltűnt népeknek lakó helyeit; — kik lehettek azok? ki tudná megmondani — az írás csak későbbi kor találmánya s még azon időkből is hány nemzet pusztult el, melyeknek létezését romba dőlő városaik egyes kőlapjairól vagy az idő romboló behatásával évezredek át daczolni bírt és még most is fennálló építkezéseiken látható hieroglyphhekből olvassa le a szorgalmas kutató.

Igy váltakozott az előhaladás a barbarismussal, a fejlődés a romlással, elmondhatjuk, jelen korunkig, mivel még most is kénytelenek a legmiveltebb államok is — szégyenére az emberiségnek — a harczy romboló eszközök tökéletesbitésére s nagy hadsergek tartására hozni meg legnagyobb anyagi áldozataikat.

Azonban a szellemet nem lehet többé lenyűgözni, a tudományok annyira fejlődtek s azok a népeknek oly féltett kincsévé váltak, miszerint az egyes országok becsét most már nem a hadsergek létszáma, hanem a területén kifejtett tudományosság és kultúra foka szerint mérlegelik s ezen a téren vívattak a legnemesebb, legembe-ribb verseny a kultur-államok népei között.

És csakis az e téren vetélkedés birhatna az emberiség között létjoggal, mivel annak hivatása a szellembeni fejlődés, a tudásbani előhaladás, ez emelte ki a semmiből s ez tette a föld urává, ezért kötelessége is nem csak az államoknak, hanem egyeseknek is, minden tudományos törekvést elősegíteni, mert a tudományok annyira elágazók, mikép azokat most központosítva, fejleszteni nemcsak hogy

nem lehet, hanem még az egyes ágak is csak számos s földünk minden részén élő buvárok kutatásainak felhasználásával mivelhetők sikeresen, épen ezért mindenhol, hol miveltek emberek laknak, a tudományok fejlesztésére a vidék multjának, történelmének kiderítésére, természeti viszonyainak buvárlására társulatok alakulnak, mert kiváló érdekekkel bír az ember nyomait kutatni, kísérni vissza régi-régi ős időkig, a melyből a vele együtt élt állat-fajokat is csak a föld gyomrában vagy barlangokban fenntartott csontvázaik után ismerjük, tanulságos régi iratokból őseinknek és nemzetünket megelőző nemzetteknek viselt dolgait kideríteni és magasztos és hasznos dolog a természetet a maga működésében tanulmányozni, állásait, teremtményeit megismerni.

Társulatunk is a végből alakult, hogy szeretett tudományos kötelezettségének összegyűjtse a területén előforduló mindazon tárgyakat, melyek úgy régészeti és történelmi, valamint természethistoriai tekintetben tudományos becsesül birnak, tanulmányozza megyénknek multját és természeti viszonyait s buvárlatainak eredményét közölje évkönyveiben, meghozván ily módon a megye részéről hazai tudományos fejlődésünkhez a maga adóját, a mi tanuskodjék arról is, mikép ezen megyében is megvan a hajlam s megvan a tehetség a tudományos téren működésre.

Társulatunkat e nemes irányu működésében megyénk minden művelt lakossa elősegitheti, elő kell hogy segítse, mivel nem csak az fejlesztí a tudományokat, ki annak valamely ágával szakszerűen foglalkozik, hanem az is, ki anyagilag segédkezik a tudományos kutatások lehetővé tételére, de elősegitheti törekvésünket az is, ki mindazon eszközöket, kövületeket, melyeket környékén lelnek, megszerzi s társulatunk gyűjteménye számára beküldi, mert gyakran egy figyelemre nem méltatott eszköz, kövület, cserép vagy bélyeges tégladarab kiváló fontosságú adatot szolgáltat a buvárnak; e tekintetbeni fáradságáért és a csekély évi tagsági díjért azon tudaton kívül, hogy egy nemes irányu kulturális törekvést gyámolít, kárpótolja még évkönyvünk, melynek első évi folyama a tisztelt tagoknak kezéhez szolgáltatott, s melynek tartalma tanuságot tesz arról, hogy a társulat akar és képes is feladatának megfelelni.

Fájdalom, hogy még nagyon is kevesen vagyunk, kik megyénk jó hírnevének és a tudományos munkásságnak érdekében társulattá szövetkezünk és sokkal többen vannak megyénk azon tudományos

és mivel férfiai, kik közülünk hiányoznak; remélem azonban, mikép komoly munkásságunk reá fogja birni őket is, hogy hozzánk csatlakozzanak, azokhoz a komoly munkában, a kikkel a társadalmi téren úgy is barátságos viszonyban állanak; különben bennünket számunk csekély volta ne aggaszson, kétszerezük meg szellemi munkásságunkat, mivel a nemes törekvés előbb-utóbb kivívja a méltányolást és elismerést, s miután társulatunk becsülettel túl van már a megalakulási éven, azon reményben, mikép jövőben örvendetes szellemi és anyagi gyarapodásnak nézhetünk elébe, a törvényes megalakulás utáni első közgyűlésünket ezennel megnyitom. A gyűlés lelkes éljenzéssel fogadta e remek beszédet és Dr. Elekes indítványára elhatározta, hogy azt a jegyzőkönyv mellé csatolja.

2. Miután a közgyűlésen a helyi közművelődési egyesületnek több női tagja is jelen volt, elnök a közgyűlés figyelmét a jelenlevő hölgyekre irányozza és a közgyűlés nevében kiváló érdeklődésükért hálás köszönetet mondott. A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadta az elnök ez udvarias tényét.

3. Elnök felszólítására az egyleti első titkár felolvassa az egylet ez évi működéséről szóló évi jelentését, mely alább közölve van. A közgyűlés a titkári jelentésnek a legközelebbi évkönyvbe annak egész terjedelmében való felvételét határozta el; és elnök indítványára Trefort Ágoston tiszteletbeli tag, Roska Mihály, Masztig János és Csiky Antal elhunyt rendes tagok emlékéért jegyzőkönyvileg is megörökíti.

Titkári jelentés.

Felolvasta Dr. Temesváry János egyleti első titkár az 1888. nov. 9-én tartott közgyűlésen.

Tisztelt közgyűlés! Egy éve immár annak, hogy egyletünk az ideiglenesség jellegéből kivetkezve, magát véglegesen szervezte. Nekünk, az egylet elnökének és hivatalnokainak jutott a szerencse, hogy egyletünket ezen rendszerezített állapotának első évében céljához egy lépéssel közelebb vigyük. Valjon sikerült-e ezen feladatunk vagy nem, a tisztelt közgyűlés feladata lesz megítélni; ezért és azért is, mert munkálkodásunkat nem jellemzik valami fényes eredmények, hanem csak olyanok, miket az adott körülmények elérni engedhettek: arra kérjük, sziveskedjenek tárgyalásainkat nagyon is megfontoló érdeklődéssel kísélni, mondják ki minden kérdésben

szabad véleményüket, igyekezzenek véleményüknek a körülményeknek tekintetbe vevő nyilvánításával oly határozások hozását elősegíteni, melyek alapján egyletünket felvirágoztathassuk s ezzel azt kitűzött céljához lehetőleg közel juttathassuk. És ha munkánkat bevégeztük és önök visszatérnek házi tűzhelyeikhez, mondják meg otthon alsó-fehérmegyei többi polgártársainknak, hogy itt sem cliquet, sem rivalitásokat csinálni akaró embereket nem találtak, hanem igenis találtak oly férfiakat, a kik a közös munkálkodásban mindenkit szívesen a maguk körében fogadnak, a tehetségeket szívesen állítják vezérekkül s az egyletet bárhol e megye határai között egész odaadással követik és támogatják, egyedüli törekvésük levén egyletünket közös céljaik eléréséhez segíteni.

T. k.! Mielőtt a lefolyt év munkálkodásának vázához kezdenék, nem tehetem, hogy meg ne emlékezzek társulatunk azon elhalt tagjairól, kik velünk együtt eltelve az emberiség iránti szeretettől, eltelve ama nemes vágytól, hogy megyei életünk révén magasztos cselekmények munkásává és segítőivé legyenek; egyletünket jó és rossz körülmények között egyaránt támogatták, de a gondviselés örök határozata szerint, nem engedtetett meg nekik, hogy a jelen év eredményeit is velünk együtt élvezhették volna. Nagy csapás az t. k., mely egyesületünket Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő Nmgának, egyletünk tiszteletbeli tagjának, halála által érte s csak a hála nagyobb ennél, melynek alapján emlékét folyton szívünkben hordozzuk. Nem különben mélyen fájjaljuk Csiky Antal járásbírói hivatalnoknak, Másztig János kereskedőnek és Roska Mihály városi rendőrbiztosnak, mint egyletünk tagjainak, gyászos elhunytát. Nyugodjanak békességben.

Az egylet ezen évi működések első felét még mindig a szervezkedés befejezésére s második felét, a szellemileg elérhetőkön kívül, főleg a belső megszilárdulásra irányította, mert a lefolyt idők tanúsága erősen megtanított arra, hogy, ha a rendesnél kissé későbbben is, de csak úgy juthatunk célhoz, ha nem támaszkodunk csupán egyes emberek anyagi és szellemi támogatására s ez által nem kötjük az egylet létét csupán egyesek jóakaratahoz, hanem annak úgy anyagi, mint szellemi erejét növeljük s fenállásának s célhoz jutásának feltételeit magában az egyletben törekszünk biztosítani. És egyletünknek még ezen munkájában is erős nehézségeket kellett legyőznie. Már az átmenet az ügyvezető bizottság működéséből a vá-

lasztmány működésére oly furcsán alakult, hogy annak következtében csak néhány helyi tag buzgósága mentette meg társulatunkat a végleges elalvástól. A dolog úgy esett, hogy az 1887. okt. 2-iki közgyűlésen sem a megválasztott elnök, sem az alelnök nem voltak jelen s minthogy az eddig működött ügyvezető bizottság elnöke és jegyzője a további vezetésről mit sem akartak tudni, az egylettől teljesen visszahúzódtak, a közgyűlés a további teendők elintézésére korelnököt választott, ki azonban, mivel a további teendők sorrendjére nézve tájékoztatva nem volt, a közgyűléssel együtt saját teendőit is befejezettnek tekintette. A megválasztott titkár ugyan jelen volt a közgyűlésen, de mivel az ügyvezető bizottság jegyzőjére volt a jegyzőkönyv megírása bízva, ki az iratokat ennél fogva magával is vitte s 1887. decz. 3-ig magánál tartotta, a közgyűlés pedig az új titkárt a további teendők végzésére fel nem szólította, nem tartotta magát illetékesnek a társulat ügyeinek vezetésébe avatkozni. Mindezek folytán az egyesület ügyfolyása megállott s már-már az elalváshoz közeledett. Ekkor az egyesület gyulafehérvári tagjai közül néhányan deputatióképen felkeresték Dr. Tódor József választott alelnököt s kijelentvén megválasztatását, annak elfogadására, választmányi gyűlés összehívására kérték, mit ő készséggel teljesített is.

A kért választmányi gyűlés 1887. decz. 4-én tartatott meg s ezzel a választmány egyesületünket kerékvágásába helyezte ugyan, de e munka ily formán egyesületi évünkből épen két hónapot szakított ki hasztalanul. Ámde ezzel még mindig nem volt vége a bürokratikus teendőknek s a választmány még mindig nem mehett tovább a kezdetnél, mert eltekintvén attól, hogy idő kellett míg az egyesület megválasztott elnöke és egyik alelnöke a kellő tisztelettel felkértek állásuk elfoglalására és ők időt és alkalmat vehettek maguknak nagy elfoglaltságuk mellett N.-Enyedről Gy.-Fehérvárra átjőve választmányi gyűlést tarthatni: a választmánynak még mindig teendőjét képezte az ügyvezető bizottság jegyzőjétől az egyesület utolsó közgyűlésének jegyzőkönyvét és egyéb irományait, nem különben az egyesület tulajdonát tevő tárgyakat leltár mellett átvenni, azok részére alkalmas helyiségeket szerezni. És ezen teendőknek egy része 1888. ápril 15-ig vette igénybe, más része tovább is, s egy harmadik része, még ma is foglalkoztatja a választmány tagjainak egyik részét.

Ez utóbbiak közé kell soroznunk a tárgyak átvételének ügyét. Odiosus dolog lenne ama nehézségekre útalni, melyek az átvételi idő

meghatározását és magának az átvételnek keresztülvitelét akadályozták, mi csak arra kívánjuk a t. k. figyelmét felhívni, hogy úgy a tárgyak, mint a tárgy-naplók és egyéb irományok az ügyvezető bizottság jegyzőjénél voltak, magának a választmánynak kezében az átadás alkalmával semmi iromány sem volt. Az átadás, egy az átadók által készített leltár szerint történt, melyet az átvevő bizottság aláírt és átadóknak hagyott. Az átadás után több oldalról azon meggyőződés vert gyökeret, hogy jelentékeny sok tárgy van még olyan, mely az egyesület tulajdonaként szerepelt eddig s most még sem adott át az egyesület birtokába. Ez ügynek tisztázásával egy 5 tagú bizottság és 2 választmányi ülés foglalkozott s mai napig csak annyira tudott vele haladni, hogy ismeri az át nem adott tárgyak neveit és darabszámát, s tudja azt is, hogy átadó nem hajlandó ezek visszaadására. A hiányzó tárgyak névjegyzékét s az azokra vonatkozó jogigényt a bizottság a „Politikai Szemle“ című s átadó által szerkesztett lapból és az egyesületnek visszaadott tárgynaplóból állította össze. Mennyi levélváltásra, mennyi bizottsági ülésre, mennyi járáskezelésre volt szüksége a választmánynak, a míg mindezekkel csak ennyire tisztába jöhetett, elképzelhető.

A választmánynak nem csekély nehézségeket okozott működésében a pénztár azon zilált helyzete, melyben az átvételt. Az ügyvezető bizottság alatt begyűlt 197 frtból csak 55 frt alapítványi összeg adatott át a választmánynak, miből ez egyáltalában nem költséghozó és további átvételkor a tagok névkönyvében a beiratkozási idő nem lévén jelezve, nem lehetett tisztán tudni, ki hány évre tartozik; más oldalról azonban az 1887. okt. 2-iki közgyűlés sem határozott kimerítően, hogy a tagdíjakat melyik évtől vagy időtől kezdve kívánja szedetni, s így a pénztári hivatal csak akkor, midőn a választmány 1888. ápril 15-ki gyűlésén fix időt határozott, tudta a fizetésre a felszólításokat kiadni. Ámde a tagdíjak befizetése lassan szokott történni, a mi nem csak a szertárak bebutorozását s így ezek rendezését is erősen hátráltatta, hanem magát a választmányt is az egyesület által kitűzött czélok felé irányuló törekvésében korlátozta.

És mindezen nagyon is jelentékeny akadályok daczára egyesületünknek sikerült a következő eredményeket elérni:

1. A kisdédóvó egyesület szives volt egyesületünk gyűjteményének elhelyezésére két szobát teljesen ingyen ajánlani föl addig, míg azok e czélra elég alkalmasok lesznek.

2. Egyletünk saját erején e szobákat 115 frt erejéig a szükséges bútorzattal ellátta, úgy, hogy a gyűjtemények őrei az átvett gyűjteményeket már rendezhették, megjegyezvén, hogy ezen rendezés az átvételi leltár szerint történt, mert arra, hogy szakszerű rendezés történhessék, hosszabb időre lesz szükség és arra, hogy a majdan fölöslegessé vált példányok a leltárból egy bizottság által töröltesse-nek s az egészre egy szakleltár készíttessék.

3. Hogy az egylet eszméje a megyében minél inkább terjesztessék, felkérte a két megyei lap: a Gyulafehérvár és Közérdek, hogy az egyletet érdeklő terjedelmes tudósításoknak vagy díj alá nem eső hirdetéseknek helyet engedjenek, mit azok készséggel és egészen ingyen teljesítettek is.

4. A választmány azon kísérlete, hogy újabb tagok szerzése céljából felhívásokat menesztett szét, Alsófehérmegye területén igen szép eredményre juttatta társulatunkat, mert örömmel és mély tisztelettel jelenthetem, hogy mltszgos Báró Kemény Kálmán Alsó-Fehérmegye főispánja egyletünk örökös alapító tagjává lett, szintoly örömmel jelezhetem, hogy a lefolyt évben nemes Glück Mór alvinczi birtokos, Ebergényi Mózes és Dregán János egyletünk alapító, Glück Adolf, Glück Samu, Rákosy István, Miksa Miklós, Schoph Mihály, Rác Farkas, Nagy-Enyed város képviselőtestülete, Bartha Zsigmond, Damo Vilmos, Imreh Károly, Reiner József, Dr. Bláha Gábor, Verespatak nagyközség, Baritz Viktor, Tobiás Sándor, Drája József, Drumár Sándor, Moldován Lajos, Kádár Miklós, Bőjthe Lajos és Ajtai János egyletünk rendes tagjai lettek, kikkel egyletünk tagjainak száma, az elhaltak levonásával 147-re emelkedett.

5. Ez évben szintén találkoztunk olyan egyleti tagokkal, sőt nem tagokkal is, kik egyletünket egyes tárgyakkal ajándékozták meg. Így Novák Ferencz egy szép kivitelű puskacsövet, Issekutz János egy görög feliratú szentképet, Germán Ferencz 15 darab ásványt, Takó Béla egy mult századbeli oklevelet, Tyok József 2 érmet és egy csattot, Bőjthe Lajos orvos egy szép könyvet s több egylet különféle kiadványokat ajándékoztak egyletünknek, melyek mindnyája a gyűjtemények őreinek átadatott.

6. Nemcsak mint az egylet megszilárdításának egyik eszközét, hanem mint egyletünk szellemi munkálkodásának egyik örvendetes jelét mutathatom be az egylet folyó évi első évkönyvét, mely az egylet erején látott napvilágot s melynek tartalma kizárólag megyénk

területén mozog s annak történelmével s természeti viszonyaival foglalkozik.

Előszámláltam az egyesület választmányának azon intézkedéseit, melyeket rögtön az eredmény is követett, szabadjon most azokról is megemlékezni, melyekről reméljük, hogy kiváló sikerrel fogják megjutalmazni törekvéseinket. — Ezek között első helyen említem meg, hogy kéréseket menesztettünk vármegyénkhez, Gyulafehérvár, Nagy-Enyed, Vizakna és Abrudbánya városoknak képviselőtestületeihez, hogy egyesületünket anyagilag és erkölcsileg támogassák. Másodsorban pedig felhozom, hogy a gyulafehérvári várparancsnoksághoz intézetten megújítottuk azon kérelmünket, hogy a katonai ásatások alkalmával egyesületünkről meg ne feledkezzenek s a leleteket egyesületünkhöz juttatni sziveskedjék.

Végül szabadjon az egyesület jövőjére is néhány szóban reflectálnom. Egyesületünk t. k. megyei czímet visel s Alsófehérmegye szép multja és jelene megköveteli, hogy neve csak oly egyesületek élén szerepeljen, melyek feladatuk minél szélesebb körű és behatóbb teljesítése által ezen névnek tiszteletet szerezhethetnek. Nem hiszem, hogy legyen valaki a megyében, ki az ellenkezőt akarhatná. Ám de egyesületünk feladatát csak úgy lesz képes minél mélyrehatóbban és kimerítőbben teljesíteni, ha tagjai nem szenvedőlegesen, hanem activ álláspontot foglalnak el; ha nem elégsznek meg a tagdíj befizetésével, hanem minden buzgalmukat és tehetségüket felhasználják arra, hogy az egyesületnek verbuváljanak és gyűjteményeiket szaporítsák; ha figyelmüket minden lehető irányban kiterjesztik a végett, hogy a megyében felmerülő leletek az egyesület birtokába kerüljenek, ha minden feladatunk körébe vágó mozzanatról pontos jegyzéket vezetnek s azokat időről-időre az egyesület választmányának betérjesztik s végül, ha szellemi képességeiket felhasználják arra, hogy alkalmi dolgozataikkal az egyesület szellemi életét istápolják. Azok, kik minden munkát az egyesület élén álló hivatalnokok vállaira hárítanak, nem gondolják meg, hogy azok is mindnyájan nehéz körülmények hatása alatt álló hivatalokat viselnek s szabad idejök, melyet az egyesület javára értékesíthetnek, nem elegendő az egyesület minden irányu feladatainak végzésére. Csak közös, vállvetett munka létesíthet számbavehető eredményeket. Ezért ohajtom, s kell, hogy ohajtsa mindenki közülünk, hogy a közérők száma minél nagyobb mértékben szaporodjék közöttünk s ezért kívánatos, hogy az egyesület

munkaprogrammja minél előbb összeállíttassék és a tagok között kiosztassék. Melyekre erőt és kitartást adjon a mindenek Ura!

4. Elnök felhívására Szentmiklós Jenő pénztári ellenőr olvasta fel pénztárnok távollétében a pénztár ez évi állását, mely szerint bevételt 203 frt, kiadatott 139 frt, maradt 64 frt, melyből 50 frt alapítványi összeg.

Tudomásul vétetett és Popp György s Bartha Győző tagok a pénztár megvizsgálására kérettek fel.

5. Bőjthe Lajos, a muzeum és könyvtár megvizsgálására a mult választmányi gyűlés által felkért bizottsági tagok nevében felolvasva következő jelentését:

Mélyen tisztelt közgyűlés! Egyletünk választmányának tegnap, azaz november hó 8-án tartott üléséből alólirottak kiküldetvén az egylet gyűjteményének megvizsgálására; megbízatásunkat a mai nap folyamában teljesítve, az idő rövidségéhez szabott rövid jelentésünket van szerencsénk tiszteletteljesen a következőkben megtenni:

Mint fentebb is említve van, célunk volt az egylet tulajdonát képező s az egylet helyiségében őrzött tárgyak átvizsgálása, azok a talált jegyzékek segítségével részletekben és egyenként a lehető legnagyobb rendben találtattak.

A kiküldött bizottság nem mulasztotta el figyelmét kiterjeszteni a helyiség egyes részeire s a berendezésre is s úgy találta, hogy az ablakok nem zárhatók kellőleg, valamint egy ajtó, mely az épület keleti oldalán az udvarra nyílik; nincs a szobákban tüzelő készülék és tüzelő anyag; nincs lámpa és írószer.

Ennek folytán az ablakok és ajtó hiányos volta miatt az elhelyezett tárgyakat nem látja kellő biztonságban;

valamint nem látja lehetségesnek, hogy a kellő meleg, világítás és írószerek hiánya mellett a muzeum helyiségében a tárgyak osztályozása és elhelyezése megtörténhessék.

Azért a kiküldött bizottság tisztelettel kéri a mélyen tisztelt közgyűlést, hogy ezen jelentést tudomásul venni s az abban felsorolt hiányokat a muzeum mulasztatlan rendezése tekintetéből mihamarább elenyésztetni sziveskedjék.

Gyulafehérvártt 1888. november 9-én. Roska József s. k., Kádár Miklós, s. k., Bőjthe Alajos s. k., biz. tagok.

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette és megbízta a választ-

mányt, hogy a muzeum helyiségének még fenforgó hiányait (pl. ajtó, ablak, padozatjavítás és fűtő beszerzést), szükség szerint szüntesse meg.

6. Dr. Cserni Béla indítványa olvastatott fel, melyet a közgyűlés alapján magáévá tevén, a válaszmányt bizta meg, hogy úgy ezen indítványt, valamint a munkaprogramm tervezetét tárgyalván, abban mielőbb megállapodjék; az indítvány következő:

Indítvány

az alsó-fehérmegyei régészeti, történelmi és természettudományi társulat feladatának megoldása érdekében.

Alapszabályaink 6. §-a meglehetősen pontossággal körülírja társulatunk feladatát, egyszersmind kitűzvé a működése által elérendő czélt is.

Ha tehát ezen czélt a társulatba való belépés alkalmával magunkévá tettük, s csakugyan komoly szándékunk feladatunknak megfelelni, akkor legsürgősebb az, hogy zászlónkra e szavakat írjuk: „Ordo est anima rerum.“ (A rend a dolgoknak lelke.)

Feltétlenül hiszem, hogy társulatunk üdvösen és eredménnyel csak akkor fog fönebb jelzett feladatának megfelelni, ha működésében szabályszerűen és tervszerűen jár el.

A rendszeres működési terv megalapítása tehát legeslegelsőbb feladatunk.

Miután társulatunk tevékenysége 3-felé, t. i. a régészet, a történelem és a természettudomány felé irányul s ezen irányokban kívánja első sorban kiterjeszteni figyelmét, természetes, hogy társulatunknak igen tisztelt tagjai erkölcsi kötelezettség folytán tartoznak ezen alapokon bizonyos tevékenységet kifejtteni.

Mindenik tag választhat a kijelölt három tudományszak közül saját tetszése szerint egyet, kettőt vagy akár a hármat is, melyeket azután tőle kitelhető buzgalommal ápol vagy legalább körülményeihez képest támogat.

Ha a tagok fennebbi elhatározás alapján a tudományágak nehei szerint csoportosultak és lelkükben meleg tűzzel a szellemi előrehaladás kieszközlésére működéshez, illetőleg feladatunk megoldásához fognak, akkor az üdvös eredmény ki nem maradhat és társulatunk szellemi felvirágzása biztosítva van.

Az egyes tag urak működéseinek irányát azután előre meghatározott és helyesen kimért medrekben kell vezetnie az intézkedő

központnak, úgy, hogy a működések, mint a kör középpontjához menő sugarak, a társulat intéző központjában összetalálkozzanak.

Az összműködésnek életet adó intéző központnak feladata pedig — nézetem szerint — az leend, hogy a három csoport működését külön-külön bizottságok által egy erőteljes egésszé összeolvassza.

Ezen cél elérése végett szükségesnek tartom első sorban egy jól átgondolt és a mi viszonyainkat tekintetbe vevő munka-tervezet elkészítését.

Ezen munkaterv magában foglalná társulatunk feladatának tüzetes körülírását a természettani, földrajzi, az állattani, növénytani, ásvány-kőzettani, történelmi és régészeti szakok tekintetbe vétele mellett;

miért is Alsó-Fehérmegyét fel kellene osztani csoportokra, vagyis sectiókra és minden sectioban egy-egy központot kiszemelni, hol egy-két működő tag társulatunk céljait előmozdítani igyekeznék.

Ilyen sectio-központoknak, megyénk földrajzi helyzetét véve tekintetbe, ajánlanám egyelőre: Gyulafehérvárt, Nagy-Enyedet, Abrudbányát, Zalatnát, Magyar-Igent, Alvinczet, Vizaknát, Balászfalvát, Marosujvárt (Felvincz), Kutyfalvát (Maros-Ludas).

Ezen helyeken kellene társulatunk számára egyes tagokat megnyerni a végett, hogy azok hazánk, vagy ha úgy tetszik, megyénk iránti szeretetből és a tudományok iránti érdeklődés fejlesztése szempontjából vidékükön minél szélesebb körben működjenek és működésük eredményét legalább évnegyedenként társulatunk intézkedő központjával közöljék, a gyűjtött tárgyakat beküldjék.

A jelzett indok alapján van szerencsém tehát javaslatba hozni, hogy a vázlatban előadott tervjavaslat részletes kidolgozása céljából egy bizottság küldessék ki, azon utasítással, miszerint beható és alapos működéséről a legközelebb tartandó választmányi gyűlésen tegyen jelentést.

7. Popp György és Bartha Győző jelentik, hogy a pénztári könyv tételei az okmányokkal teljesen megegyeznek és így a számadásokat rendben találták. A közgyűlés a jelentést tudomásul vevén, a pénztár kezelőit a multa nézve a további számadás terhe alól felmentette s nekik köszönetet szavazott.

8. Dr. Temesváry János egyleti első titkár, miután helyhez kötött állásánál és elfoglaltságánál fogva a titkári teendőket továbbra nem teljesítheti, kéri a közgyűlést, hogy ezen állásától mentse fel.

Ezzel kapcsolatban elnök jelenti, hogy a másodtitkári állás is üresedésben van, s az alapszabályok értelmében a választmány $\frac{1}{4}$ része kisorsolandó és hogy Henter Gábor helyébe, sajnos betegsége miatt, a mennyiben ki nem sorsoltatnék, új választmányi tag lesz választandó. Ennélfogva a közgyűlésnek ezen ügyek elintézéséről is kell gondoskodnia. A közgyűlés dr. Temesváry János lemondását sajnálattal veszi tudomásul, de miután a kényszerűségnek engednie kell, azt elfogadja s neki eddigi szorgalmas és sikeres működéséért jegyzőkönyvileg köszönetet mond, s a választás megejtésére elnököt, al-elnököt s a lemondott titkárt bizza meg.

9. A titkár és másodtitkár választása titkos szavazás útján megejtetvén, kiderült, hogy a beadott 29 szavazat közül az első titkárságra Pál István 15, Zlamál Ágost 13 és dr. Veress Ferencz 1 szavazatot, a másodtitkárságra pedig Ávéd Jákó 23, Zlamál Ágost 5, Pál István 1 szavazatot kapott. A közgyűlés ezen szavazatok alapján Pál Istvánt első, és Ávéd Jákót másodtitkáruul megválasztottnak jelenti ki.

10. Ugyanazon bizottság a választmány $\frac{1}{4}$ részének kisorsolását eszközölvén, a következők sorsoltattak ki: Wenetsek Mihály, Csegezy Gyula, Butyka Sándor, Hesky János, Iván Miklós, Popp György, Hirsch Hermann, Varga Sándor, dr. Gerbert Károly, dr. Nagy Károly. A megválasztandó 10 választmányi tag kijelölésére Novák Ferencz, Mohay Sándor és dr. Tódor József kandidáló bizottsági tagok kiküldetvén, azok a következő névsort terjesztették be: Popp György, Butyka Sándor, Wenetsek Mihály, dr. Temesváry János, Varga Sándor, dr. Deutsch Mór, Hesky János, dr. Elekes Viktor, Bőjthe Lajos, dr. Mayer Ödön és Fogarasy János tagokat. A közgyűlés az ajánlott névsort változtatlanul elfogadta és azokat a választmány tagjaiul kijelentette, azon hozzáadással, hogy Fogarasy János, mint a Henter Gábor helyébe választott tag, a jövő évi kisorsolásoknak is aláleendő vetve.

11. Elnök indítványára a közgyűlés a kiseddóvó egyesületnek az egylet muzeuma és könyvtára részére ingyen átadott helyiségekért hálás köszönetet mondott.

12. Elnök a választmány azon indítványát terjeszti közgyűlés elé, mely szerint tekintettel arra, hogy az egylet végleges megalakulása előtt az ügyvezető bizottság elnöksége több olyan tárgyat, könyvet, érmet stb. hirdetett a napi lapokban az egylet birtoka és saját-

jaként, melyeket később, a megalakulás után nem adott át az egylet birtokába: az egylet ezen ügyben a napi lapok hasábjain nyilatkozatot tegyen közzé, nehogy később egyesek olyan tárgyakat keresenek az egylet muzeumában, melyek abba sohasem jutottak. A közgyűlés a választmány ezen indítványát elfogadta s ennek elvégzését a választmányra ruházta.

Elnök — egyéb tárgy nem lévén, mintán a jegyzőkönyv hitelesítését a választmányra ruházta, a tagok lelkes éljenzése közepette — a közgyűlést befejezettnek nyilvánította.

Gyulafehérvártt, 1888, november 9-én.

Dr. Temesváry János,
egyleti titkár.

Az 1888. decz. 28-án tartott vál. gyűlés nevében:

Pál István,
titkár.

Dr. Tódor József,
alélnök.

Bizottsági jelentés

az alsófehérmegyei régészeti, történelmi és természettudományi egyletnek

munka-programjáról.

Mélyen tisztelt Választmány! Egyletünknek választmánya 1888. évi december 28-án tartott rendkívüli üléséből azzal bizott meg bennünket, hogy azon indítványnyal kapcsolatosan, melyet Dr. Cserni Béla tagtárs egyletünknek 1888. nov. 9-iki közgyűléséhez benyújtott, törekedjünk a egyleti munkásság irányzása és felkeltése szempontjából munkaprogrammot készíteni s azt lehetőleg a következő választmányi gyűlés elé terjeszteni.

Kiküldött bizottságunk többszöri összejuvetel és tanácskozás után a következőket ajánlja elfogadásra.

Az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi Egyletnek — mint minden társulatnak a világon — okvetlen kötelessége odahatni, hogy az alapszabályokban kitűzött célok a lehetőségig érvényesüljenek. Ebből kifolyólag nem teheti azt, hogy a tagok munkálkodását egy vagy más irányban korlátolja avagy kiválóbb célok korlátai közé szorítsa. És ha a következőkben mégis oly munkaprogrammal lép fel, mely nem keriti be a társulati összes cé-

lokat: teszi ezt azért, hogy a megadott körülményekre való tekintetből kidomborítván az egylet céljaihoz legközelebb fekvő, fontosabb és könnyebben valósítható teendőket, irányt adjon a különben nagyon szétágazó véleményeknek s így a tagok és nagy közönség érdeklődését és munkálkodását egy mindnyájunk által ohajtott cél megvalósítása érdekében lehetőleg központosítsa és egyesítse.

Azt hisszük, hogy nem lehet cél, melynek elérését Alsófehérmegye polgárai társulatunktól inkább várják, nem lehet cél, mely társulatunk minden egyes tagját jobban érdekelné s mely társulatunkhoz is közelebb feködnék és nincs a társulatnak alapszabályai-ban cél, mely legvalószínűbben keresztül vihetőbb teendőkkel állana kapcsolatban, mint az, ha társulatunk mindenek felett arra törekszik, „hogy Alsófehérmegye történelmének, régészete-
nének s természeti viszonyainak ismeretére vonatkozó összes adatok birtokába juthasson, melyek alapján e megyének s közintézeteinek legrészletesebben megállapíthassa multját és jelenét, azaz megírhasssa vagy megírathassa *e megye monographiáját*.”

Ezen cél elérésére a következő teendőket ajánljuk:

A) Történelmi irányban.

1. Hogy a munkálkodni és kutatni óhajtok ismerhessék azon helyeket, hol munkájukhoz forrásokra találhatnak: legelső sorban összeirandó az Alsófehérmegye területén található nagyobb és kisebb, hivatalos és családi levéltárak névsora. Ez azért is ajánlható még, mivel remélhetőleg a levéltárak tulajdonosai azon kívül, hogy levéltáruk iránt melegebben érdeklődnek: saját levéltáruk kikutatásában a társulatnak nagy segítségére lesznek.

2. Az ily módon összeirt levéltárak azután átkutatandók lesznek s azoknak történelmi fontosságú, de főleg főnnebb jelzett célunkra vonatkozó okmányait jól körülírva indexbe kell foglalni, esetleg ez utóbbiakból kivonatokat készíteni avagy egészen is lemásolni.

3. A monographia íróinak munkáik majdani könnyebbitése céljából, de meg azért is, hogy ezen megyére vonatkozó összes forrásmunkák ismertek legyenek: összeirandó lesz mindazon művek vagy nyomtatványok névsora, írójuk és saját

czimők szerint, melyekben megyénkre vonatkozólag valaki, valaha, valamit, valamely nyelven feljegyzett vagy irt.

4. Végül részint a megye történelmére vonatkozó érdeklődés fentartása, részint a társulati munkásság fokozása céljából; de még azért is, hogy megyénk történelmének egyes részletei már előretisztázhatók legyenek: ohajtandóvá válik, hogy főleg azok, kik e megye területén a történelmi tudományokat művelik, megyénknek egyes időszakokra szóló történelmét, vagy pedig a megye egyes közintézményeinek fejlődését már eleve kidolgoznák s az oda vágó okmányokat rendeznék, melyek azután az egylet által kiadandók lennének.

B) Régészeti irányban.

A történelmi iránynál elmondott okoknál fogva, de még azért is, mert hiszen a régészet a történelem segédeszköze: az egyletnek feladata lenne:

1. A megye területén mindazon helyek összeírása, melyeken eddig valamely régészeti tárgy találtatott, avagy gyanítható, hogy ott ilyenre találni lehetne. Ezzel kapcsolatban azután lajstromba kellene foglalni és részletesen leírni mindazon régészeti tárgyakat, melyeket ez ideig a nevezett helyeken találtak, legyenek azok jelenleg bárhol elhelyezve.

2. További feladat lenne: összeírni mindazon műveket vagy nyomtatványokat, melyekben Alsófehérmegye területén talált régiségekről és lelhelyeikről valaki valaha valamit, valamely nyelven irt és ezek alapján azután további kutatásokat tenni.

3. Végül oda kellene hatni, hogy a megye területén ezután egyesek által találandó régészeti tárgyak az egylet részére megszerzettessenek avagy legalább ezen leletekről azonnal fényképi és leirási felvételek tétessenek.

C) Természettudományi irányban.

1. Szükségesnek bizonyul névsorba foglalni a megye területén levő gyűjteményeket azok tulajdonosai s lehetőleg tartalmuk szerint, ez utóbbi tekintetben főleg ezeknek azon speciéseit, melyek e megye területén gyűjtettek, azaz találtattak.

2. Ezzel kapcsolatos azon szükséglet is, hogy névsorba foglaltassanak mindazon művek vagy nyomtatványok, melyek e megye természetviszonyaira valamit bármily nyelven tartalmaznak.

3. Már most felette szükséges Alsófehérmegye faunájának, florájának, ásvány-földtani és éghajlati s más idevágó viszonyainak kutatásán kívül annak egyes részleteit kidolgozni, melyeknek majdani összefoglalása fogja képezni vármegyénk természeti monográfiáját oly biztos alapokon, minőket az ilyen irányu munka okvetlen igényel.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Az előbbieken közölt munkaprogramm keresztülvitelére nézve a munka rendszerezítése és evidentiába tartása szempontjából szükség merül fel annak

1. hogy a munka kijelölt három iránya két-két embernek, mint szakcsoport vezetőnek, kezébe összpontosítottassék s pedig olyanoknak, kik erre önként nemcsak vállalkoznak, hanem a munkának megfelelni is fognak és kik egyúttal könnyebben kezügybe esnek a hivatalos érintkezésben is. Ezeknek feladatuk lesz a rájuk bízott munkakör számára a megye területén munkásokat szerezni, a munkát és munkásságot szervezni, összpontosítani, rendezni, a munkásoktól begyűlt adatokat rendezni, a leletekre felügyeltetni s ha a nagyobb szükség úgy igényli, a helyszínére való kiszállással is a munkaprogramm keresztül vitelét eszközölni.

2. Ezek folytán szükségessé válik, hogy az egylet úgy hivatalos levelezései, valamint a szakcsoport vezetők levelezései számára is, ha lehet, portomentességet s a csoportok vezetői részére vasúti szabad- vagy féljegyet és a községekétől, illetve a megyétől és városoktól ingyen előfogatot eszközöljen ki.

3. Szükségessé válik továbbá, hogy a szakcsoport-vezetőknek csakis a kikerülhetlenség esetében való kiszállás alkalmából felmerült költségeit a társulat megtérítse s legalább a fuvarbért előlegezze.

4. A társulat jól felfogott érdekében jár el, ha, mint azt más hasonló társulatok is megteszik, az ásatások hatékonyabbá tételére kormánysegélyt eszközöl ki.

5. Végül ezen munkaprogrammot kinyomatván, szükségessé válik a tagok között azon felszólítás kíséretében kiosztani, hogy tartsa mindenik tag erkölcsi köteletségének ezen munkaprogramm keresztül vitelében a megbízott csoportvezetőknek segítségére lenni.

Gyulafehérvártt, 1889. ápril 12-én.

A kiküldött bizottság.

Az egyesület tagjainak névsora.

Védnök:

Lönhart Ferencz, erdélyi püspök, főcs. és kir. felségének valóságos belső titkos tanácsosa stb.

Tiszteleti tagok:

Haynald Lajos, bibornok, kalocsai érsek.

Gróf Csáky Albin, vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Pulszky Ferencz, az orsz. képtárak és muzeumok főigazgatója.

Ormós Zsigmond, Temesvárt.

Gróf Kuun Géza, a Hunyadm. tört. és régész. Társulat elnöke, Maros-Németiben.

Szilágyi Sándor, egyetemi könyvtár-igazgató Budapesten.

Hermannshorti Watterk Ferencz, tábornok Kassán.

Veszely Károly, prépost-plebános Borbándon.

Hampel József, a nemz. muzeum rég. oszt. igazg. Budapesten.

Örökös alapító tagok:

Gyulafehérvár szab. kir. város.

Báró Kemény Kálmán, főispán Nagy-Enyeden.

Ifj. Dr. Reiner Zsigmond, házbirtokos Budapesten.

Rajnai Ignác, ügyvéd Gyulafehérvártt.

Alapító tagok :

Bürger Márton, birtokos Krakkón.
 Dregán János, bányabirtokos Verespatakon.
 Ebergényi Mózes, földbirtokos Verespatakon.
 Első magyar általános biztosító társaság.
 Glück Mór, földbirtokos Alvinczen.
 Köblös Dezső, szolgabírói hivatalnok Magyar-Igenben.
 Rajnai Ignáczné, ügyvéd neje Gyulafehérvártt.
 Reiner Francziska, főorvos neje Gyulafehérvártt.
 Dr. Reiner Ignác, miniszteri fogalmazó Budapesten.
 Dr. Reiner János, ügyvéd Budapesten.

Elnök :

Csató János, kir. tanácsos, Alsófehérm. alispánja Nagy-Enyeden.

Alelnökök :

Herepey Károly, ev. ref. collegiumi tanár, Nagy-Enyeden.
 Dr. Tódor József, kanonok, papnöveldei rector Gyulafehérvártt.

Első titkár :

Pál István, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Másodtitkár :

Ávéd Jákó, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Gyűjteményőr :

Dr. Cserni Béla, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Könyvtárnok :

Ávéd Jákó, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Pénztárnok :

Frölich Gyula, gyógyszerész Gyulafehérvártt.

Ellenőr :

Szentmiklós Jenő, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Ügyész :

Dr. Mohay Sándor, ügyvéd, országos képviselő Gyulafehérvártt.

Választmányi tagok :

- Atzél Béla, fegyintézeti igazgató Nagy-Enyeden.
 Basiótha László, nyug. kir. törvsz. bíró Abrudbányán.
 Bartha Győző, kir. törvsz. bíró Gyulafehérvártt.
 Benedek József, székesegyházi segédlelkész Gyulafehérvártt.
 Boér Béla, országos képviselő Abrudbányán.
 Bőjthe Lajos, állatorvos Gyulafehérvártt.
 Butyka Sándor, püspöki ceremoniárius Gyulafehérvártt.
 Csató Ferencz, róm. kath. lelkész Tövisen.
 Csécs András, kir. járásbíró Gyulafehérvártt.
 Dekáni Ernő, megyei főerdész Borbándon.
 Dr. Deutsch Mór, orvos Gyulafehérvártt.
 Dr. Elekes Viktor, ev. ref. lelkész Gyulafehérvártt.
 Fogarasi János, székesegyházi karnagy Gyulafehérvártt.
 Gruber István, járásbírószági hivatalnok Vizaknán.
 Hesky János, bányagazgató Zalatnán.
 Incze Gerő, kir. törvsz. bíró Beszterczen.
 Jónás Adolf, birtokos Gyulafehérvártt.
 Képes Ferencz, rendőrkapitány Abrudbányán.
 Lukács Mihály, birtokos Zalatnán.
 Lukácsfi Viktor, járás-orvos Magyar-Igenben.
 Dr. Majer Ödön, ügyvéd Gyulafehérvártt.
 Novák Ferencz, kir. tanácsos, polgármester Gyulafehérvártt.
 Polgári olvasókör képviselője Zalatnán.
 Popp György, pénzügyigazgató Nagy-Enyeden.
 Dr. Reiner Zsigmond, v. főorvos Gyulafehérvártt.
 Roska József, rendőrkapitány Gyulafehérvártt.
 Sántha János, róm. kath. lelkész Magyar-Igenben.
 Sárdy Miklós, v. tanácsos Gyulafehérvártt.
 Straubert Ödön, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.
 Tamási Áron, püspöki titkár Gyulafehérvártt.
 Takó János, róm. kath. lelkész Ditróban.
 Telegdy Vilmos, körjegyző Örményszékesen.
 Dr. Temesvári János, tanár.
 Tordai János Isaiás, g. kath. lelkész Offenbányán.
 Tribusz Gusztáv, k. törvsz. bíró Békés-Gyulán.
 Varga Sándor, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Dr. Veress Ferencz, theologiai tanár Gyulafehérvártt.
 Veszely Károly, prépost-plébános Borbándon.
 Wenetsek Mihály, bányafőtiszt Zalatnán.
 Zlamál Ágoston, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.

Rendes tagok :

Andrási István, apát-kanonok Gyulafehérvártt.
 Bakk Endre, lovag-plébános Vizaknán.
 Barabás Gergely, vasúti hivatalnok.
 Baráczy Albert, fegyintézeti lelkész Nagy-Enyeden.
 Bányai Károly, birtokos Gyulafehérvártt.
 Barta Zsigmond, tanár Nagy-Enyeden.
 Berrek Hugó, v. pénztárnok Gyulafehérvártt.
 Bessenyei Puhola József, róm. kath. lelkész Bánffy-Hunyadon.
 Bodola Lajos, kereskedő Nagy-Enyeden.
 Csecskedi József, v. ellenőr Gyulafehérvártt.
 Csegezy Gyula, aljbíró Nagy-Enyeden.
 Csiki János, róm. kath. lelkész Zalatnán.
 Czirlea S. Péter, kereskedő Gyulafehérvártt.
 Dekáni Árpád, gymn. tanár Kun-Halason.
 Deli Ödön, min. r. házfőnök Nagy-Enyeden.
 Deutsch Adolf, kereskedő Gyulafehérvártt.
 Erőss Antal, tanító Offenbányán.
 Erschinger K. János, tanító Ujpesten.
 Fuchs Dávid, kereskedő Gyulafehérvártt.
 Fülei Sz. Lajos, magánzó Budapesten.
 Glück Adolf, birtokos Maros-Váradján.
 Glück Samu, birtokos Alvinczen
 Görög Konstantin, jbirósági hivatalnok Gyulafehérvártt.
 Gyulaffi Albert, v. levéltárnok Gyulafehérvártt.
 Dr. Gerbert Károly, nyug. kamarai főorvos Zalatnán.
 Hajós István, jbirósági végrehajtó Gyulafehérvártt.
 Halász Jakab, kir. közjegyző Gyulafehérvártt.
 Dr. Hartenbaum Simon, orvos Gyulafehérvártt.
 Hiersch Hermann, kereskedő Maros-Portuson.
 Höhn Károly v. jegyző Gyulafehérvártt.
 Issekutz János, ügyvéd Gyulafehérvártt.
 Jakabfi Albert, kereskedő Gyulafehérvártt.

- Jancsó Lajos, pénzügyi fogalmazó Nagy-Enyeden.
 Jeney Árpád, mérnök Gyulafehérvártt.
 Kádár Miklós, v. tanácsos Gyulafehérvártt.
 Keppich József, joghallgató Budapesten.
 Id. Kerekes János, birtokos Gyulafehérvártt.
 Kerekes Mihály, ügyvéd Nagy-Enyeden.
 Körner, József, kereskedő Gyulafehérvártt.
 Dr. Lázár Elek, min. fogalmazó Budapesten.
 Lővy Bernát, takarékpénztári könyvvezető Gyulafehérvártt.
 K. Mártonffy Imre, tanító és hirdető Budapesten.
 Mály Sándor, vegyelemzési hivatali főnök Selmecezbányán.
 Miksa Miklós, birtokos Abrudbányán.
 Morenó Károly, kereskedő Gyulafehérvártt.
 Munkácsi Miklós, vendéglős Nagy-Enyeden.
 Nagy Géza, tanár, Nagy-Enyeden.
 Dr. Nagy Károly, v. főorvos Abrudbányán.
 Iván Miklós, gör. kel. lelkész Nagy-Enyeden.
 Dr. Nagy Ignác, ügyvéd Gyulafehérvártt.
 Dr. Náthán Bernát, orvos Gyulafehérvártt.
 Dr. Nemes János, ügyvéd Nagy-Szebenben.
 Petres András, főgymn. tanár Gyulafehérvártt.
 Dr. Pikler Gyula, egyetemi tanár Budapesten.
 Rác Farkas, főszolgabíró Konczán.
 Rákosi István, polgármester Abrudbányán.
 Reicher Gábor, jbirósági hivatalnok Vizaknán.
 Dr. Sándorfi Nándor, theologiai tanár Gyulafehérvártt.
 Schissel Albert, jbirósági hivatalnok Vizaknán.
 Sombory Sándor, rendőrkapitány Nagy-Enyeden.
 Schopf Mihály, birtokos Alamoron.
 Spaller József, főelemi tanító Brassóban.
 Szász Ágoston, v. számvevő Gyulafehérvártt.
 Székely Mózes, erdősz Mármaroszigeten.
 Szentmiklós József, kir. törvsz. aljegyző Gyulafehérvártt.
 Szoboszlay Kálmán, erdősz Mármaroszigeten.
 Dr. Szuchy Béla, róm. kath. lelkész Abrudbányán.
 Tana Gyula, számtiszt Nagy-Enyeden.
 Tarnai Győző, jbirósági irnok Gyulafehérvártt.
 Tapolcsányi Urbek, min. r. áldozár Nagy-Enyeden.

Tyok József, kir. törvsz. irodatiszt Gyulafehérvártt.
Városi képviselő testület Nagy-Enyed.
Weiss Ede, vendéglős Gyulafehérvártt.
Teleky József, főszolgabíró Alvinczen.
Simonffy Alajos, főszolgabíró Balázsfalván.
Deák György, körjegyző Alvinczen.
Barcsay Miklós, birtokos Tartarián.
Hatszégán Vazul, jegyző Csórán.
Hetzegan Nekifor, jegyző Sospatakon.
Plesia János, körjegyző Limbán.
Kádár György, jegyző Csügeden.
Andrej Lajos, jegyző Tátén.
Baranyai István, körjegyző Borbándon.
Medrea Joachim, jegyző Alvincz-Karnán.
Verkóczy Károly, Borbereken.
Laszkaráty István, jegyző Váradján.
Ürmösy Ferencz, orvos Alvinczen.
Fendl Gyula, szolgabírói irnok Alvinczen.
Finna János, honvéd hadnagy Fogarasban.
Ajtai János, bányabirtokos Verespatakon.
Baritz Viktor, körjegyző Abrudfalván.
Dr. Bláha János, bányaorvos Verespatakon.
Damó Vilmos, főszolgabíró Verespatakon.
Drája József, Abrudfalván.
Drumár Sándor, bányabirtokos Verespatakon.
Imreh Károly, szolgabíró Verespatakon.
Moldován Lajos, gyógyszerész Verespatakon.
Reiner József, szolgabírói irnok Verespatakon.
Tóbiás Sándor, körjegyző Abrudfalván.
Verespatak nagyközség.